

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**20. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE İSTANBUL'DA AYDINLATMA
ARACI OLARAK ELEKTRİK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Yahya COŞKUN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Cenk REYHAN**

Ankara-2013

**T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**20. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE İSTANBUL'DA AYDINLATMA
ARACI OLARAK ELEKTRİK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Yahya COŞKUN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Cenk REYHAN**

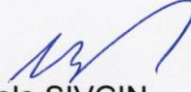
Ankara-2013

ONAY

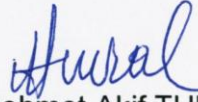
Yahya COŞKUN tarafından hazırlanan “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul’da Aydınlatma Aracı Olarak Elektrik” başlıklı bu çalışma, 13./12/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı Tarih Bilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Cenk REYHAN

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL

ÖZET

Coşkun, Yahya. “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İstanbul’da Aydınlatma Aracı Olarak Elektrik”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013.

Bu çalışmada, Tanzimat döneminde başlayan büyük dönüşümlerle geleneksel kentlikten modern kente dönüşen İstanbul’un, dünyaya hızla yayılan kapitalizmin ürettiği yeni şehirlerden biri haline geliş sürecinde aydınlatmanın ve özelde elektrikle aydınlatmanın rolü değerlendirilmektedir.

Çalışmada, Osmanlıların elektrikten nasıl haberdar oldukları, elektriği nasıl karşıladıkları, Osmanlı yönetiminin ve özelde dünyada elektrik kullanımının kendi devrine tesadüf ettiği 2. Abdülhamit’in elektriği nasıl karşıladığı ve elektrikle aydınlatmanın serüveni anlatılmaktadır.

Sanayi İnkılabı’nın ardından yeni kurulan ve yeniden kurulan modern kentlerin oluşumu sürecinde büyük bir rol oynayan elektriğin ve aydınlatmanın, modern bir başkente dönüştürülmeye çalışılan Osmanlı İstanbul’unda ne kadar etkili olduğu, sosyal hayatı ne denli değiştirdiği/dönüştürdüğü de bu kapsamda ele alınmıştır.

Çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’ndeki elektrikle aydınlatmaya dair belgeler, dönemin gazeteleri, mecmuaları ve bu dönüşümün en renkli ve canlı tasvirlerinin bulunabileceği hatıratlarla seyahatnameler ve bu hususta daha evvel yapılmış çalışmalar da taranarak aydınlatma ve elektriğin Osmanlı modern kenti üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

1. Elektrik
2. Aydınlatma
3. Batılılaşma
4. Teknoloji
5. Modern Kent

ABSTRACT

Coşkun, Yahya. "Electricity in Istanbul Lighting tool in the first quarter of 20th Century", Master Thesis, Ankara, 2013.

In this study, the role of lighting in particular lighting by electricity is analyzed in the period of great transformation of Istanbul from a traditional capital through a modern city under the influence of sprawling capitalism in the world which reproduces the new city which began before Tanzimat Period.

In this work, the adventure of lighting by electricity was narrated by asking how Ottomans were getting aware of electricity, how it was welcomed and how Ottoman Administration and particularly Abdul Hamid II whose ruling coincided with the usage of the electricity was responded to it.

In this context, the electricity and lighting which played an important role in the reconstructed and newly constructed cities after Industrial Revolution, how it affected Ottoman Istanbul that was intended to be transformed a modern capital and also how it changed/transformed the social life was debated.

In the study, documents related to lighting by electricity in the Prime Ministry General Directorate of Ottoman Archives, newspapers of the period, magazines and memoirs and travel books which includes colourful and vivid portrayals of this transformation and also previous studies on the topic was scanned inside the limits and was tried to be analysed on the basis of electricity and lighting on Ottoman modern city.

Key Words

1. Electricity
2. Lighting
3. Westenization
4. Technology
5. Modern City

ÖNSÖZ

Son iki asrında, ayakta kalabilmek için modernleşme çabaları içerisine giren Osmanlı Devleti'ndeki siyasi ve iktisadi değişimler ve toplumsal dönüşüm, İstanbul'u genel karakterinden uzaklaştırıp kadim başkentten modern kent'e geçiş sürecini başlatmış, tek bir sebebe indirgeyerek anlayamayacağımız bu dönüşümde teknoloji transferleri ve özelde elektrik ve aydınlatma da ciddi bir rol oynamıştır.

Dünyaya hızla yayılan kapitalizmin ürettiği yeni kentlerden biri haline gelen İstanbul'un, elektrikle aydınlatılması Osmanlı Devleti'nde modern kentlerin oluşmasında özel bir örnek olarak devletin iki asırlık değişiminin ve toplumun dönüşümünün anlaşılmasına küçük de olsa katkıda bulunacaktır.

Tanzimat dönemi ile birlikte eski düzeni değiştirmeye çalışan Osmanlı yöneticilerinin uygulamaları, Sanayi İnkılabı'ndan sonra elindeki üretim fazlasını satmak için yeni pazarlar arayan batılı yeni ve büyük şirketlerin çabaları, bu devirde ticaretin uluslararası mahiyetinin güçlenmesi ve nakliyat husundaki gelişmeler, Osmanlı liman kentlerini ve özellikle de İstanbul'u dönüştürmeye başlamış; bu dönemde Galata ve Pera bölgesinden başlanarak modern beledî hizmetlerin sunulması için çalışmalar yapılmış, çalışmaların merkezinde ise bu yeni ekonomik düzeni güçlendirecek uygulamalar yer almıştır.

Modern kentsel uygulamaların en önemlilerinden hatta medeniyet göstergelerinden sayılan aydınlatma da Osmanlı yöneticilerinin ve halkın zihnini meşgul etmiş ve gecikmeli olarak da olsa uygulanmaya başlanmıştır.

Konutlarda ve kamusal alanda uygulanan aydınlatma, toplumsal dönüşümde etkili olmuş, sosyal hayatın değişiminde ciddi bir rol oynamıştır.

Bu konuda çalışırken arşiv belgelerini, dönemin gazetelerini, mecmualarını ve bu dönüşümün en canlı tasvirlerinin bulunabileceği hatıratlarla seyahatnameleri incelemeye çalıştık. Tek başına bu dönemdeki hatırat ve seyahatnamelerinin taranmasının bile neredeyse bir ömür sürebileceği düşünülürse çalışmamızda bu hususta eksikliklerin, gözden kaçan kısımların ya da yeterince vurgulanamamış noktaların olabileceği şüphesizdir. Bunların anlayışla karşılanması mit ediyorum.

Kaynaklara ulaşma konusunda ve tezin ana hatlarının oluşturulması hususundaki ynlendiremeleri dolayısıyla tez danışmanım Doç. Dr. Cenk Reyhan'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENT VE MODERN KENT KAVRAMI

1.1. KENT KAVRAMINA GİRİŞ.....	3
1.2. AVRUPA'DA MODERN KENT YAPISI.....	10
1.3. OSMANLI KENTİ, TANZİMAT VE MODERN BELEDİYESİ.....	13

İKİNCİ BÖLÜM

AYDINLATMA VE ELEKTRİK

2.1. AYDINLATMA	25
2.2. ELEKTRİK.....	29
2.3. ENERJİ KAVRAMI VE ELEKTRİK ENERJİSİ	30
2.4. ELEKTRİKLE AYDINLATMA	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'UN ELEKTRİKLE AYDINLATILMASI

3.1. OSMANLI'DA AYDINLATMA	36
3.2. OSMANLILAR GÖZÜYLE ELEKTRİK.....	45
3.3. ELEKTRİK VE 2. ABDÜLHAMİT	51
3.4. İMTİYAZ VE ELEKTRİK İMTİYAZLARI.....	57
3.5. SİLAHTARAĞA ELEKTRİK SANTRALİ VE ELEKTRİK KULLANIMI	68

3.6. ELEKTRİK KULLANIMININ ARTIŞI VE SOSYAL DÖNÜŞÜME ETKİSİ ..74**SONUÇ78****KAYNAKÇA80****EKLER.....90**

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH.	: Dahiliye Nezareti
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DH.İ.UM	: Dahiliye Nezareti, İrade-i Umumiye Evrakı
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti Evrakı, Mektubi Kalemi
Haz.	: Hazırlayan
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İ.DH	: İrade-Dâhiliye
İ. HUS.	: İradeler, Hususi
İ.MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
MF. MKT	: Maarif Nezareti Mektubî Kalemi
MV.	: Meclis-i Vükela
No.	: Numara
sf.	: Sayfa
s.	: Sayı
t.y.	: Tarihi yok
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TVYY	: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
vd	: ve diğerleri
yy	: yayın yeri yok
Y.A.HUS.	: Yıldız Hususi Maruzat
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Yay.	: Yayınları
Y. EE.	: Yıldız, Esas Evrak

- Y. MTV.** : Yıldız Mütenevvi Maruzatı
- Y.PRK.ASK** : Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat
- Y.PRK.EŞA.** : Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve
Ateşemiliterlik
- Y.PRK. HH.** : Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı
- Y.PRK.ŞH** : Yıldız Perakende Evrakı, Şehremaneti Maruzatı
- Y. PRK. TKM** : Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn
Mütercimliği

GİRİŞ

İstanbul'un dünyaya hızla yayılan kapitalizmin ürettiği yeni şehirlerden biri haline gelişi sürecinde aydınlatmanın ve özelde elektrikle aydınlatmanın rolünün incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada, Osmanlıların elektrikten nasıl haberdar oldukları, elektriği nasıl karşıladıkları, Osmanlı yöneticilerinin ve özelde 2. Abdülhamit'in, elektriğe karşı tutumu ve elektrikle aydınlatmanın serüveni anlatılmaya çalışılmıştır.

Konunun iyi anlaşılabilmesi için birinci bölümde kent ve modern kent tanımlarına değinilmiş, ilk kentlerin ortaya çıkışı incelenmiş ve sanayi öncesi kentten sanayi kentine geçişte yaşanan değişimlere değinilerek modern kentin anlaşılması için açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı devri klasik beledî hizmetlerinin nasıl yürütüldüğüne değinilmiş ve dönüşümün anlaşılabilmesi için Tanzimat sonrası modern belediyeciliğin doğuşuna da çalışmanın ölçüleri kapsamında mümkün olduğu kadar değinilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, aydınlatmanın anlamına değinilerek en eski örneklerinden beri aydınlatmanın ne şekilde yapıldığı kısaca belirtilmiş, dünyada aydınlatmayı yeni bir evreye geçiren havagazının bulunuş ve kullanılış öykülerine yer verilmiştir. Yine bu bölümde elektrikle aydınlatmanın daha iyi kavranabilmesi için elektriğin tanımından başlayarak elektrik ve enerji kavramları irdelenmiş, elektrik enerjisinin gelişimine dair çalışmalardan özetler sunulmuş ve dünyada elektrikli aydınlatmanın yaygınlaşma merhaleleri incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise Osmanlı devri klasik aydınlatma araçları tanıtılarak, klasik Osmanlı kenti ve İstanbul'un gece karanlığı belirginleştirilmeye çalışılmış; dünyada büyük değişimlere sebep olan havagazının Osmanlı başkentindeki tatbiki ve sebep olduğu dönüşümleri de

incelenmiştir. Elektrik bahsine geçmeden önce hatıratlardan ve dönemin mecmualarından Osmanlıların elektrikle karşılaşmaları ve elektrik hakkındaki gözlemleri özetlenmeye çalışılmış, ardından da dünyada elektrik kullanımının yaygınlaşmasının kendi dönemine tesadüf ettiği 2. Abdülhamit dönemine ve bu dönemde elektrikle alakalı yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Modern kent hizmetlerinin sunumunda aksaklıklar yaşayan Osmanlı yönetiminin eskiden beri uygulayageldiği imtiyazları bu hususta da kullanmış olmasından dolayı kısaca imtiyazlara değinilmiş ve elektrik imtiyazları da bu bağlamda değerlendirilmiş; yapılan ihale, ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı döneminin ilk elektrik üretim tecrübesi olan Silahtarağa Elektrik Santrali'nin kuruluşu ve İstanbul'un elektrikle aydınlatılmaya başlanması ile bu yeni durumun sosyal dönüşüme etkileri incelenerek çalışma sonlandırılmıştır.

Sonuç kısmında ise aydınlatma ve elektrik özelinde modern Osmanlı kentinin oluşumu ve sosyal dönüşüme etkileri değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENT VE MODERN KENT KAVRAMI

1.1. KENT KAVRAMINA GİRİŞ

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçmesiyle birlikte yaşanan mekanlar, yerleşim yerleri şekillenmeye başlamış ve durmaksızın büyüyüp gelişerek yenilenmiştir. Yerleşik hayatın tarihiyle yaşıt olan, mütemadiyen gelişen ve neredeyse asırlardır üzerine düşünen herkesçe farklı şekillerde algılanan “kent”in ne olduğu, ne mana ifade ettiği ve kavramsal olarak neye tekabül ettiği ile alakalı birçok tanım ve yorum vardır. “Kent” olgusu, tarihin hemen her döneminde farklı şekillerde anlamlandırıldığı için de “dinamik” bir kavram olarak nitelendirilmiştir.¹

Aslında insanoğlunun fitratından doğan, bir arada yaşama zaruretinin doğal bir neticesi olan kent, İngilizcedeki “city” ve “urban”, İtalyancadaki “citta”, Fransızcadaki “cite”, İspanyolcadaki “ciudad”, Almancadaki “stad” ve Yunancadaki “polis” kelimeleriyle benzer anlamlardadır.²

Kent yaşamı, tarihsel ve toplumsal koşullar açısından genel bir kavram olmasına rağmen farklılıkları ve özgünlükleri de ihtiva eden bir yapıya işaret etmektedir. Bu, söz konusu yaşam birimlerine verilen ve değişik anlamlara gelen isimlendirmelerde de görülmektedir. Bu doğrultuda kent, uygarlık anlamında, Yunanca’da polis, Fransızca’da cite, Arapça’da medine; Almanya ve Saksonya’dan İskandinavya’ya kale ya da oturma alanı anlamında burgh ya da borough; Latince’de ise yurttaşlık anlamında urbs ve civitas; kelimeleriyle isimlendirilmiştir.³

¹ Topal, A. Kadir; “Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 6, Sayı: 1, 2004, s. 277.

² Kaya, Erol; **Kentleşme ve Kentileşme**, İstanbul, Okutan Yayınları, 2007, s. 4.

³ Karakaş, Mehmet; “Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 1 Haziran 2001, s. 122.

İnsanların yaşamlarını sürdürdükleri mekân parçalarına “kent” ya da “köy” denildiğini belirten Ruşen Keleş⁴, kitabında kent tanımlarından bazılarını da özetlemektedir. Yönetmelik sınır ölçütünü kullanan tanımlara göre kent, belli bir yönetmelik örgüt biriminin sınırları içinde kalan yerlerdir. Bu sınırların dışındaki alanlara da köy denilmesi gerekmektedir.⁵ Nüfus ölçütüne dayanan tanımlarda belli bir nüfus düzeyini aşmış olan yerleşim yerlerine kent, diğerlerine köy adı verildiğini belirten yazar, üçüncü küme tanımı olarak ekonomik ölçütlere dayananları işaret eder ve bu bağlamda kentin şöyle tanımlandığını yazar:

“Mal ve hizmetlerin, üretim, dağıtım ve tüketimi sürecinde toplumun sürekli olarak değişen gereksinmelerini karşılamak için ortaya çıkan bir ekonomik mekanizmadır” Bu genel tanımın dışında bir yerleşmeye “kent” adının verilebilmesinin, genellikle, nüfusunun tarım dışı kesimlerde çalışmasına bağlı olduğunu da kaydetmektedir.⁶

Kent, Orta Asya Türklerince şehir karşılığı olarak kullanılmıştır. Soğdça’dan Türk diline geçen ve yaygın bir şekilde kullanılan “kend” sözcüğü, “Yarkend”, “Taşkend”, “Semizkend” (Semerkant) örneklerinde olduğu gibi birçok şehrin adında da kullanılmıştır.⁷

Aslında insan topluluklarının bir arada yaşama gerekliliğinden doğan kent olgusunu tanımlayan fakat kent yerine şehir kelimesini kullanmaya özen gösteren Turgut Cansever, şehri, insanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli ve en büyük fiziki ürün ve insan hayatını çerçeveleyen bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bu yapıya biçim veren tercihlerin ise dinden hareketle belirlendiğini söylemektedir.⁸ Cansever’e göre şehrin oluşumu, insanlar arası ilişkinin en alt düzeydeki biçimi olan bireysel

⁴ Keleş, Ruşen; **Kentleşme Politikası**, 9. Baskı, Ankara, İmge Yayınları, 2006, s. 107.

⁵ Keleş, **a.g.e.**, s. 107.

⁶ Keleş, **a.g.e.**, s. 108-109.

⁷ Kaya, **a.g.e.**, s. 4.

⁸ Cansever, Turgut; **Osmanlı Şehri**, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 17.

savunmanın bir sonraki adımını yani kendini korumak için başkasıyla hareket etmeyi gerekli kılan davranışların da tabii bir neticesidir. Ancak insanların hayatını devam ettirebilmesi için ihtiyacı olan maddeleri, nesneleri, bunların farklı çeşitlerini üretmesi ve ürettiklerini başkalarının ürettikleriyle değiştirmesi ile oluşan iktisadi hayat da şehirlerin asli fonksiyonu olmuştur. İnsan, şehirlerde artan ve yoğunlaşan nüfus faaliyetlerinin çelişki ve çatışmalara sebep olmadan gerçekleşmesini sağlayan idari sistemler de vücuda getirmiştir. Nihayet, şehir, ahlakın, sanatın, felsefe ve dini düşüncenin geliştiği çevre olarak insanın bu dünyadaki vazifesini gerçekleştirdiği, varlığının anlamını tamamladığı ortamdır.⁹

Diğer birçok sosyal hadiseyi ya da olguyu açıklamaya çalışanlar gibi kenti tanımlamaya çalışanlar da kendi bilgi birikimleri ve dünyayı anlamlandırma biçimleriyle meseleyi ele almışlar ve ona göre bir tanım yapmışlardır. Bu sebepten dolayı mimarların tarif ettiği kentle tarihçilerin tasvir ettiği kent, sosyologların tanımladığı kentle, şehir planlamacılarının biçimlendirdiği kent birbirlerinden çok farklı olmuştur. Hâsılı, her bir disiplinin kendi mantığı üzerine bina ettiği bir kent tanımı vardır. Bu tanımlar, nüfus büyüklüğü, idari statü, nüfusun yapısı, iş bölümü ve uzmanlaşma, örgütlenme biçimi gibi kıstaslar kullanılarak yapılmıştır.

Birbirinden çok farklı anlamları bulunan ve sosyal bilimciler tarafından farklı farklı şekillerde anlamlandırılmaya çalışılan kent, en kaba hatlarıyla insanların bir arada yaşadıkları, kendilerini diğerlerine karşı savundukları, ticaret yaptıkları, ahlaki ve idari kuralları vücuda getirdikleri ve mabetler inşa ettikleri yerler olarak insanlık tarihinin en önemli yerlerinden birinde bulunmaktadır. Başta “Medine” “medeniyet” ve “city” “civilization” ilişkisi olmak üzere¹⁰, medeniyetin ve uygarlık birikimlerinin kentle yakından alakalı olması ya da öyle algılanması dolayısıyla kent olgusu, disiplinler arası bir mahiyet kazanmış ve insanlığın kazanımlarına, medeniyet seviyesinin

⁹ Cansever, **a.g.e.**, s. 17- 19.

¹⁰ Cansever, **a.g.e.**, s. 108.

tekamülüne dair çalışmalar yapanların da ilk baktıkları yer olmuştur. Hem edebiyatta hem de toplumun tasavvurunda kentin medeniyetle özdeş tutulduğuna dikkat çeken Leonardo Benevelo ise Yunanca “polis”, Latince “urbs” ve “civitas”tan türetilen sözcükler arasında kurulan ve günümüze kadar gelen yakınlığı “beceriksizce bir yakınlık” diye nitelemiş ve şehirle medeniyet arasındaki bağı böyle yorumlanamaması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹¹

Neredeyse insan topluluklarının tarihi kadar eski olan ve bir arada yaşama zaruretinin doğal bir neticesi olan kentin, yukarıda çok az bir kısmına değindiğimiz, birbirinden çok farklı manaları vardır. Manaları birbirinden çok farklı olsa da insanların bir arada yaşamak için oluşturduğu antik kentler, bugünkü modern kentlerin gelişim sürecinin temellerini oluşturmuştur.

Kent ve kentleşmenin tarihi incelendiğinde kentlerin ana hatlarıyla “Sanayi Öncesi Kent”, “Geçiş Aşamasındaki Kentler” ve “Sanayi Sonrası Kent” olarak taksim edildiği görülür.¹² Çünkü salt kendini savunmak amacıyla bir araya gelen, mal ve hizmet üretilip bunları takas edenlerin oluşturduğu kentlerden modernleşmenin merkezi haline gelen kent sürecinde kapitalizm ve küreselleşme vardır.

Kent’in, Mezopotamya ile Nil, İndus ve Sarı ırmak vadilerindeki mahsulün toplanıp fazlasının takas edilmesi için bir komuta merkezi olarak ortaya çıktığını ileri süren ve bu olayı, mitolojiyi tarihten ayıran kesin bir çizgi olarak gören Benevelo, ilk kentlerin, bu havalide, M.Ö. üçüncü ve ikinci bin yıllarda ortaya çıktığını kaydeder.¹³

İlk kentlerin, düşmanlara karşı savunmayı, bir arada yaşamayı ve üretim fazlasının takasını önceleyen küçük yerleşim birimleri olduğu açıktır. Bu ilk/ilkel yerleşimler, zamanla gelişmiştir. Kahun ve Amarna adlı Mısır şehirlerinde yapılan yol düzenlemeleri, muntazam su kanalları ve mabetler,

¹¹ Benevelo, Leonardo; **Avrupa Tarihinde Kentler**, İstanbul, Literatür Yay., Mart 2006, s. 7.

¹² Keleş, **a.g.e.**, s. 139.

¹³ Benevelo, **a.g.e.**, s. 7-8.

Sümer ve Akadlar'a ait şehirlerin çoğunun dıştan oval bir çevre duvarıyla kuşatılması; Yunanistan, Anadolu ve Ege adalarında ilk çağlardan itibaren şehir düzenlemelerinde geometrik hesaplara uyulması, kentlerin hızla gelişmesinin en küçük örnekleri olabilir.¹⁴ Tarihi M.Ö. 980 yıllarına uzatılan ve ilk örneklerine Yunan yarımadasında rastlanan antik şehircilik anlayışından M.Ö. 6. asırlarda kurulan ızgara planlı ilk kentlere ve kentlere belki de en esaslı şeklini verecek Roma kentine uzanan süreçte kentler,¹⁵ çeşitli değişkenlerin etkisiyle kimi zaman biçim değiştirerek kimi zaman biçimini koruyarak ama hep büyüyerek gelişmiştir. Antik kentlerin gelişiminde coğrafi konum, tabiatın tesiri, üretim merkezlerinin ulaştırmaya elverişli olması, kentlerde mabetlerin varlığı, dini ve ticari canlılık gibi birçok değişkenin etkisi vardır.

Başta coğrafi konumları, nüfus yoğunlukları, ticari durumları ve sakinlerinin dini yaşamları gibi birçok değişkenin etkisi ile dünyanın çeşitli yerlerindeki kentlerin gelişimleri birbirlerinden farklı olmuştur. Ancak Avrupa'da, özelde, Roma İmparatorluğu içerisindeki kentlerin birçoğu hem Batı İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki kent krizlerinde hem de batı kent sistemine özgü niteliklerin ortaya çıkmasında birbirine benzeyen, paralellik arz eden dönemler geçirmiştir.¹⁶

Eskiçağ dünyasının ilk kentlerinden Ortaçağ Avrupa kentlerine gelindiğinde kentin, dışarıdan gıda ve hammaddeyi alıp ticaret ve endüstri ürünlerini ise sattığı görülmektedir.¹⁷ Ortaçağ'ın surlarla çevrili kentleri, savunma gereksinimlerinin ve güzel görünme isteğinin etkisi ile içlerine kapanık kentler olarak tasvir edilmektedir. Ortaçağ kentlerine ya tümüyle siyasal ve kültürel işlevler ya da tamamen ekonomik işlevler egemendi.

¹⁴ Can, Yılmaz, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Ankara, T.D.V. Yayınları, 1995, s. 10-11.

¹⁵ Can, **a.g.e.**, s. 11-13.

¹⁶ Benevelo, **a.g.e.**, s. 19-24.

¹⁷ Benevelo, **a.g.e.**, s. 73.

Sanayileşme, teknoloji, ulaşım ve yönetim olanaklarının ürünü olan çok işlevli kent olgusu Ortaçağ kentlerine yabancıdır.¹⁸

Her toplumsal biçimlenme gibi Ortaçağ feodal toplumu da kendi mekânını üretmiştir. Bu mekân, tarımsal ürün fazlası ve işgücü kaynağı olarak kırım, kent karşısındaki üstünlüğünü içeriyordu. Ancak zaman içinde kentleri tarımsal ürünlerin pazaryeri olarak belirginleştiren ayrıcalıklar sayesinde kentler, değişim tekeli elinde bulunduran yerler haline gelmiştir.¹⁹

Feodalizmin bağrında meydana gelen bu dönüşümler giderek farklı bir üretim tarzının ortaya çıkmasına doğru yol alırken, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin bu yeni koşullara göre şekillenmesi de kaçınılmazdı. Kapitalizmin gelişmesi beraberinde merkezileşme eğilimini ortaya çıkardı ve giderek güçlendirdi. Sermaye birikim sürecinin belli bir aşamasında feodal beyler ve özerk kent yönetimleri gibi yerel iktidar odaklarının ortadan kaldırılarak bütün ülkenin merkezi egemen gücün mutlak kontrol altına alınması ve bu yolla ulusal pazarın oluşumunun sağlanması, ekonomik, kültürel ve siyasal bütünlüğün oluşturulması bir anlamıyla toplumun inşa edilmesi söz konusu oldu.²⁰

Sanayi Devrimi, tarımın keşfedildiği ve yeni aletlerle ziraatın başladığı Cilalı Taş Devri'nden beri süren yaşam biçiminden hala imkân ve sınırlarını bulmaya çalıştığımız yeni yaşam biçimine geçişin adı; ilk ve en mühim adımıydı. Sanayi Devrimi, insanları tarlalarından; binlerce yıllık yaşam tecrübelerinden ve alışkanlıklarından uzaklaştırıp yepyeni bir döneme geçmeye mecbur kıldı.²¹ Belki de buhar makineleriyle sembolize edilebilecek bu yeni dönem, köklü teknolojik gelişmelerle desteklendi. Hem pratik buluşlar ardı ardına piyasaya sürüldü hem de sistemli araştırmalar olağanüstü bir

¹⁸ Keleş, a.g.e., s. 25.

¹⁹ Kaygalak, Seval; "Kır, Kent ve Kapitalizme Geçiş: Bursa Örneği", **Mülkiye Dergisi**, C. XXXI, S. 257, s. 186-187

²⁰ Önen, Nizam; Cenk, Reyhan; **Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü** (1839-1929), İstanbul, İletişim Yay., 2011, s. 15.

²¹ McNeill, William H.; **Dünya Tarihi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985, s. 375-376.

hızla neticelenerek hayata dâhil oldu. Kömür-çelik sanayiinin gelişimi, demiryollarının ülkelerin içlerine kadar ilerlemesi, buharlı gemilerin okyanuslara açılması, elektrik teknolojisindeki gelişmeler,²² telgrafın keşfiyle haberleşme alanındaki gelişmeler ve elektrik ışığının evlere girmesi²³ hep bu dönemdeydi. İnsanların yerine cansız güç kaynağı makineyi koyan bu dönemde, makinelerin hızlı, düzenli, şaşmaz ve yorulmaz performansları insanın bir günde yapabileceği işin kat kat fazlasını yapabiliyordu. Böylelikle verimde çok büyük artışlar sağlanmıştı. Bu devrede artık tarımla uğraşan nüfusun yerini de makineler almaya başlamıştı. İnsan gücü ile yapılan tarımdan elde edilen ürün miktarının çok daha fazlası makinelerle elde ediliyordu.²⁴

Her yeni icat ve bulunan araç, yeni sanayilerin kurulmasını zorunlu kılıyordu. Örneğin otomobil için tekerlek gerekiyor, tekerlek için kauçuk ve lastik alanında devrim niteliğinde değişimler yaşanıyordu. Sanayi alanları böylesine çoğaldıkça eski yapım yöntemleri değişiyor; ustaların şahsi işlerinin yerini makinelerin standart ve seri üretimi alıyor; bu da herkesin aynı saatte işe başladığı ve işini belirli saatlerde sürdürdüğü fabrikaların önlenemez yükselişini devam ettiriyordu. Daha fazla mekanik güç, daha fazla üretilmiş mal, daha fazla ulaştırma, daha çok tüketici, daha çok satıcı ve daha büyük firmalar²⁵ doğuran bu dönem, elbette daha büyük kentleri de oluşturacaktı. Tüm sanayi dallarının eski kentlerin dışında; enerji kaynakları, ulaşım araçları ve insan gücü sunumunun ucuz/kolay olduğu yerleri tercih etmesiyle fabrikaların yakınında sanayi kapitalizminin simgesi olan işçi kentleri doğdu.²⁶

Ortaçağ'ın işlevselliğe imkân tanımayan mekân yapısına sahip kentlerinin yerini alan bu kentler, ticaret yollarının değişmesinin ardından denizaşırı ülkeleri sömürgeleştirip sömürgelerden elde edilen altın ve gümüşü; sermayeyi elinde bulunduran yeni sınıfın, Rönesans ve Reform

²² McNeill., **a.g.e.**, s. 372.

²³ Ural, Şafak; **Bilim Tarihi 3- Modern Çağ**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1994, s. 93.

²⁴ Kennedy, Paul; **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Ankara, İş Bankası Yay., 12. Basım, 2010, s. 187-188.

²⁵ McNeill, **a.g.e.**, s. 373-374.

²⁶ Keleş, **a.g.e.**, s. 26.

birikimleriyle şekillendirdiği Sanayi Devrimi'nin kentleriydi. Ve kapitalizm merkezli ilk modern kentler, bu işçi kentlerinin üzerine bina edilmişti.

1.2. AVRUPA'DA MODERN KENT YAPISI

Sanayi Devrimi, birçok köklü değişime sebep olmuştur; insanları en çok etkileyen değişimlerin başında ise kentlerde yaşanan dönüşüm gelmektedir. Sanayi Devrimi, yeni bir hayat tarzını mecbur kılmıştı ve bu mecburiyet, mekânsal değişimi doğrudan etkilemişti. Makineleşmenin neticesinde işsiz kalan köylüler ve yeni açılan fabrikalarda iş bulmak isteyen işçilerin hücumuyla nüfus patlaması yaşayan kentler ile bu dönemin inşa ettiği yeni kentler, barınma sıkıntısının yaşandığı, hızlı ve çarpık yapılaşmanın görüldüğü yerler olmuştur. Modern kentlerin fiziki yapısı, bu şekilde biçimlenirken kent mekânlarını düzenleyen temel öge ise kapitalizm olmuştur. Sermayenin birikim şeklinde yaşanan dönüşüm, modern kentlerin gelişmesinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Modern kenti belki de kapitalizmin merkezi yapan unsurların başında, bu kentlerin tüketim ve eğlence kültürü üzerinde yükselmesi bulunmaktadır. Tüketimi teşvik üzerine kurulan bu kentler, insanların kadim eğlenme alışkanlıklarını da değiştirerek mekâna bağımlı ve mekânla sınırlı yeni bir eğlence anlayışı da dayatmış ve bunda başarılı olmuştur.²⁷

Modern kent, yeni icatların ve seri üretimin ortaya çıkardığı yeni yaşama biçiminin merkezi olarak değerlendirilmelidir. Örneğin, 19. yüzyılın ilk yarısında “baskı” makineleşmiş, “eğirme”, “dokuma” alabildiğine ilerlemiş, ilk sentetik boya icat edilmiş (1856), ve bu sayede elbiseler rengarenk hale gelmiştir. Aynı dönemde dikiş makinesi icat edilmiş (1825), elbiseler gibi ayakkabılar da makineyle dikilir olmuş ve yeni “hazır giyim” furyası

²⁷ Baday, Ömür Nihal; **Modern Kent Mekanlarında Mahallenin Konumu**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 53-57.

başlamıştır. 1857’de ilk modaevinin açılıp Charles Frederick Worth’un, her sezon için kendi tasarımlarından oluşan yeni bir koleksiyon sunmasıyla “moda” da insanların hayatına girmiştir. Modern kentin giyim-kuşam sunumu/özendirmesi bundan ibaret de değildir. Kentin orta ve üst sınıfı için yeni bir sosyal etiket olan kıyafet, özellikle kadınlar için günde neredeyse yedi, sekiz defa değiştirilmesi gereken ve tabi değiştirebilmek için de satın alınması gereken yeni ihtiyaçlar listesindedir. ‘Gündüz elbisesi’, ‘Öğleden sonra çay elbisesi’, ‘Ziyaret elbisesi’, ‘Tiyatro için gece elbisesi’, ‘Balo elbisesi’, ‘Akşam yemeği elbisesi’, ‘Ev elbisesi’ gibi isimlerle isimlendirilen ve daha sonra bunlara ilave edilecek olan diğer giyim şekilleri tüketimi teşvik eden ve yeni bir hayat tarzı üreten/dayatan modern kentten en küçük ve tipik örnekler olarak sunulabilir.²⁸

Sürekli yenilenen moda akımlarının ürettiği hazır elbiseler, moda dergileri ve gazetelerle tüm dünyaya ulaşıp dünya kadınlarının hayallerini süslerken sosyal hayata tesir eden ya da etmeyen diğer icatlar da uluslararası fuarlarla tanıtılmaya başlanmıştır. Sayısız ürünün görücüye çıktığı uluslararası fuarlar, neredeyse asrın en önemli sosyo-ekonomik hadiseleri arasına girmiştir. Aylarca açık kalan bu fuarlar için özel ve ihtişamlı yeni binalar inşa edilmiş, görkemli açılışlar ve dev organizasyonlar tertip edilerek tüm dünyanın dikkati bu etkinliklere ve etkinliklerin yapıldığı kentlere çekilmiştir.²⁹

Demiryolları ve buharlı gemilerin ulaşımı kolaylaştırması, moda dergilerinin sınırları aşması, uluslararası fuarların, ürünleri ve beraberinde kültürleri ihraç etmesi, uluslararası ticareti güçlendiriyor; kapitalizmi besliyordu. Altyapı ve konut sorununu çözememiş olduğu halde caddelerinin genişletilmesiyle işçileri fabrikalara, orta ve üst sınıfı da kent içindeki yeni

²⁸ Gerçek, Merve; **Fransız Devrimi’nden İtibaren, Sanayi Devrimi, 1. ve 2. Dünya Savaşları ve Sovyet Devrimi’nin Avrupa Kadın Giyimi Üzerindeki Etkileri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 48-55

²⁹ Candan, Sezgin; **Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları**, Ankara, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, No. 26, 2004, s. 23-25.

mekânlara ulaştıran modern kentte, “Büyük Mağaza” anlayışı ortaya çıkmıştır. Büyük mağazalarda makul fiyatlarda ürün çeşitliliği vardır ve insanlar, tercih yapmak durumunda kalmaktadır. Vitrin uygulamasının başladığı ve pazarlık usulünün alışverişten çekildiği bu dönem, mağazaların artmasıyla; sokakların ve vitrinlerin aydınlatılmasıyla yenilenecek ve tüketim için yenilemeler devam edecektir.³⁰

Bununla birlikte modern kent, son derece düzenli/ rasyonel şekilde planlanmış ve inşa edilmiştir. Bu rasyonel kurgulama ve keskin hatlar, insan hayatına zıt olarak duygusuz ve tekdüze kentler oluşturmuştur. Doğanın ve doğallığın bulunmadığı bu kentlerde insanların tabi hallerinin değişmesi, mekânın bütünüyle insan aklının tasarımı olduğunu hissettirmesinden ve insanı doğaya yabancılaştırmasından kaynaklanmaktadır. Modern kent, “İdeal olan” ya da “mükemmel olan” olarak tasavvur edildiği için de evrensel; yerel motiflerden ziyade evrensel izler üzerine bina edilmiştir. Bu sebeple bugün bile bakıldığında modern kentler, binalar, alışveriş merkezleri ayrıştırılamayacak derecede birbirlerine benzemektedirler.³¹

Sanayi Devrimi, modern kenti oluşturmuş; modern kent, modern yaşam tarzını meydana getirmiş, bu yaşam tarzı da modern kenti ve kapitalizmi beslemiştir.

Modern hayat görüşünün ve kapitalist iktisat anlayışının etrafında şekillenen modern kent,³² sadece kırdan büyük ve müreffeh olarak değil, keyfiyet itibarıyla da tamamen farklı olarak değerlendirmiştir. Kentin mekân olarak kırsala göre daha iyi altyapı, eğitim, hizmet, mal çeşitliliği ile daha nitelikli ve kaliteli bir yaşam sunacağı beklentisi kadar, medeni/çağdaş hayat tarzının inşa edileceği mekân olması da beklenmiştir. Modernleşmeyi

³⁰ Gerçek, **a.g.e.**, s. 48-55.

³¹ Baday, **a.g.e.**, s. 55-57.

³² Coşkun, Sezai; “Mustafa Kutlu’nun Hikayelerinde Temel İzlek Olarak Köy-Kent Meselesi”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/2, Spring 2010, s. 385.

medenileşme olarak gören aydınlanma düşüncesi, kentleri medenileşmenin okulları olarak görmüştür. Buna göre kent, modern/medeni bireyin yetiştirileceği ortamdır.³³

1.3. OSMANLI KENTİ, TANZİMAT VE MODERN BELEDİYECİLİK

Hatları ve sınırları belli olan bir “Osmanlı Kenti” ya da “kent modeli” var mı sorusu, neredeyse “İslam şehri” kavramının varlığı hakkındaki tartışmalar³⁴ kadar eskidir.

Kentlilerin, kendilerine has kolektif bir kimlik ruhuna sahip özerk bir topluluk olduğuna; bu kimliğin evrimle oluştuğuna ve bu yüzden yalnızca Hristiyan Avrupa’da anlam bulduğuna işaret eden Max Weber, İslami kentlerin ve tüm Avrupa dışı kentsel toplulukların kentsel kültür geleneğinden mahrum olduklarını söyler. İslam kentlerini monolitik ve birbirinden farksız olarak niteleyen Weber’in, kent ve İslam’ı karakterize eden biçimlerini tamamen terk etmemekle birlikte Ira Lapudus, Müslüman Ortadoğu’da kent yaşamındaki benzerlikleri yakalayarak Weber’in, dağınık mahallelerin İslam kentlerinin temelini oluşturduğunu ifade eden tarifini benimser.³⁵

Kadı sicillerini merkeze alan fakat bakışını tek bir şehrin sınırlarına hapsetmeyip sınırların ötesine uzanan Antoine Abdel-Nour ise İslam kentini, etrafındaki insani ve doğal kaynakları tanzim eden kültürel bir metropol olarak Avrupa kentlerinden farklı bir yere koymaz. Çalışma alanı Suriye olan yazar, buradaki kentlerin diğer Osmanlı kentlerinden herhangi bir açıdan farklı olduğu yönünde hiçbir iddiada bulunmaz. Raymond ise Arap farklılığı iddiasında bulunur. Osmanlı’dan çok önceye dayanan İslam medeniyetinin Arap kentlerini birbirlerine bağladığını, bu kentlerin Arapça konuşulmayan

³³ Kılınç, Zeynel Abidin; Çelik, Abdullah; “Kentsel Dönüşüm ve Kültürel Dönüşüm”, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C. 12, Yıl: 9, Sayı: 18, 2009, s. 146.

³⁴ Can, a.g.e., s. 29.

³⁵ Eldem, Edhem; Goffmann, Daniel; Masters, Bruce; **Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti-Halep, İzmir, ve İstanbul**, Çev., Sermet Yalçın, İş Bankası Yay., Haziran 2012, s. 1-4.

Osmanlı beldeleriyle farklılık arzettiğini ileri sürer. Ancak şu bir gerçek ki, araştırmacıların çoğu Arap örneğinin İslam kentinin temeli olduğunu düşünmüştür. İslam'ın bu coğrafyada doğması ve ilk İslam kentinin bu havalide kurulması, tezlerin kurulması ya da çürütülmesi açısından bu bölgeyi öncelikli kılmaktadır.³⁶

İslam/Osmanlı kentini tanımlamaya çalışanların neredeyse tamamına itiraz eden Turgut Cansever ise İslam mimarisinin temelinde malzeme ve teknolojinin uygun yerlerde, her şeyin yerli yerinde kullanılmasının esas olduğunu ifade eder.³⁷ Bunun mahalli maddi gerçeklere, maddi yasalara yani İlahi iradeye uymak olduğunu, mahallilikle evrensel arasındaki çatışmayı kaldırdığını³⁸ bu sebeple her coğrafi bölgede bölge şartlarına uygun şehirlerin inşa edildiği söyler. Weber ve Lapudus'un da tespit ettiği gerçeğin, Osmanlı kentinin müşterekleri olan mahallenin, kentin merkezi olduğunu belirten Cansever, kentin bir anda, hepsi tasarlanmış bir organizma olarak değil bir süreç içinde kurulduğuna dikkat çeker. Kentlerin bir sonraki neslin hayatını donduracak şekilde kalıcı yapılarla donatılması yerine³⁹ her nesil yenilenmesini gerektirecek şekilde inşa edildiğini fakat Tanzimat aydınlarının çoğunun bunu algılayamadığını belirtir.⁴⁰

Hatları ve sınırları belli olan bir Osmanlı ya da İslam kenti var mı sorusu, bu çalışmanın sınırları içerisinde cevaplanamayacak kadar derin bir sorudur. Osmanlı kentini daha iyi anlayabilmek ya da en azından anlaşılmasına katkı sağlayabilmek için sorulan sorular ve verilen cevaplardan bir kısmını- böylelikle- çok kısa bir biçimde özetlemiş olduk.

Osmanlı kenti, devletin genişlemeye başlamasıyla yeni idari birimlerin kurulması ve başlarına yöneticiler tayin edilmesiyle şekillenmeye

³⁶ Eldem, Goffmann, Masters, **a.g.e.**, s. 8-9.

³⁷ Cansever, Turgut; **İslam'da Şehir ve Mimari**, 7. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 27.

³⁸ Cansever, Turgut; **Kubbeyi Yere Koymamak**, 5. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 68-69.

³⁹ Cansever, Turgut; **Kubbeyi Yere Koymamak**, s. 90- 98.

⁴⁰ Cansever, Turgut, **İslam'da Şehir ve Mimari**, s. 183-184.

başlamıştır.⁴¹ Yöneticilerin tayin edildiği taşra idaresi, köy, nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet (vilayet) olarak tasnif edilmiştir. Osmanlı kentinde kazalarda yönetici olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar bulunur; beledî ve adlî işlere kadılar bakardı.⁴² Kadı, endüstri öncesi tarımsal ekonomi dönemlerinde yürütme ve yargı organı niteliklerini de ihtiva eden beledî organın, en yüksek yöneticisiydi.⁴³

Kadı'nın, yargı işlerine bakmak, vakıfları denetlemek, evlilik akdini düzenlemek, vergilerin usulüne uygun olarak toplanmasını kontrol etmek, şehrin temizlik, aydınlatma işleriyle ilgilenmek, yeme-içme mekânlarını kontrol etmek, yol, kaldırım, temiz ve atık su tesislerinin kurulmasına ve imar işlemlerinin denetlenmesine bakmak gibi yükümlülükleri vardır.⁴⁴ Yeniçeriliğin kaldırılmasının ardından kadı'nın teftiş, denetleme ve müdahale etme imkân ve iktidarı ortadan kalktıktan sonra şehir yönetiminde yeni bir yönetim biçimine gidilmiştir.⁴⁵ Yayınlanan İhtisap Nizamnamesi⁴⁶ ile kurulan İhtisap Nazırlığı ve şehirlerdeki İhtisap müdürlükleri, vergileri toplayan çarşı ve pazarı denetleyen yeni yönetim birimi olmuş;⁴⁷ bu değişiklikten sonra kadı'nın yetkisi, yargılamayla sınırlandırılmıştır.⁴⁸

Arapça, “hesap etmek, saymak” anlamlarındaki hsb (hasebe) kökünden türeyen ihtisab, sevabını umarak bir işi yapmak ve basiretli bir şekilde yönetmek manalarına gelmektedir. Tarihi, Medine’de çarşı ve pazarları denetleyen Hz. Muhammed’e kadar uzanan ve birçok İslam

⁴¹ Osmanlı kentini anlayabilmek için devletin ve toplumun temelini oluşturan kıyı ve kırsal hayatı incelemek ve doğru bir şekilde tahlil etmek gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Faroqhi Suraiya, **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Çev., Zeynep Altok, TVYY, 2. Baskı, İstanbul 2003, s. 82-108 .

⁴² Başar, Fahmeddin; **Osmanlı Eyalet Tevcihatı** (1717-1730), Ankara, TTK, 1997, s. 1.

⁴³ Ortaylı, İlber; **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2. Baskı, 2008, s. 281.

⁴⁴ Şentop, Mustafa; “Osmanlı Yerel Yönetiminde Kadılık”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1**, ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996, s. 283-284.

⁴⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 289.

⁴⁶ Bkz. Akgündüz Ahmet, “İstanbul İhtisap Kanunnamesi”, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, İstanbul, Fey Vakfı Yay., 1990, C.1, s. 319.

⁴⁷ Çadırcı, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara, TTK, 1991, s. 120-122 .

⁴⁸ Şentop, **a.g.m.**, s. 286.

devletinde neredeyse aynı isimle bulunan müessese,⁴⁹ İstanbul'un içinde bulunduğu olumsuz durumu düzeltememiş; özellikle de şehri/devleti modernleştirmek isteyen yöneticilerin hayalindeki şehrin oluşmasına katkıda bulunamamıştır. Bürokratların, şehrin sıkıntılarına çözüm için münasip gördüğü ilk yöntem ise hayranlık duydukları düzenli şehirlerin hukuki mevzuatını, hatta kendilerini İstanbul'a getirmek, yani modern belediyeleri kurmak olmuştur.⁵⁰

Son iki asrı bir yenileşme ve değişme tarihi olan Osmanlı Devleti'nde batının üstünlüğüne karşı devletin askeri teşkilatını güçlendirerek orduda ve devlet idaresinde yapılan ilk reformlar, zamanla bütün toplumu etkileyen zincirleme tepkilere yol açarak toplum hayatının her evresinde köklü değişimleri zorunlu kılmıştır.⁵¹

“Devleti nasıl kurtarabiliriz?” sorusuna cevap arayan Osmanlı yöneticileri, bozulan düzeni düzeltme isteği ile yapılmış ve 17. yüzyıla dek uzanan eski reformlardan farklı olarak Tanzimat'la birlikte devlet ve toplum düzeninin temellerini ve devlet işleyişini değiştirmeyi amaç edinmiştir.⁵²

Şüphesiz, dağılmaya başlayan devleti bir arada tutabilme gayesi Tanzimat'ın ana sebeplerinden biridir. Ayrılıkçı isyanları önleyebilmek için Hristiyanlara yeni haklar vermek, manevi ve siyasi bakımdan birbirlerinden uzaklaşmış olan Müslüman ve Hristiyanları yakınlaştırmak ve böylelikle Osmanlı hükümetinin Avrupa devletleri dışında kalmasını önlemek⁵³ ve devleti ikiye bölme raddesine getiren Mısır gailisini çözebilmek⁵⁴ Tanzimat'ın sebepleri arasında sayılabilir. Fakat belki de en önemlisi, Mustafa Reşit Paşa başta olmak üzere Tanzimat bürokratlarının devletin başına gelenleri Osmanlı

⁴⁹ Kallek, Cengiz; “Hisbe”, **DİA**, İstanbul, 1998, C. 18, s. 133- 141.

⁵⁰ Oktay, Tarkan; **Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti**, İstanbul Yeditepe Yayınları, 2011, s. 16-17.

⁵¹ Karpat, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 79.

⁵² Armaoğlu, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, T.T.K., 1997, s. 222.

⁵³ Engelhardt; **Tanzimat ve Türkiye**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999, s. 13.

⁵⁴ Mahmut Celalettin Paşa; **Mir'at-ı Hakikat**, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1983, s. 32.

toplum düzeninin temellerinde ve devletin işleyişinde arayıp bulmalarıdır. Tanzimat Fermanı'nda “*usul-i atıkayı bütün bütün tağyir ve tecdid*”⁵⁵ etmekten bahsedilmesi, bu düzenin değişmesine olan inancı net bir şekilde göstermektedir.

Devlete yeni bir nizam verme iddiasındaki Tanzimat-ı Hayriyye; padişah, bakanlar, ulema, yüksek rütbeli memurlar, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, esnaf temsilcileri ve büyükelçiler huzurunda Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839'da Gülhane'de okunarak ilan edilmiştir.⁵⁶

Gülhane Hatt-ı Hümayunu, fermanı inceleyen birçok tarihçi ve araştırmacı tarafından içerdiği fikirlere göre beş bölüme ayrılarak incelenmiştir. Birinci bölümde; devletin kuruluştan beri şeriata uyduğu ve devletin bu sayede kuvvetli hale geldiği belirtilmektedir. İkinci bölümde; yüz elli yıldan beri türlü gailelerle şer-i şerif'e uyulmadığı için devlet ve milletin eski kuvvet ve mamuriyetinin kalmadığı vurgulanmakta ve bir not olarak da zaten şer'i kanunlara uygun olarak idare edilmeyen devletlerin payidar olamayacağı söylenmektedir. Üçüncü bölümde; devletin iyi bir şekilde yönetilebilmesi için bazı yeni kanunların konulmasının gerekli olduğu ifade edilmekte, dördüncü bölümde; bu yeni kanunlardan ve kanunların dayanacağı ilkelerden bahsedilmektedir. Onlar da şöyle özetlenebilir; Müslüman ve Hristiyan tüm teba'nın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması, vergilerin düzenli bir şekilde toplanması, askerlik işlerinin bir düzene konulması ve sınırlarının belirlenmesi. Beşinci bölümde ise; bu kanunların uygulanması için gerekli olan tedbirlere işaret edilmiştir.⁵⁷

Balkanlarda ayrılıkçı faaliyetlerin başlamasından sonra gayrimüslim cemaat yapılarını bir arada tutabilmek için başlatılan Osmanlıcılık fikri aslında

⁵⁵ **Düstur**, Tertip 1, Cilt 1, s. 7.

⁵⁶ Karal, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, T.T.K., C.5, 4. Baskı, Ankara 1983, s. 170.

⁵⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 220

tam manasıyla Tanzimat'ta yerini bulmuş⁵⁸ ve fermanla görülen bütün teba'nın eşitliği ilkesi yeni bir Osmanlılık siyasetinin göstergesi olmuştur.⁵⁹ Fakat fermanın, *"teba'-ı saltanat-ı seniyyemizden olan ahali-i islam ve milel-i saire bu müsaadat-ı şahanemize bilaistisna mazhar olmak üzere..."*⁶⁰ diye başlayan ve Müslüman-Hristiyan tüm Osmanlı teba'sını eşit sayan cümlesi Müslüman ahali tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Ancak hoşnutsuzluk, Müslümanlarla sınırlı değildir; Hristiyanlardan da Tanzimat'ı hoş karşılamayanlar vardır. Hatt-ı Hümayun okunurken Gülhane'de hazır bulunan Rum Patriği, hatt-ı hümayun okunup da kırmızı atlastan yapılmış keseye konunca, "İnşallah bu keseden bir daha çıkmaz" diyerek hoşnutsuzluğunu göstermiştir. Hristiyan tebaa içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan Rumlar da eşitlik ilkesi ellerindeki ayrıcalıklara hanel getireceği için büyük bir hoşnutsuzluk göstermiştir.⁶¹ Ayrıca yetkileri sınırlandırıldığı için valiler, iktidar ve güçlerine hudut çizilen paşalar da Tanzimat düşmanları arasına girmiştir.⁶²

Tanzimat'la başlayan süreçte merkezi idare örgütündeki modernleşme, mali ıslahatlar, eğitim kurumlarındaki modernleşme, tedricen gelişen yargı değişimleri, muhtelif kanunların çıkarılması demokrasi ve parlamentarizme giden süreci başlatmıştır.⁶³ Tanzimat'ın uygulanmaya başlaması rüşvet ve entrikaları eskisinden daha az görülür hale getirmiştir. Nitekim eski sadrazamlardan Tanzimat aleyhtarı Hüsrev Paşa, Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye'de rüşvet suçundan yargılanıp kürek cezasına çarptırılmıştır.⁶⁴ Mali işlerin bir düzene girmesi, merkezi hükümete eskisinden daha fazla itaat edilmesi, hükümet memurları ve mülki teşkilat yeterli olmamasına rağmen Tanzimat'ın uygulanmaya başlanması devlete bir güç kazandırmıştır.⁶⁵

⁵⁸ Somel, Selçuk Akşin; "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)", **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, C.1, s. 88-91.

⁵⁹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 406.

⁶⁰ **Düstur**, Tertip 1, Cilt 1, s. 6.

⁶¹ Karal, **a.g.e.**, s. 185- 187.

⁶² Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 226.

⁶³ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 408-418.

⁶⁴ Karal, **a.g.e.**, s. 174.

⁶⁵ Engelhardt, **a.g.e.**, s. 72.

Devleti ve toplumu modernleştirme çabasının sembolü haline gelen Tanzimat'ın bu hedefinin kent alanındaki iz düşümü batılı anlamda bir kent olmuştur. 18. yüzyıldan itibaren Avrupa başkentlerinde görev yapan Osmanlı elçilerinin bu kentleri hayranlıkla anmaları/anlatmaları, örtülü biçimde bu kentlerin model olarak görüldüğünü işaret etmektedir.⁶⁶ Bu sebeple Tanzimat Fermanı'yla sembolize edilen yeni yönetim anlayışı 19. asır kent yapısında da çok önemli değişikliklere yol açmıştır. Yeni yönetim biçimi; yeni kent merkezleri, yeni bir alt yapı ve yeni kurumlara ihtiyaç duyuyordu. Tanzimat yöneticilerine göre bu dönüşüm geleneksel Osmanlı idarî kurumlarıyla sağlanamaz; gereken altyapı, vakıflar aracılığıyla kurulamazdı. Hem yeni ihtiyaçları karşılama kuvveti bulunmayan kurumlar ve kurumlar sisteminin çöküşü hem de modern kentlerin gelişmeye başlamasıyla doğan ihtiyaçlar, yeni bir sistemi mecbur kılıyordu.⁶⁷

Tanzimat döneminde dış dünya ile artan ilişkilerin ve az önce zikredilen diğer sebeplerin neticesinde başta başkent olmak üzere liman kentleri yapısal değişimlere uğramış; modern hayat tarzının gerektirdiği şehir içi aydınlatma, konaklama, ulaşım ve diğer hizmetleri yerine getirebilmek için belediyeler kurulmuştur. Osmanlı ekonomisinin kapitalist ilişkiler içerisinde dünya ekonomisine eklemlenmeye başlamasıyla merkezde bankalar, sigorta şirketleri, iş hanları ve oteller kurulmaya başlanmış; kent merkezinin işlevleri de çeşitlenmeye başlamıştır.⁶⁸

19. yüzyılda Osmanlı kenti, özellikle liman kentleri ve başta başkent İstanbul, önemli değişimler geçirmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti, yalnızca hammadde satan ve işlenmiş maddeleri satın alan bir devlete dönüşmüş ve sanayi devrimini tamamlayan devletlerin iyi bir müşterisi olma yoluna

⁶⁶ Erkan, Rüstem; **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Ankara, Bilimadamı Yayınları, 2004, s. 96.

⁶⁷ Tekeli, İlhan; "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, İstanbul, TVYY, 1996, s.19.

⁶⁸ Tekeli, İlhan; **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, İstanbul, TVYY, 2009, s.108.

girmiştir.⁶⁹ Bu dönemde Avrupalı tüccar, komisyoncu, inşaatçı, banker ve benzerleri Galata-Beyoğlu bölgesinin sosyal ve ekonomik hayatını iyice değiştirmiş; yeni tarz çarşı, dükkân, otel ve eğlence yerleri oluşmaya başlamıştır. Hem bu yeni ekonomik canlılık dolayısıyla Galata'ya gelen Avrupalılar ve onları takip ederek bölgeye/bölge yakınlarına taşınan yeni elitin⁷⁰ talepleri hem de Kırım Savaşı⁷¹ esnasında Osmanlı'nın müttefiki olan İngiliz, Fransız ve İtalyan ordularının şehre gelmesi ile temizlik, sağlık, ulaşım gibi sorunların çığ gibi büyümesi İhtisap Nezareti'nin yerine yeni bir yönetim biriminin kurulmasını icbar etmiştir.⁷²

Bu dönem İstanbul'unu anlatan birçok seyahatname ve hatırat bulunmaktadır. Ancak Lady Hornby'nin Kırım Savaşı'nı merkeze alan mektuplarından oluşan hatıratında, bu savaşın İstanbul'daki izleri çok daha belirgin bir şekilde görülebildiği için dikkat çekmektedir. Otelinde Kırım Savaşı dolayısıyla İstanbul'a gelen askerlerle birlikte kalan yazar, o günleri şöyle anlatmaktadır: *“Haliç'i gören pencereimin önünde büyülenmişçesine oturuyorum: Kayıklar ve kar beyazı yelkenleriyle Rum tekneleri suyun üzerindeki kuşlar gibi bir oraya bir buraya giderken, İngiliz ve Fransız savaş gemileri, her millete ait tekneler ve çok sayıda nakliye gemisi demir atmış yatıyor... Burada table-d'hote (yemek masası manasında) çok çarpıcı görüntülere sahne oluyor. Masanın diğer ucu zor görünüyor. Neredeyse tüm misafirler İngiliz ve Fransız subaylarından oluşuyor, hepsi ya üniforma ya da tuhaf doğulularinkini andıran bir kostüm giymişler-sakalları uzun ve yüzleri güneşten bronzlaşmış. Bu kadar çok sesin çıkardığı uğultunun da Sivastopol'daki topların gürültüsü kadar şaşırtıcı olduğunu düşünüyorum.”⁷³*

⁶⁹ Çadırcı, **a.g.e.**, s. 178.

⁷⁰ Oktay, **a.g.e.**, s., 12-13.

⁷¹ Bu devir İstanbul'unun ahvali için için bkz. Hornby Lady, **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, Çev. Kerem Işık, İstanbul, Kitap Yay., 2007.

⁷² Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**, İstanbul, İş Bankası Yay., 2010, s. 3-4.

⁷³ Lady, **a.g.e.**, s. 43

Askerlerin aralarındaki konuşmalardan örnekler aktaran yazar, İstanbul gecelerinden ve aydınlatmadan da bahsetmektedir: *“Yabancılar için geceleri burada yapabilecek hiçbir şey yok. Sokaklar karanlık ve tehlikeli; sarhoş asker ve bahriyeliler perişan durumdaki kaldırımlarda yüzüstü kapaklanıyor, gürültücü Rumlarsa şarkı söyleyip yüksek sesle bağırıyorlar. Bekçiler ellerindeki demir uçlu asaları taşlara vurdukça tuhaf tıngırtılı bir ses çıkıyor... Edmund ve ben dışarıya gezintiye çıktık, çünkü böyle bir manzarayı bir daha göremeyeceğimizi düşünüyorduk. Kâğıttan küçük, beyaz bir fener alıp fitili yaktıktan sonra içinde her çeşit insanın bulunduğu kalabalığa karıştık. Üzerinde bulunduğumuz dar ana sokaktaki hemen her evde, gece esintisinde dalgalanan bayraklar asılıydı ve tıpkı bizim pencere pervazlarına kutu içinde çiçekler koymamız gibi, burada da pencereler kandil doluydu. Son derece tuhaf, rahatsız edici bir ışıktı.”⁷⁴*

Yukarıda saydığımız belli başlı sebepler neticesinde Osmanlı Devleti’ndeki ilk modern belediye teşkilatı, 16 Ağustos 1854’te, İstanbul’da “Şehremaneti unvanıyla” kurulmuştur.⁷⁵ Şehremaneti, padişah tarafından atanan bir şehremini ve şehreminiyle birlikte on beş kişiden oluşan şehir meclisinden müteşekkildir. Şehremaneti’nin başlıca görevleri arasında şunlar sayılmıştır: Şehir halkı için gerekli eşya ve gıda maddelerini tedarik etmek, mahallelerin temizliğini sağlamak, pazar yerinin düzenini temin etmek, fiyatların kontrolüyle alakadar olmak.

Şehremaneti’nin, Şehremini ve Şehir Meclisi adında iki organı bulunmaktadır. Memur statüsüne sahip olan şehremini, yürütme görevini üstlenmektedir; Bab-ı Âli’nin seçimi ve padişahın iradesi ile atanmaktadır. Danışma ve karar alma yetkilerine sahip Şehir Meclisi ise padişahın

⁷⁴ Hornby, **a.g.e.**, s. 44-47

⁷⁵ Çadircı, **a.g.e.**, s. 273 Osmanlı Devleti’nde belediye teşkilatının kuruluşu için bkz. Ergin Osman Nuri, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, 4 Cilt, İstanbul, 1338 (1922) (Latin harfli yeni basım: 8 Cilt, 1995, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı), Seyitdanlıoğlu Mehmet, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2010, Oktay, Tarkan, **Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2011, Ortaylı, İlber; **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği**, İstanbul, Hil Yayın, 1985.

belirlediği on iki üye, şehremini ve iki şehremini yardımcısı olmak üzere toplam on beş kişiden oluşmaktadır. Meclisin görevleri, halkın zorunlu ihtiyaçlarının giderilmesi, narhın tespit ve denetimi, temizlik ve düzenin temini ile çarşı, pazar ve esnaf denetimi ile sınırlandırılmıştır.⁷⁶

Şehremaneti, şehri yönetecek kişilerin şehircilikle alakalı malumat ve tecrübeleri bulunmadığı ve kurumun kendisine has bir bütçesi olmadığı için başarılı olamamıştır.

Mayıs 1855'te hükümet, daha köklü bir program uygulamak üzere İntizam-ı Şehir Komisyonunu kurdurmuştur.⁷⁷ Meclis-i Vâlâ azasından Emin Muhlis Efendi'nin başkanlığında kurulan komisyonda Osmanlı Devleti tebasından kimselerle İstanbul'da ailesiyle birlikte oturan ve bilgilerinden istifade edilebilecek yabancılar da bulunmaktadır. Komisyonun kuruluş beyannamesinde Avrupa başkentlerinin mükemmelliğine değinilmiş; İstanbul'un da tezyin, tanzif (temizlenmeye), tevessü (yollarının genişletilmesine), tenvir-i esvak (sokaklarının aydınlatılmasına) ve ıslah-ı usul-i ebniyeye (inşaat usullerinin iyileştirilmesine) ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Komisyonun Avrupa usullerine aşina kişilerden oluşturulması fikri kabul edilmiş ve ecnebi ailelerin de bilgisinden yararlanılmasına karar verilmiştir. Ancak bu komisyon da esaslı bir yenilik getirememiş ve ihtiyaçlara cevap verememiştir.⁷⁸

Şehremaneti tecrübesinin ardından özellikle ecnebilerin yaşadığı Galata-Beyoğlu bölgesinde modern beledî hizmetlerin verilebilmesi için burada Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur. İlk açılan belediye olmasına rağmen isminin Birinci Belediye Dairesi yerine Altıncı Daire-i Belediye olması

⁷⁶ Tarkan, **a.g.e.**, s. 17-19.

⁷⁷ Hakkut, Şükran; "İstanbul'da Şehremaneti'nin Kuruluşu ve 1877 Belediye Kanunu Hakkında Layiha", **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 2, Sayı: 8, İstanbul 1976, s. 65.

⁷⁸ Çelik, Zeynep; **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti; Değişen İstanbul**, 2. Baskı, İstanbul, TVYY, 1998, s. 37.

da Paris şehrinin örnek alınması ve şehrin en mamur yerine Altıncı Daire denmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁹

1868 yılında bu örnekten hareketle İstanbul, on dört belediye dairesine ayrılmıştır. Altıncı Daire-i Belediye Nizamı'nın birinci maddesinde bu taksimat şöyle açıklanmıştır: *“Nefs-i İstanbul ve Bilâd-ı Selase Boğaziçi'nin iki sahiliyle beraber on dört daire-i belediyeye taksim olunarak tayin olunan hududuyla Beyoğlu ve Galata Altıncı Daire-i Belediye itibar olunmuştur.”* Nizamı'nın ikinci maddesi, belediyenin görevlerini özetlemektedir: *“İşbu dairede bulunan mahallat sokaklarının tanzimi yani kaldırım ve su yolu ve lağımların tesviyesi ve daima bir hüsn-i halde bulunması ve tathir ve tanzifi ve her suretle mürur u uburu teshil edecek esbabın istihsali ve bunlar için iktiza eden mesarifin rü'yetiyle mukabilinde tahsis olunacak varidatın ahz ü kabzı işbu daire için tahsis olunacak idare-i mahsusa-i belediyyeye havale olunacaktır.”⁸⁰*

Tanzimat dönemi devlet adamlarının belediyeyi, yalnızca şehrin mamur, temiz ve aydınlık olması için oluşturulmuş bir kurum olarak görmesi dolayısıyla bu teşkilatın gerçek temellerinin atılması 1. Meşrutiyet'e kadar uzamıştır.⁸¹

Bu dönemde belediye müdürlüğü yapan Ahmet İhsan, belediyeyle ilgili ilk izlenimlerini şöyle aktarmaktadır: *“Belediye müdürlüğü sandalyesine oturduktan sonra on gün kadar seyirci gibi durdum, bu işin mekanizmasını anlamaya çalıştım. Cenevre ve Viyana'da öğrendiklerimle karşılaştıramıyordum bile. Gün geçtikçe mahzunluğum artıyordu ve nihayet şu kanaate varmıştım: Belki şimdi vardır fakat dediğim tarihte bizde belediyecilik, şehircilik sıfırdı! Belediye adamlarının başını da kapitülasyonlar eziyordu. Ecnebi tebaasından olanları belediyenin sağlık ve düzen kurallarına*

⁷⁹ Hakkut, a.g.e., s. 66.

⁸⁰ Ergin, Osman Nuri; **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, C. 4, 1995, s. 1601.

⁸¹ Ortaylı, a.g.e., s. 505-507.

*itaat ettirmek mümkün değildi! Onlardan süprüntü (çöp) parasından başka on para vergi alınamıyordu.*⁸²

1876 yılında Meşrutiyet ilan edildiğinde mebusların öncelikli işlerinden biri Belediye Kanunu layihasını tasdik etmek olmuş; 64 madde olarak kaleme alınan layihada İstanbul'un ayrılacağı daireler, teşekkül edecek meclis ve tayin edilecek memurlar ile belediyelerin gelirleri tanzim ve tespit edilmiş;⁸³ böylelikle modern belediyelerin gerçek temelleri atılmıştır. Dersaadet Belediye Kanunu, belediye dairelerinin sınır ve vazifelerini belirterek başlamakta ve diğer tüm teferruatı içermektedir. Buna göre *“Dersaadet’in hududu haritasında gösterildiği vechile Rumeli Feneri’nden başlayarak Zekeriye ve Bahçe Köyleri önünde Ayazağa Çiftliği, Kağıthane, Alibeyköyü, Küçükköy, Rami, Davudpaşa, Hazinedar Çiftlikleri ve Ayestefanos arkasından mürur ile adalar dâhil olarak Anadolu tarafına geip Bostancıbaşı köprüsünden başlayarak Erenköyü, Kozyatağı, Nerdübanköyü, Libade, Çakaldağı, Göksü Deresi arkasından Akbaba ve Kabakoz karyeleri önünden geçerek Anadolu Feneri’ne muntehi hat dâhilindeki mahalleri şamildir.*⁸⁴

Şehri, devleti ve toplumu dönüştürmeyi arzulayan, modern kenti ve modern kentin doğurduğu modern hayat tarzını İstanbul’a hâkim kılmak isteyen Tanzimat elitinin, bu dönemde uğraştığı yeni konulardan biri de aydınlatma olmuştur. Çünkü aydınlatma, modern kentlerin oluşumunda en etkili unsurlardan birisi olmuştur.

⁸² Tokgöz, Ahmet İhsan; **Matbuat Hatıralarım (1888-1914)**, Haz. Alpay Abacalı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2012, s. 321.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ergin Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, C.4, 1995, s. 1624-1639.

⁸⁴ Ergin, **a.g.e.**, s. 1624.

İKİNCİ BÖLÜM

AYDINLATMA VE ELEKTRİK

2.1. AYDINLATMA

Uluslararası Aydınlatma Komisyonu tarafından “Çevrenin ve nesnelerin gereği gibi görülmesini sağlamak amacıyla ışık uygulamak” olarak tarif edilen aydınlatma,⁸⁵ kent bilimi açısından, “Bir yerleşim yerindeki konutların, konut dışında kalan yapıların, kamu binalarının ve açık alanların kent yönetimince ya da ona bağlı işletmelerce ışıklandırılması⁸⁶” olarak tanımlanmaktadır.

Çağlara ve bölgelere göre farklılıklar arz eden aydınlatma lambalarının M.Ö. üç bininci yıllara kadar uzanan geçmişinden bahsedilmektedir. Bu tarihten kalma ve içinde bir fitille yağın olduğu kapların bulunduğu bilinmektedir.⁸⁷

Tarihi hakkında yeteri kadar bilgi bulunmasa da insanların çok eski devirlerden itibaren farklı ve sürekli gelişen yöntemlerle etrafını aydınlattığı bilinmektedir. İnsanlar, en eski çağlardan beri aydınlatma vasıtası olarak çıra, meşale, mum ve yağ kandillerini kullanmışlardır.⁸⁸

Hem Eski Yunanca ile Latince “lampa” diye söylenen hem de Avrupa ve Yakın Doğu’da da ortak şekilde ifade edilen lamba ve yedinci asırdan sonra yaygınlaşan kandiller, aydınlatma vasıtalarının gelişimini göstermektedir. Balmumu ve hayvan yağı mumlar yakılarak kullanılan

⁸⁵ Özkum, Esra; **Doğal ve Yapay Aydınlatmanın İnsan Psikolojisi Üzerindeki Etkileri**, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İçmimarlık Ana Sanat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 4.

⁸⁶ **Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü No:1- Sosyal Bilimler**, Türkiye Bilimler Akademisi, Kasım 2011, Ankara.

⁸⁷ McWhirter Norris, **Dünya Buluşlar Kitabı**, Çev. Mehmet Ali Kayabal, Milliyet Yay., Nisan 1983, s. 273.

⁸⁸ Kaiser Bruno, **Keşifler ve İcatlar Ansiklopedisi (10000 Yıl Boyunca)**, Çev. Şükran Var, 5. Baskı, İstanbul, Doğan Kardeş Yay., 1966, s. 202.

kandiller, Bizans döneminde mumhanelerin çoğalmasıyla evlere girmiş ve bu sayede kandil kullanımı artmıştır. Latince “candela, candere” diye bilinen (parlamak, aydınlık olmak) Sanskritçede “cand” (parlamak) kökünden gelen kandili, Farslar ve Osmanlılar daha çok چراغ/çerağ diye anmışlardır.⁸⁹

Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca Avrupa’da, sokak aydınlatmaları görülmemiş ve bu manada ilk büyük sokak aydınlatması- içinde mumlar yanan lambalar vasıtasıyla- Fransa’da, 1667 yılında yapılmıştır.⁹⁰ Buna mukabil 17. asrın ortalarında yaşayan İbn Ebi el-Sürur, Kahire pazarlarında geceleri, sokakların iki yanına yerleştirilen kandillerle aydınlatma geleneğinin 835/1431-2’ye kadar uzanan bir alışkanlık olduğunu ifade etmektedir.⁹¹

Cam lambalar, ilk kez 18. asırda yapılmış; 1784’te örgülü fitillerin yerini pamuk fitiller almıştır. Sir Humphrey Davy, 1814’te madenciler için emniyet lambalarını üretmiş; 1872’de Rus Pol Nikolayeviç Yabloşkof, kendi ismiyle anılan Yabloşkof mumunu yapmıştır.⁹²

Pratik bir aydınlatma vasıtası olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan maden kömüründen üretilen havagazı ile Sanayi Devrimi’nden sonra önlenemez değişimin tetikleyicilerinden olan elektrikle aydınlatma, tarih boyu sürekli geliştirilerek ve daha fazla nesne ışıklandırılarak olgunlaştırılan aydınlatma işini, 19. asrın ikinci yarısından itibaren tamamen yeni bir döneme geçirmiştir.

⁸⁹ Emiroğlu, Kudret; **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, 6. Basım, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 141 *Çerağ*: Eskiden kullanılan bir cins yağ kandili olan ve topraktan ya da madenden yapılan çerağın içine yağ konulup yan tarafında bulunan deliğe fitil takılarak yakılırdı. Kepecioğlu Kamil, **Tarih Lûgati-Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü**, 21. Ankara, Yüzyıl Yayınları, 1999, s. 78.

⁹⁰ Esenduran, Mustafa; **İstanbul’da Elektrik Üretiminin Başlangıcı ve Tarihi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 30.

⁹¹ Raymond, Andre; “Osmanlı Devri Arap Kentlerinde Kamu Hizmetleri”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1**, ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996, s. 470.

⁹² Yabloşkof, geziye çıkacak Rus Çarı’na, gece karanlığından istifade ederek saldırıda bulunabilecekleri engelleyebilmek adına Moskova-Kursk demiryolunu aydınlatmakla görevlendirilmişti. Bu sebeple ark lambalarını inceleyen ve çalışmalar yapan Yabloşkof, adıyla anılan mumları yapmış ve buluşu umuma açık yerlerin aydınlatılmasında da kullanılmıştır. Bkz. McWhirter Norris, **a.g.e.**, s. 273-274.

Bu dönem, şehirlerin geceleri de yaşamaya başladığı, insanların rutin hayatlarının ve düzenlerinin değiştiği, insan ilişkilerinden yeni tüketim biçimlerine kadar birçok sosyolojik tesiri olan yeni bir dönem olacaktır.

Gaz, Latince “cahos”, Yunanca “khaos” kelimelerinden gelmesine rağmen bu sözcüğü, herkesin anladığı anlamda ilk defa kullanan Jan Baptista van Helmont’tur. Gaz, öncelikli olarak aydınlatmada kullanıldığı için çeşitli Avrupa dillerinde de “aydınlanma gazı” manalarına gelen isimlerle anılmıştır. İngilizcede “şehir gazı” anlamında “town gas”, Fransızca’da aynı anlamda “gaz de ville”, Almancada da “leuchtgas” kelimeleri kullanılmıştır. Anılan kelime, Osmanlı döneminde de aynen kullanılmış, aydınlatma manasında “gazla tenvir” terkibi tercih edilmiş fakat kelime çok kısa bir zamanda “havagazı” şeklini almış ve literatüre de bu haliyle girmiştir.⁹³

“Metalleri altına çevirmeye çalışan bir simyacı” olarak nitelenen Belçikalı Jan Baptista van Helmont, kömür gazını bulmuş; onun çalışmalarını bir gazlı lamba modeli de üreten Fransız kimyacı Antoine Lavoiser geliştirmiştir. Lakin Lavoiser, Fransız Devrimi’nde giyotinde can verince çalışmaları sonuca ulaşamamış; 1775’teki yassı fitil buluşlarıyla Leger ve Alstromer ile 1783’te boru şekilli fitille çift hava akımlı lambaları ve şişeyi bulan Argand, gaz lambasının gelişimini tamamlamışlardır.⁹⁴

Aydınlatma amacıyla maden kömüründen gaz üreten ilk kişi eczacı Jean Pierre Minckelers olmuştur. Maden kömüründen çıkan gazın yanıcı özelliğini keşfeden Jean Pieter Minckelers, deneylerine 1753’te Louvain Üniversitesi’ndeki odasını aydınlatarak başlamıştır.⁹⁵

⁹³ Mazak, Mehmet; **Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2009, s. 121.

⁹⁴ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 142 Başka bir bilgiye göre, Argand’ın fitilli lambayı buluş tarihi 1780’dir. Bkz. McWhirter Norris, **Dünya Buluşlar Kitabı**, Çev. Mehmet Ali Kayabal, Milliyet Yay., Nisan 1983.

⁹⁵ Mazak, Mehmet, **a.g.e.**, s. 122 Başka bir bilgiye göre, Belçika’da Lauvaianlı eczacı Minckelaers 1783’te ilk defa kömürü, kapalı bir kapta ısıtıp elde ettiği gazla bir odayı aydınlatmıştır. Bkz. Bruno, **a.g.e.**, s. 202.

Belli bir seviyeye gelmiş olan gazla aydınlatma çalışmalarına en büyük katkısı sunanlardan biri de İngiliz William Murdock'tır. Murdock, 1792 yılında evini ve bürosunu,⁹⁶ 1797'de Manchester Polis Merkezi girişi ile Boulton ve Watt fabrikalarının çevresini, 1805'te Lancashire'deki bir pamuk imalathanesini gazla aydınlatmıştır. Murdock, 1807 yılında birbirine bağlı on üç gaz lambasını yakarak ilk defa olarak toplu ve geniş aydınlatmanın mümkün olduğunu da kanıtlamıştır. Murdock, gazın kötü kokusuna engel olmaya çalışırken Fransız Philippe Lebon, aynı dönemde, Paris'i aydınlatmaya çalışmaktadır.⁹⁷

Murdock'ın sermaye çevrelerini iknası ile 1812 yılında İngiltere'de bir fabrikada havagazı üretilmiş ve Londra'nın bir caddesi aydınlatılmıştır. Aynı yıllarda Londra'da "Gas Light and Coke Company" adlı şirket, dünyanın ilk havagazı şirketi olarak kurulmuştur. 1817'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Baltimore ve 1820'de Fransa'nın Paris şehirleri de havagazı ile aydınlatılmıştır.⁹⁸

Bu tarihlerden itibaren havagazı, önlenemez bir yükselişle şehir hayatını aydınlatmaya başlamış; bu husustaki çalışmalar gelişerek devam etmiştir. 1827 yılında Belçika'nın Gand Şehri, havagazıyla aydınlatılmaya başlamış; Quinquet adında bir Fransız, Argand lambalarını geliştirerek 27 Nisan 1874 tarihinde Paris'in ünlü tiyatrosu Comedie Française'de yeni ışıklandırmanın halka tanıtımını yapmıştır.⁹⁹ Avrupa'nın gözde şehri Paris ise bu yeniliğe gecikmeli olarak katılabilmiş, ilk defa bir sokağının aydınlatılabilmesi 1829 yılında mümkün olabilmıştır.¹⁰⁰

⁹⁶ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 143.

⁹⁷ Mazak, **a.g.e.**, s. 122.

⁹⁸ Esenduran, **a.g.e.**, s. 31.

Ayrıca Bkz., "Havagazı", **Hayat Ansiklopedisi**, C.3, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Yayınları, s. 1489, 1932.

⁹⁹ Kayserilioğlu, R. Sertaç, vd, **Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**, İETT Yayınları, İstanbul 1999, s. 30-34.

¹⁰⁰ Mazak, **a.g.e.**, s. 124.

Dünyanın ilk ticari gaz şirketi olan “Gas Light and Coke Company”nin ardından birçok şirket kurulmuş ve bu şirketler önce kendi ülkelerinde ardından da bu yeni aydınlatmaya ihtiyaç duyan diğer ülkelerde aydınlatma faaliyetlerine başlamışlardır. Bu yeni üretim/tüketim alanı elbette Osmanlı’yı da etkilemiş; Londra’daki ilk aydınlatmadan yaklaşık 43 yıl sonra (1855) havagazı, Dolmabahçe Sarayı’ndan payitahta girmiştir.

2.2. ELEKTRİK

Elektrik, iki cismin birbirine sürtünmesiyle, çeşitli mekanik etkilerle ya da ısıнын bazı kristaller üzerindeki etkisiyle meydana gelen ve etkisini itme, çekme ve benzeri şekillerde ortaya çıkaran bir enerji çeşidi olarak tarif edilmektedir.¹⁰¹

Çok eski devirlerden bu yana sarı kehrbarın sürtünmeyle kazandığı çekme özelliği sayesinde fark edilen elektrik olayını Miletoslu Thales’in gözlemlediği bilinmektedir. Ortaçağ boyunca da bu ilk ve en eski tanım ve gözlemlere daha fazlası eklenememiştir.¹⁰²

Bu ilk gözlemlerden sonra sürtünme, elektrik, elektrostatik ve mıknatıslık konularını inceleyen ve bu hususta önemli deneyler yapıp sonuçlar alan kişi, İngiliz William Gilbert (1544-1603) olmuştur.¹⁰³ Otto von Guericke (1602-1686) ilk elektrik üreticini oluşturmuş; 1727 yılında Gray, (1670-1736) enerji nakli hususunda ilk deneyleri yapmıştır.¹⁰⁴

Elektrik keşif ve deneyleri, büyük bir hızla ve sürekli bir artışla devam etmiş; elektriğin pratik hayatta kullanılabilir yanları görülünce bilim adamları

¹⁰¹ “Elektrik”, **Meydan Larousse- Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, İstanbul, Meydan Yay., C.4, 1971, s.162.

¹⁰² “Elektrik”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, İstanbul, Milliyet Yay., C.7, 1986, s. 3609.

¹⁰³ “Elektrik Yüzyılı”, **Çağlar Öncesinden Bugüne İnsan ve Uygarlık Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, Milliyet Yay., 1982, s. 120.

¹⁰⁴ “Elektrik”, **Meydan Larousse**, s. 162-163.

sermaye tarafından desteklenmiş, kimi bilim adamları da bu kimliklerinin yanına iş adamı kimliğini ilave etmiştir. Bu ve benzeri hadiseler, yüzyılın, mucitler çağına dönmesinde, icat ve patent mücadelesinin hızlanmasında büyük bir etki oluşturmuştur.¹⁰⁵

Elektriğin Osmanlı sınırlarına girişi, üretmeden tüketme dönemi, ilk elektrik fabrikasının kurulması ve elektrikle aydınlatma bahisleri ileride detaylarıyla irdelenecek olsa da Osmanlı açısından değerlendirildiğinde elektriğin bu serüvenini Osmanlıların da ilgiyle izlediğini söylemek yerinde olacaktır. Ayrıca büyük bir pazar olarak görülen Osmanlı Devleti, bu dönemde kendi şehrinde, ülkesinde aydınlatma işini yapıp yeni pazarlar arayan aşan tüm mucit/iş adamı ve diğer girişimcilerin gözdesi haline gelmiştir.

2.3. ENERJİ KAVRAMI VE ELEKTRİK ENERJİSİ

En kaba ve genel hatlarıyla iş yapabilme kabiliyeti olarak tanımlanan, termodinamikte *"bir etki meydana getirebilme kapasitesi"* olarak belirtilen, modern düşünürlere göre ise maddenin hareketinin ölçüsü olan enerji, günlük hayatta iş ve ısı anlamlarına karşılık gelmektedir. Bir başka tanımında *"Eyleme geçmeyi ve karşı koymayı mümkün kılan güç"* olarak tarif edilen enerjinin, potansiyel enerji, kinetik enerji, ısı enerjisi, ışık enerjisi, elektrik enerjisi, kimyasal enerji, nükleer enerji ve ses enerjisi gibi biçimleri vardır.¹⁰⁶

Enerji kaynakları, birincil (doğada bulundukları saf haliyle kullanılabilen) ve ikincil (birincil kaynakların işleme tâbi tutulmasıyla kullanılabilen) kaynaklar diye ya da yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar olarak tasnif edilmektedir.

¹⁰⁵ Küçük, Serhat; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojik Değişim ve Dönüşüm: Elektrik Örneği**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 21-22.

¹⁰⁶ "Enerji", **Meydan Larousse**, C.4, s. 257-264.
"Enerji", **Büyük Larousse**, C.4, s. 3708-3712.

İnsanlar, prehistorik dönemlerden itibaren kendi enerjilerinin yetmediği eylemlerde hayvanların enerjilerini kullanarak farklı enerji kaynaklarından istifade etmeye başlamıştır. Ateşi keşfeden insanoğlu, ondaki enerjiyi fark ettiği gibi rüzgârın itici kuvvetini de görüp kullanmaya çalışmış; kömür ise neredeyse üç bin yıl evvel insan hayatına girmiştir. Kaynaklar tükenene kadar kullanılacak olan kömür ve kömür yatakları, Fransa ile Almanya'nın arasının açılıp Cihan Harbi'nin sebeplerinden birini oluşturduğu gibi ilk global şirketler olan enerji yatırımcılarının da doğmasına sebep olmuştur.¹⁰⁷

Kömür üretiminin bir milyar tonu aştığı 20. yüzyıl başında iki yeni enerji kaynağı daha kullanılmaya başlanmıştır: Hidroelektrik ve (patlamalı motorun yapılmasından sonra) petrol.¹⁰⁸

Sanayi İnkılabı'nın ardından “makine”, “elektronik” ya da “teknoloji” çağı gibi birçok farklı isimle anılmaya başlayan modern zamanlarda enerji, toplumların/ülkelerin vazgeçilmezi haline gelmiştir. Bu sebeple enerji talebi, bütün ülkelerde sürekli ve hızlı bir artış göstermiştir. Enerji türleri içerisinde ise elektrik enerjisinin, bazı özelliklerinden dolayı özel bir önem taşıdığı fark edilmiştir. Örneğin bu enerji, diğerlerine kıyasla daha kolay, daha büyük miktarlarda ve yüksek verimde üretilebilmektedir. Termik, hidrolik, nükleer gibi değişik kaynaklarla elde edilebilmektedir. Çok uzak mesafelere, yüksek verimle ve büyük miktarlarda nakledilebilmektedir. İstenen kalite ve süreklilikte temin edilebilmektedir. Isı, ışık ve hareket gibi enerji türlerine verimli olarak ve kolayca dönüştürülebilmektedir.¹⁰⁹

Birincil enerji kaynaklarının işleme tabi tutulmasıyla oluşan bir enerji olan ve bu sebeple ikincil kaynak olarak nitelenen elektrik enerjisinin üretildiği

¹⁰⁷ Coşkun, Mustafa Yahya; “Enerji, Tarihi Nasıl Etkiledi?”, **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, Ankara, 2007, s. 33-34.

¹⁰⁸ “Enerji”, **Meydan Larousse**, C.4, s. 260.

¹⁰⁹ Rumeli, Ahmet; “Elektrik Enerjisi ve Türkiye”, **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, Ankara 2007, s. 94.

yerlere elektrik santrali denmektedir. Enlektrik santralleri, jeotermik santral, hidrolik santral, nükleer santral, termik santral, rüzgâr santrali, güneş santrali ve dalga santrali olarak sınıflandırılmaktadır. Elektrik santralleri, en kaba hatlarıyla enerji kaynağı, motor, alternatörler ve transformatörlerden oluşur. Elektrik üretimi için kurulacak elektrik santralinin seçimi, maliyet hesabı ile belirlenir. Ancak bu santrallerin yapımının belirlenmesinde maliyet hesabı kadar hidrolik santrallerin kurulabileceği yerlerin azalması, termik santrallerin yakıtı olan kömür ve petrol gibi kaynakların tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olması gibi dış faktörlerin de belirleyici rolleri vardır.¹¹⁰

Elektrik santrallerinin, hidroelektrik santrali, nükleer santral, termik santral, doğalgaz santrali, jeotermik santral, rüzgâr santrali (hava jeneratörlü santral) hidrotermik santral, gelgit santralleri, kombine çevrimli santral gibi çeşitleri vardır.¹¹¹

¹¹⁰ Esenduran, **a.g.e.**, s. 16-17.

¹¹¹ Bkz. “Santral”, **Meydan Larousse**, C.10, s. 945-948. “Elektrik Santrali”, **Yeni Rehber Ansiklopedisi**, C.6., İstanbul, 1993, s. 260-262, Veziroğlu, Nejat; “Hidrojen Medeniyeti”, **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, s. 38-45, Yülek, Gürçan; “Türkiye’deki Nükleer Güç Santrallerine Yönelik Faaliyetler ve Unutulmaması Gerekenler” **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, s. 58-63, Yülek, Gürçan; “Dünya’da Nükleer Güç Santrallerinin Başlangıcı ve Bugünkü Durumu”, **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, s. 64-67.

2.4. ELEKTRİKLE AYDINLATMA

Elektriğin kimyasal ve fiziksel özelliklerini inceleyen Humphrey Davy, bir pilin iki ucuna birer kömür bağlayınca canlı bir ışık yayan bir kıvılcımın oluştuğunu gördü. Deneylerini sürdüren Humphrey Davy, kömürleri birbirinden uzaklaştırdığında ışıklı bir çizginin meydana geldiğini fark etti. Davy'nin deneylerinden otuz yıl sonra ise bu bilgi, pratiğe taşınabildi. 19. asır Fransız bilim adamlarından Foucault, birlikte çalıştığı Donne'nin laboratuvarını elektrikle aydınlatmayı denedi. Bu denemelerinde odun kömürünün çok çabuk yandığını görerek daha yoğun ve ağır bir kömür aramayı makul gördü. Arayışı sonuç verdi. Foucault, kok kömüründen yararlandı ve istediğini elde etti. Böylelikle ilk elektrikli ark lambası yapılmış oldu. Lakin yine de bir müddet sonra, kömürler tükeniyor ve ışık sönüyordu. Foucault, bunun üzerine aradaki mesafe açıldıkça iki kömürü yaklaştıran yeni bir alet, regülatör, yaptı. Fakat bu sistem de oldukça karmaşık ve pahalıydı. Paul Jablochhoff, 1876 yılında elektrikli tutuşturucuyu (buji) bularak sorunun çözümünü kolaylaştırdı. Bu mum, grafitle birleştirilmiş, 4 mm. çapında iki minik kömürden oluşuyor; akım oluşunca grafit yanıyor, kömürler de daha uzun süre yanabiliyordu.¹¹²

Aydınlatma teknolojisinin gelişiminde iki tür lamba yer almaktadır. İlki, iki elektrot arasından atlayan elektrik arkının yarattığı ışıktan yararlanan ark lambası; ikincisi ise Thomas Edison'un bulduğu akkor lambadır. Sürekli titreyen bir ışıkla, düşük nitelikli, kısa süreli ve tehlikeli olabilecek ölçüde yüksek gerilim kullanılmasıyla aydınlatma sağlayan ark lambasının yerini Edison'un akkor lambası alınca elektrikle aydınlatma sürekli hızlanarak tüm şehir ve ülkelere yayılmaya başlamıştır.¹¹³

¹¹² "Elektrikle Aydınlanma", **Çağlar Öncesinden Bugüne İnsan ve Uygarlık Tarihi Ansiklopedisi**, s. 123-124.

¹¹³ Serhat, **a.g.e.**, s. 25-26.

Edison, insanlık tarihinin en büyük mucitlerinden biri olarak nitelenmektedir. Yaşadığı yer dolayısıyla kendisine “Menlo Park’ın Büyücüsü” denilen ve icatlarıyla, çağlara damga vuran Edison, 1878 yılında William Wallece’in yaptığı 500 mum gücündeki ark lambasından etkilenmiş; bundan daha ucuz ve daha güvenli bir lamba yapabilmek için çalışmaya başlamıştır. İş adamlarından da destek alan Edison, bu dönemde *Edison Electric Light Company* adlı şirketi kurmuştur. Edison, 13 ay boyunca flaman olarak kullanabileceği bir metal tel yapmaya uğraşmış ve nihayet, 21 Ekim 1879’da elektrik üreteçlerinden elde ettiği akımla çalışan karbon Flamanlı elektrik ampulünü halka tanıtmıştır. Edison’un en büyük icadı şüphesiz bu, oksijenle yanan ve düşük akımla çalışan ampuldür. Edison’un keşfi, ampulün halk arasında yaygınlaşmasına; aydınlatmanın, en küçük şehirlerin en ücra sokaklarına kadar yayılmasına vesile olmuştur.¹¹⁴

Bu süreçten sonra Edison’un şirketinin hisseleri hızla değer kazanmış, o güne dek aydınlatmayı sağlayan gaz şirketleri ise değer kaybetmeye başlamıştır. Bu dönemde, yepyeni bir alan olan elektrikle aydınlatma hususunda hızla artan talepleri karşılamak için kısa sürede birçok şirket kurulmuştur. Bunlar arasında en belirginleri Amerika’da Edison’un yanı sıra Westinghouse’un, İngiltere’de Swan’ın ve Almanya’da da Siemens ile Halske’nin kurdukları şirketlerdir.¹¹⁵

Elektrikle yapılan ilk alan aydınlatması olan Paris’teki Concorde’un (1841) ardından elektrikle yapılan ilk sokak aydınlatması da Lyon’daki İmparatorluk caddesi olmuştur (1857) ve her iki aydınlatma da ark lambalarıyla yapılmıştır.¹¹⁶ Fakat daha evvel de izah edildiği gibi ark lambaları istenileni verememiş, Edison’un ampulü ile aydınlatma daha kolay ulaşılabilir hale gelmiş ve yaygınlaşmıştır. 1879 yılının sonunda ampulün

¹¹⁴ Thomas Elva Edison’un yaşamı ve icatları için bkz. Bkz. Kalca Mine, **Tarihteki Ünlü Mucitler ve Buluşları**, 3. Baskı, İstanbul, Karma Kitaplar, 2010, s. 137-141.

¹¹⁵ İnan, Kemal; “Bilim ve Teknolojide Devrimler Yaratın Bir Olay: Elektrik (2. Bölüm)” Elektrik Mühendisliği Dergisi, Yıl: 2002, Sayı: 413, s. 19 Ayrıca bkz. Önerioy Yusuf, “Elektriğin Kısa Tarihi-2”, **Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi**, 1955, C.3, Sayı: 34, s. 37.

¹¹⁶ McWhirter, **a.g.e.**, s. 274.

patentini alan Edison'un ve hemen ardından kurulan şirketlerin çalışmalarıyla 1882 yılının Aralık ayında Manhattan'da 203 müşteri, elektrikle aydınlanmaya başlamıştır.¹¹⁷

Önlenemez bir şekilde ve hızla yayılan elektrikle aydınlatma, modern kenti, kapitalizmin merkezi yapan unsurların en önemlilerinden biri haline gelmiştir. Gece gezmelerini mümkün kılan, aydınlanan mekânlardaki -başta sinema olmak üzere- yeni eğlenceleri hayata katan, hâsılı; modern gece yaşamının oluşmasında büyük etkileri bulunan elektrikle aydınlatma, tüketim ve eğlence kültürü üzerinde yükselen ve yeni bir yaşam tarzını mecbur eden modern kentlerin oluşumunda ve gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu sürecin ardından en az elektrikle aydınlatma kadar etkisi olan elektrikli ev aletlerinin hızla keşfedilip hayata karışması ise kadim hayat tarzını ve yaşama biçimini tamamen değiştirmiştir desek mübalağa etmiş olmayız.

¹¹⁷ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 144.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSTANBUL'UN ELEKTRİKLE AYDINLATILMASI

3.1. OSMANLI'DA AYDINLATMA

Havagazı'nın başkente gelişine dek Osmanlı Devleti'ndeki aydınlatma usulü de diğer geleneksel aydınlatma metotlarından farklı değildi. Meşale, yağ lambası, kandil, چراغ, mum ve benzeri araçlar, en önemli aydınlatma vasıtalarıydı.

Bu dönemde halk, genellikle tenekeden yapılmış ve içinde mum bulunan el fenerleri kullanmıştır. Kayıkçılar, seferlerinde benzer fenerler bulundurmuş; gece yangınlarına koşan tulumbacılar aynı fenerleri taşımış, karanlık vakitlerde bir yerden bir yere girmek mecburiyetinde kalan ahali de da aynı el fenerlerini kullanmıştır. Ayrıca hususi veya kira arabası olarak kullanılan landon, fayton ve paraşolların da geceleri fener kullanması mecburi tutulmuş; fenerler, bu arabaların arabacı bölümünün iki yanına çift olarak asılmıştır.¹¹⁸

Daha çok camilerde kullanılan cam şişeli kandillerin, çok kollu ve zincirle asılanlarına- Farsça, asılan anlamına gelen- avize denilmiştir.¹¹⁹

Aydınlatmanın temelindeki mum, saraylarda ve zengin konaklarında balmumu, halk tabakasında ise yağ mumu şeklinde bulunurdu. Gerekli mumu temin edebilmek için çalışan, mum döküp satan bir mumcu esnafı da vardı. Bu esnaf, devlet tarafından tayin edilmiş Şem'ahane Emmini tarafından idare edilirdi. Bu makamın onayından geçmeyen; damgalanmamış mum satan esnaf, cezalandırılırdı. Aydınlatma vasıtalarında gelişmeler yaşandıkça

¹¹⁸ Özer, İlbeyi; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda**, İstanbul, Truva Yay., 2009, 4. Baskı, s. 135.

¹¹⁹ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 141.

kullanılan araçlar da değişmiş; geleneksel mumun yerini Avrupa'dan gelen İspirmeçet mumu almıştır.¹²⁰

Hayvansal yağlardan daha fazla istifade edebilmek için kasapların ve ferdi olarak hayvan kesenlerin, bu hayvanların yağlarını, mumculara vermesi de idare tarafından emredilmiştir.¹²¹

Osmanlı devri aydınlatması, herkesin gözünün önünü görebildiği yerle sınırlı olduğundan şehir, geceleri çok karanlık olurdu. Başta bu sebeple ve emniyet/asayiş gerekçeleriyle İstanbul'da geceleri sokağa çıkma yasağı bile uygulanmıştır. Karanlık İstanbul gecelerinde fenersiz dışarı çıkmak yasak olduğundan Ramazan ayı müstesna olmak üzere fenersiz dışarı çıkanlar suç işlemiş sayılmış ve cezalandırılmışlardır. Geceleri fenersiz olarak yakalananlara hamamda çalışma cezası verilir; suçlular, sabaha kadar hamam külhanlarında¹²² çalışırdı. Sabaha kadar külhanlarda çalışan ve üstü başı kirlenen kişilere, müstehzi bir ifadeyle "külhanbeyi" denilirdi.¹²³

Fenersiz sokağa çıkmanın yasak olduğu dönemlerde halk, zenginliği nispetinde muşambadan, camdan ve müzeyyen fenerler taşırdı. Ekâbirden olanlar ise fenerleri kendi taşımaz, önden giden uşaklarına taşıtırlardı.¹²⁴ Cam fenerleri, ekseriyetle bahçelerde, avlularda, sokak kapılarında ve dükkânların münasip yerlerinde asılı bulunur; sokakta dolaşırken muşamba fenerler kullanılırdı. Bu fenerlerin büyük olanları vüzera ve diğer ekâbir tarafından tercih edilir; bineklerinin önündeki seyisler tarafından taşınırdı. Orta boy olanları zenginler tarafından tercih edilir; uşaklar marifetiyle taşınırdı. Halk ise bizzat taşıdığı muşamba fenerleri oldukça küçüklerden seçer, icap ettiğinde cebinde taşırdı. Bir de muşamba kâğıttan yapılan

¹²⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman 1001 Temel Eser, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Basım yılı yok, s. 59.

¹²¹ Kuban, Doğan; "Aydınlatma", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.8, TVYY, 1993, sf. 475.

¹²² Külhan: (Farsça) Hamamları ve hamamda kullanılan suyu ısıtmaya yarayan büyük ocak. Bkz. "Külhan", **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, 16. Baskı, Ankara, Vadi Yayınları, 2013, s. 834.

¹²³ Kuban, **a.g.m.**, s. 474-478.

¹²⁴ Emiroğlu, **a.g.e.**, s. 145.

fenelerler vardır ki, bunlar mahalle bakkalında satılan ve ayak takımının, meyhanecilerin tercih ettiği cinsten basit fenelerlerdir.¹²⁵

İstanbul'un karanlığına dair bir Şeyler sŧylemek isteyenler, genellikle Edmondo de Amicis'in 1874 yılında kaleme aldığı eserinde anlattığı İstanbul'dan parçalar aktararak onun, İstanbul'un, Avrupa'daki gündüz en parlak, gece ise en karanlık Şehir olduğu yönündeki tespitine vurgu yaparlar. Amicis'in anlattığına göre İstanbul ahalisinin ekseriyeti, geceleri sokaklarda değildir. Sokaklarda bekçilerden, köpek sürülerinden, kaçışan günahkâr kadınlardan ve meyhaneden çıkan delikanlılardan (gayr-i müslimlerden) başka kimse yoktur.¹²⁶

Seyyahların İstanbul'un karanlığına dair söylediklerini özetleyebilmek bile bu çalışmanın çok ötesinde bir gayret gerektirecektir. Seyyahların hemen hepsi İstanbul'un karanlığına vurgu yaparken birçoğu bunun çok özel bir Şey olduğuna değinmektedir. İngiliz tarihi ve arkeoljisi hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan ve 19. asrın ikinci yarısında uzun bir seyahate çıkan Henry Christmast, bu hususta Şöyle yazmaktadır: *"Londra'daki büyük aydınlatma ile İstanbul'dakinin iki farklı Şey olduğu açıkça anlaşılmalıdır. Burada yayalarca doldurulan, üzerinden çeşit çeşit arabaların geçtiği büyük caddeler, imparatorluk ailesine mensup armaların ihtiŐamıyla birbirleriyle yarışan büyük tüccarlar, ihtişamlı kulüp binaları yoktur. İstanbul sokaklarını yabancı biri dolaşacak olsa bazı sokakları kalabalık, fakat hepsini karanlık bulacaktır. (...) Türk aydınlatmasının muhteŐem manzarasının keyfini çıkarmak istiyorsanız mutlaka kayığa binip Haliç'e açılmalısınız. Orada nereye bakarsanız bakın peri masallarından bir sahneyle karŐılaşırsınız; Şehrin planı yıldızlarla çizilmiŐtir.*^{127"}

¹²⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 67-68.

¹²⁶ Amicis, Edmondo de; **İstanbul** (1874), Çev., Beynun Akyavaş, Ankara, TTK, 2006, s. 5-19.

¹²⁷ Christmast, Henry; **İstanbul ve Ege Yollarında**, Çev. Mustafa Özbaş, İstanbul, Kitap Yay., 2012, s. 21-22.

1907 yılında İstanbul'a gelen dünyaca ünlü yazar ve siyasetçi İbanez ise bu şehre elektriksizliğin ne kadar yakıştığını şöyle özetlemektedir: *“İstanbul’un ışıkları... İmparatorun buyruğuyla hâlâ elektrikten yoksun yaşayan ve sokaklardaki cılız lambalarınkinden başka havagazı bilmeyen bu Avrupa şehri, sıra bayramlarını aydınlatmaya gelince büyük bir sanat yeteneği, eşine az rastlanan bir ustalık sergiliyor. Ufak bir yağ kandili ya da içinde mum yanan bir fener doğu hayalinin en şaşırtıcı birleşimlerini gerçekleştirmesi için yeterli oluyor. Akkorlaşmış ışık odaklarının ve dizi dizi elektrik ampüllerinin tespihleri İstanbul'a vardığı zaman şehir, en özgün görünümünden birini kaybedecek: Düşlerden fırlamışa benzeyen ışıklandırmalarını. Bu aydınlatma öyle modern ışıklar gibi insanın gözlerini kamaştırarak, hoyratça patlamıyor; yumuşak, buğulu, saygılı yansımalar yapıyor. Düşlere yaraşır bir aydınlatma. Binbir Gece Masalları'nı düşündüren puslu, şiirsel bir pırıltı.”¹²⁸*

Klasik Osmanlı başkenti, karanlık bir şehirdir ve esasında halkın aydınlatmaya dair bir isteği de yoktur. Yatsı namazından sonra evine giden ahali, bu namaza verdiği isimden de anlaşılacağı üzere gece yaşamaz; yatıp uyurdu. Seyahatname ve hatıratlarda bu mevzu ile alakalı onlarca örnek bulunabilir. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarındaki İstanbul'u tasvir eden Sadri Sema, bu hususta şöyle demektedir: *“...Gece hayatı diye, İstanbul yakasında bir şey yok. Herkes akşam çökünce evine barkına girer, sokak kapısını sürgüler, bununla da iktifa edemez; arkadan bir kol demiri geçirir, bir de ortadan bel direği takardı. Ürküntülü idi geceler İstanbul'da. Benim diyen kabadayı geç vakit dolaşamazdı sokaklarda. Erkek, kadın, çoluk çocuk evlere kapalı. (...) Derlerdi ki: Bir zaruret, bir mecburiyet sevkiyle bir kadın gece sokağa çıksa haşerat tasallut eder. Her tarafta felaket pusu kurmuştur. Kadın gece sokağa çıkamaz. (...) Geceleri bekçiler dolaşırdı. Saat başlarında kalın sopalarının demir uçlarını taşlara vururlar, saatleri bildirirlerdi. Polisler de yanlarına dört beş asker ara sıra sokaklarda,*

¹²⁸ İbanez, Vicente Blasco; **Fırtınadan Önce Şark: İstanbul 1907**, Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2007, s. 153.

*caddelerde devriye gezerlerdi. İşte bekçilerin sopa takırtıları ve bu devriyelerin nalça şakırtıları, evlerde kapalı insanlara İstanbul'un hayatta olduğunu bildirir ve ürküntülü yüreklere ümit ve emniyet verirdi.*¹²⁹”

Karanlık İstanbul gecelerinde sanki insanların, gece sokağa çıkmasını engellemek için halk içinde türlü türlü sözler üretilmiş, bu sözlerle gecenin felaket dolu esrarengizliğine vurgular yapılmıştır.¹³⁰ Fakat modern zamanlar, tüm dünyayı değiştirdiği gibi Osmanlı Devleti'ni, İstanbul'u ve İstanbulluları da değiştirmiş; modern batı şehirlerindeki uygulamaları payitahtta tecrübe etmek isteyen bürokratların çabaları sonuç vermiş ve bir müddet sonra çeşitli sebeplerle halk da aydınlatma isteğini dile getirmeye başlamıştır.

Tanzimat'la birlikte batıdaki müesseselerin benzerlerinin Osmanlı Devleti'nde de kurulması yoluna gidilmiş; transfer edilebilecek mahiyetteki teknolojik gelişmelere de erişilmeye çalışılmıştır. Bu devirde başta büyük konaklar olmak üzere evlerin önüne çifte fener konulması usul kabul edilmiş; istekli hane ve dükkânların önüne de birer fener konulması tavsiye edilmiştir. Sokakların geceleri kandil ile aydınlatılmasının “*birinci derecede mamuriyyet*¹³¹ ve *medeniyete dalalet*” ettiğinin söylendiği ve “*bir takım uygunsuz eşhasın icra-i hiyanete meydan bulamamaları*” için tatbik edilmesi söylenen uygulamanın resmi tebliği şöyledir: “*Saye-i Hazret-i Padişahîde ileride umuma gaz yakılincaya kadar bir başlangıç olmak için memurîn ve ahaliye fener yaktırılması yine kendi menfaatlerini istikmal eyeleyecek güzel ve lazımlı bir şey olduğundan bu defa Meclis-i Vâlâ-i Ahkam-ı Adliye kararı üzerine... taalluk eden irade-i seniyye-i Cenab- Şehenşahi mukteza-i münifi üzere bundan böyle evvela kâffe-i memurîn ve bendeganhane veya evleri önlerinde kışlı yazlı bir veya ikişer kandil yakmağa mecbur olacaklardır.*”

¹²⁹ Sema, Sadri; **Eski İstanbul Hatıraları**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, 2. Baskı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2008, s. 139-140.

¹³⁰ Bu sözlerden bazılarına şu örnekler verilebilir: “Gündüzün şerri, gecenin hayrından evladır”, “Gece gözü: kör gözü”, “Akşama karşı gitme, tana karşı yatma”.

¹³¹ Mamuriyyet ve imar kelimelerinin geniş manaları ve Osmanlı devrindeki kullanımları için bkz. Tekeli İlhan, İlkin Selim, **Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004, s. 2-3.

Saniyen, ahaliden dahi bu usule riayetle hanesi önünde kandil yakmasına herkes mezun bulunacağı cihetle ol vechile ahaliden kendi arzu ve heva hissiyle kandil yakanlar olur ise işbu hareketleri nezd-i hükümette tahsin ve takdir olunacaktır. Salisen şehremaneti behiyyesinden esnaf kethüdalarına olunacak tenbih vechiyle aralarında hanemevcud olmayan dükkanlar eshabı dahi mesarifi beynlerinde tesviye olmak üzere birbirinden kırk-elli adım uzaklığında kandil yakmaları icab edecektir. Rabian, fenerler umumen bir tarz ve resmde olmak için canib-i zaptiyyeden yapılmış ve birer adedi zabıtalara verilmiş olan numuneye tatbikan herkesin fener yaptırmayı lazım gelecektir.¹³²

Modernitenin gereklerinden saydıkları aydınlatmanın yaygınlaşması için uğraşan Tanzimat yöneticileri, mahallelerde hane ve dükkanlara asılacak fenerlerin tek tip olması için de zaptiye marifetiyle halka numuneler göndermiştir. Fakat halk, bu numunelere pek itibar etmemiş, bir mecburiyet olarak gördükleri bu yükümlülüğten kurtulabilmek için ucuz lambalara tevessül etmiş ve adi fitille zeytinyağı kullanmış, bunun üzerine duyulan rahatsızlığı belirtmek için yeni bir tebliğ yayımlanmıştır. Tebliğde şöyle denilmektedir: “Devlet memurlarının, bendeganın ve dekakin sahiplerinin geceleri hane ve akarları önünde yazlı kışlı fener yakmaları lazım geleceği ve ahaliden dahi böyle fener yakanların gayret ve hamiyyetleri şayan-ı tahsin olacağı geçenlerde ilan kılınmış ve yapılacak fenerlerin zabıtalara talik kılınacak olan numunelere tatbik olunması bildirilmiş idi. Bunun üzerine birkaç mahalle ahalisi beynlerinde müzakere edip mahallelerinin her tarafı aydınlık olmak için mahallelerinin hududunda müsavi bir mesafede ve münasip mevkilerde fenerler vaz’ ettirmiş ve bir de adi fitil ile zeytinyağı yakılmakta matlup vechile aydınlık olmadıktan başka masraf ve işçe dahi ehvenlik bulduklarından dolayı sulu gaz yakmayı tercih etmişlerdir. Sair mahallatta dahi işbu ilan üzerine ucuz ucuz fenerler asılıp yaptırılmasına ihtimam olunmaktadır.¹³³”

¹³² Tasvir-i Efkâr, No: 188, 13 Zilkade 1280/ 20 Nisan 1864, (Çarşamba) s. 1.

¹³³ Tasvir-i Efkâr, No: 195, 9 Zilhicce 1280/ 16 Mayıs 1864, (Pazar), s. 1.

Hükümetin kontrolü ve zabitanın sürekli denetimi etkili olmuş, ucuz fener asanlar, fenerlerini gösterilen numunelere göre değiştirmiş ve başkaca mahallelerde de aydınlatma işine sahip çıkmış olmalı ki, bir müddet sonra zabitanın teşekkürünü ilan ettiği yeni bir ilan daha yayımlanmıştır.¹³⁴

Galata ve Pera'nın aydınlatılması, kent düzeninin mühim bir kısmı olarak değerlendirilmiş ve hep gündemde olmuştur. Bu hususta 1850'lerden başlayarak Türkçe ve yabancı dillerde olmak üzere birçok gazete yazısına tesadüf edilmektedir. Örneğin 19 Şubat 1855 tarihli Journal de Constantinople'da, Pera'nın benzemeye çalıştığı Paris ve Londra gibi Avrupa şehirlerinde bu sorunun tamamen çözüldüğü ve sokakların havagazı ile aydınlatıldığı, hatta elektrikle aydınlatmanın bile başladığı söylenmekte; Galata ve Pera ahalisinin artık fener ve mumdan kurtulması gerektiğine dikkat çekilmektedir.¹³⁵

Havagazı, İstanbul'a Sultan Abdülmecid'in emriyle 1853 yılında inşa edilen Dolmabahçe Gazhanesi ile gelmiştir. Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması amacıyla şimdiki İnönü Stadyumu'nun bulunduğu alana, eski saray ahırlarının arka kısmına inşa edilen Dolmabahçe Gazhanesi, bu teknolojiyi Osmanlı'ya taşıyan ilk mekândır.¹³⁶ Hazine-i Hassa'ya bağlı olarak idare edilen, ilk üretim denemeleri olumlu sonuçlanan ve sarayı aydınlatmaya başlayan gazhane, üç yıl içinde üretim fazlası vermiştir. Saray ve müstemilatının resmi bir törenle kullanıma açıldığı 7 Haziran 1856 tarihinden kısa bir süre sonra yeni kurulan Şehremaneti, bu gazhane marifetiyle şehri aydınlatmayı teklif etmiş; Sultan Abdülmecit de bu teklifi uygun bulmuştur. Akabinde, Beyoğlu bölgesine havagazı verilmiş ve 1856 yılında Cadde-i

¹³⁴ **Tasvir-i Efkâr**, No: 212, 10 Safer 1281/ 15 Temmuz 1864, (Perşembe), s. 1.

¹³⁵ Akın Nur, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, Literatür Yay., İstanbul 1998, s. 127.

¹³⁶ Candan, **a.g.e.**, s. 67.

Kebir (İstiklal Caddesi) aydınlatılmış; bu cadde, İstanbul'da havagazı ile aydınlatılan ilk cadde olmuştur.¹³⁷

1857 yılı başında Dolmabahçe Gazhanesi¹³⁸ ile Galatasaray arasındaki alana döşenen havagazı boruları ve dikilen fenerlerle burada aydınlatma başlamış, çok sayıda varlıklı Pera sakininin de evlerine bu tesisatı döşetebilmek için izin aldıkları gözlemlenmiştir. Aynı yıl Galata bölgesinin aydınlatılması çalışmalarına da başlanmış, aydınlatmanın daha geniş alanlara yayılması için ikinci bir gazhaneye ihtiyaç duyulduğu da söylenmeye başlamıştır. Hem kamu kurumları ile dükkan sahipleri hem de bölgedeki ev sahipleri de havagazından istifade etmek istemekte ve bu yöndeki arzularını dile getirmişlerdir.¹³⁹

1859 yılında Galata ve Tophane, 1861 yılında Tophane-i Amire güzergahından Talimhane ve Saraçhane, 1864 yılında Teşvikiye ve Nişantaşı, aynı yıl Pangaltı ve çevresi ile Beşiktaş Caddesi de havagazı ile aydınlatılmıştır. On yıl içerisinde havagazı ile aydınlatma günlük hayatın bir parçası haline gelmiş, mübarek gün ve gecelerde önemli mabetler de havagazı ile aydınlatılmaya başlanmıştır. Anadolu yakasında havagazı ile ilk aydınlatma 1865 yılında Kuzguncuk Gazhanesi'nin inşa edilmesiyle gerçekleşmiştir. Beylerbeyi Sarayı'nın aydınlatılması için yapılan gazhanenin üretim fazlasıyla Üsküdar'da birçok cadde ve sokak aydınlatılmıştır. 1880 yılında ise önceliği şehir olan ve yalnızca İstanbul'un aydınlatılmasında kullanılmak üzere üretim yapan Yedikule Gazhanesi kurulmuştur. 1900-1914 yılları arasında ise İstanbul'un ana arterleri, caddeleri, sokakları, konak ve yalıları ile devlet daireleri gazla aydınlatılmıştır.¹⁴⁰

¹³⁷ Mazak, **a.g.e.**, s.125-126.

¹³⁸ Dolmabahçe Gazhanesi, 8 Temmuz 1874 tarihinde Şehremaneti'ne, 16 yıl sonra 7 Mayıs 1889 tarihinde Tophane-i Amire İdaresi'ne, 12 Kasım 1909'da yeniden belediyeye, 17 Şubat 1914'te ise 50 sene müddetle Parisli Banker Octav Bezanson ve Louis Boer'in kurucu olduğu Beyoğlu-Yeniköy Türk Anonim Gaz Şirketi'ne devredilmiştir. Bkz. Mazak, **a.g.e.**, s. 127-129.

¹³⁹ Akın, **a.g.e.**, s. 128-129.

¹⁴⁰ Mazak, **a.g.e.**, s.126-136.

Sokaklardaki aydınlatmanın nasıl yapıldığına dair en renkli ve hakiki tarife, hatıratlar sayesinde ulaşabilmektedir. Bu hatıratların birinde fenerlerin yakılması ile bu fenerlerin yetersizliği şöyle anlatılmaktadır: *“Sokaklarda ışık yok. Sonraları şuraya buraya Şehremaneti bir iki gaz lambası koydu. Bu lambalar tahta direkler üzerinde bir kaideye bağlı genişçe ve camlı fenerler içindeydi. Her akşam bir lambacı, sırtında eğri büğrü bir merdiven dolaşır, bu lambaları yakar, sabahları gelip söndürürdü. Lakin Allah ışık eyleye... Esasen bu fenerlerin de biri Sultanahmet’te, biri Çemberlitaş’ta, biri Beyazıt’ta. Ancak istikamet tayinine yarardı ama bunun için de teleskopa ihtiyaç vardı. Hava sert olduğu geceler rüzgar bunlardan bir ikisini söndürür ve ortalığı zindana döndürürdü.”*¹⁴¹

Yine başka bir hatıratta sokakların aydınlatılması şöyle tasvir edilmektedir: *“Fenerleri yakan belediye memurları, her günbatımında, elinde merdiven ve ucunda yanar vaziyette çırası bulunan bir sırickla geliyordu. Sırickla fenerin düğmesini açıyor, serbest kalan havagazını da çırayla yakıyordu. Havagazı amyanttan yapılmış bir koniği ateşliyor, etrafa loş ve oldukça melankolik bir ışık veriyordu. Bu amyantın bakımı ve değişimi zor bir işti. Bunu yapmak için gazcının merdivenle fenere kadar çıkması gerekiyordu. Bu işlem sadece beni değil bütün mahalleyi eğlendirirdi. Gazcı gecikince herkes meraklanırdı. Gelişi bizim için bir saat ayarı olmuştu. Bir randevu verirken ‘Gazcının geleceği saatte uğrarım’ denirdi.”*¹⁴²

Başka bir hatıratta ise bir konağın içindeki aydınlatma şöyle anlatılmaktadır: *“Aydınlatma havagazı ile yapılıyordu. Zira Kadıköy semtine elektrik yıllar sonra, Cumhuriyet devrinde verilmiştir. Sofraya ve ortaya bakan Eleni adında bir Rum (...) vardı. Eleni her akşam elinde uzun bir sırickla odaları dolaşır, sıriğin ucundaki alevle havagazı lambalarını yakardı. Bu yöntem uzun süre, sokak aydınlatmalarında kullanılan havagazı fenerleri için*

¹⁴¹ Sema, a.g.e., s. 139.

¹⁴² Spataris Haris, **Biz İstanbullular Böyleyiz! 1906-1922**, Çev. İro Kaplangı, 2. Baskı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 91-92.

de kullanılmıştır. Salonlardaki büyük avizeleri, gece yarısından sonra yine Eleni söndürür, odalardaki daha küçük ve elin yetişebileceği yükseklikteki lambaları da odalarda yatan kimseler söndürürdü. Havagazı lambaları söndürüldükten sonra yatak odalarında küçük mum kandilleri yakılırdı.¹⁴³

3.2. OSMANLILAR GÖZÜYLE ELEKTRİK

2. Mahmut devrinden itibaren Avrupa'ya giden öğrencilerden elçilik vazifesiyle çeşitli ülkelere giden sefirlere kadar birçok kişi, seyyahlar, mütefekkir ve yazarlar başta olmak üzere Avrupa dergilerini okuyan ve modayı takip etmeye başlayan Osmanlı insanı, Avrupa'yı çok yakından izlemeye başlamıştır. Yöneticilerden başlayarak devleti ve toplumu yeniden yapılandırmak isteyenler, Avrupa'daki her gelişmeden çok kısa bir sürede haberdar olmuş ve benzerlerini Osmanlı'da da tatbik etmek istemişlerdir. Elektrik de seyyahlar, yazarlar ve Avrupa'ya gidip gelmiş kişilerce Osmanlı Devleti'nde üretilmeden ve tüketilmeden evvel keşfedilmiş; çoğunlukla da şaşkınlık ve hayranlıkla karşılanmıştır.¹⁴⁴

Osmanlı matbuatında ilmî olarak elektrikten ilk bahsedilen yazı, 1864 yılında Dâniş imzasıyla Mecmua-i Fünûn'da çıkan "*Kuvve-i Elektrikiyye*" adlı 4,5 sayfalık metindir.¹⁴⁵ Metin, elektriğin tarifi ile başlamaktadır: "*Hâl-i tabiide bulunan ecsâm-ı mevcudede cezb ve def' hassalarından hiçbir eser görünmeyip ancak bir parça balmumu veya şişe veya kükürt veyahut kehrüba ipek veya yünden ma'mûl olan kumaş parçasıyla delk olunarak yani sürtülerek hurde cisimlere gösterildikte ecsâm-ı medlûke-i mezbûre ol hurdeleri kendilerine cezb ederler. İşte bu hassaya kuvve-i elektrikiyye*

¹⁴³ Ergeneli, Adnan; *Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları*, İstanbul, İletişim Yay., 1993, s. 53.

¹⁴⁴ Asiltürk, Baki; *Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa*, İstanbul, Kaknüs Yay., 2000, s. 279-280.

¹⁴⁵ Asiltürk, a.g.e., s. 279 Kimi kaynaklarda zikredilen yazının Zilkade 1280 tarihinde ve 23 numaralı dergide yayımlandığı ifade edilmektedir. (Dâniş, "Kuvve-i Elektrikiyye", *Mecmua-i Fünûn*, nr: 23, Zilkade 1280/ Mart 1863, s. 483; Nakleden Asiltürk, a.g.e., s. 279) Yazının doğru tarihi ve derginin numarası 137. dipnotta verildiği gibidir. Küçük Serhat de bu hatayı fark etmiş ve yazının doğru tarihi ile derginin doğru numarasını çalışmasında zikretmiştir. Bkz. Küçük, a.g.e., s. 51.

veyahut hassa-i kehrübâiyye tesmiye olunur. İşbu hassa, kadîm Yunan filozoflarının dahi ma'lûmu olup lisan-ı Yunanî'den elektron lafzı kehrüba mânâsına olmakla hassa-ı mezkûreye elektrik denilmesi bundan neş'et etmiştir.”¹⁴⁶

Metnin ikinci paragrafında “delk (ovma/sürtme/sürtünme) vasıtasıyla elektrik hâsıl eden ecsamdan, elektroskoptan bahseden yazar, ikinci ve üçüncü sayfalarda enerji nakli hususunda ilk deneyleri yapan Gray'i anmış, ve deneyleri hakkında bilgi vermiştir: “*Miladın bin yedi yüz yirmi yedi senesinde İngiltere hükemasından Grey nam elektrik tecrübesi ile meşgulken işbu keyfiyeti zîrde beyan olunduğu veçhle harice çıkarmıştır. Şöyle ki, iki tarafı dahi açık bir şişe boruyu delk ile elektrik hâsıl ettikten sonra iki tarafını mantar tıplar ile tıkayarak tecrübe ettikte bizzat delk ile elektrik hâsıl etmeğe müstaid olmayıp mantar tıpalarda dahi işbu hassanın zuhurunu kemal-i hayretle müşahade etti. Bunun üzerine şu keyfiyetin künh ve hakikatına vasıl olmak için tecrübeler icrasına kıyam ile mezkûr tıpların birisine bir çubuk tel ilave edip bunda dahi asar-ı elektrikiyye meşhudu olduğundan mezkûr teli biraz daha uzatarak nihayet hanesinin üst katından zemine kadar temdid eyledi ve kendisi yukarıda boruyu delk ve aşağıki ucuna dahi ahababından birisi hurde cisimler arz ve erae ettikte yine hassa-i mezkure tamamıyla zuhur eylemiştir.*”

Yazar, dördüncü sayfada önce suyun elektriği nakledeceğine değinmiştir: “*Su ve sudan hâsıl olan buhar, nakil-i elektriktir. Kendisinde hassa-i elektrikiyye hâsıl olmuş bir cisim suya batırılsa veyahut su kaynarken hâsıl olan buharına tutulsa cism-i mezkûr havi olduğundan seyyal-i elektrikiyyeyi kâmilten terk ve ita eder.*” Aynı sayfada insan vücudunun da elektriği nakledeceğine değinilmiştir: “*Vücut-ı insan dahi nakil-i elektriktir. Bir adam şişe veyahut balmumu gibi gayr-i nakil-i elektrik olan bir cismin üzerinde ayaküstünde durarak elleriyle nakilîn tabir olunan elektrik tellerini*

¹⁴⁶ Dâniş, “Kuvve-i Elektrikiyye”, **Mecmua-i Fünûn**, İkinci Sene, No: 24, İstanbul, Zilhicce 1280/ Mayıs-Haziran 1864, s. 483.

tutsa vücudu kâmilan elektriklenir ve bu veçhle ahz etmiş olduğu elektrik yere bastığı anda zemine intikal ederek zayi olur.” Suyun ve insan vücudunun elektriği nakledeceğini söyleyen yazar, ameliyat esnasında elektrik nakletmeyen bir eldiven giymek gerektiğine dikkat çekerek bir uyarıda da bulunmuştur.¹⁴⁷

Kendisini “*Edebiyat ve fûnûn ve sanayie dair mecmua*” olarak tanıtan Hafta Dergisi’nde çıkan ve yazarı belli olmayan “Elektrik” adlı makale de gayet teferruatlıdır ve bu yazıda elektrik, “*tabiatta görülen ahvalin en garibi*” olarak nitelendirilmiştir. Elektriğin üç şekilde zuhur edeceğine, bunların delk; ovmak, tazyik; sıkmak, teshin; ısıtmak olduğuna değinerek başlayan makalede birçok hususa değinilerek elektrik konusunda bilgilendirmede bulunulmuştur. Tanıtmaktan ziyade elektriğe ilmi açıdan bakmayı tercih ettiği anlaşılan bu makalede elektrik naklinin hızına işaret edilerek telgrafın bu sebeple çok hızlı olduğuna değinilmiş fakat bu hususun daha sonra özel bir yazıda ele alınacağı da dipnotla belirtilmiştir: “*Nakil-i elektrik olan cisimlerde elektrik o kadar süratle intişar ve cereyan eder ki, bazı tabiiyyunun hesabına göre saniyede dört yüz altmış kilometre yani dört yüz altmış milyon metre kateder. Telgrafın sürati, elektriğin bu sürat-i hareketine mebnidir.*” Makale, ileriki zamanlarda elektrikle alakalı diğer konulara da değinileceği ifade edilerek bitirilmiştir: “*Gerek ecsamı elektriklendirmek, gerek elektrik muhafaza ve lüzumu takdirinde istimal etmek, ve gerek bir cisimdeki elektrik kuvvetini anlamak için muhtelif makineler icad olunmuştur ki burada tarifleri tatvil-i makal ve teşviş-i ezhanı mucib olacağından bunların tarifini ileriye taalluk ederiz.*”¹⁴⁸

Bu tarihlerden itibaren Osmanlı matbuatında elektrikle ve elektrikli aletlerle ilgili birçok telif yazı ve tercüme makale çıkmıştır. Mektep, Maarif, Malumat, Musavver Terakki ile Fen ve Sanat Mecmuası başta olmak üzere birçok dergide ve zamanla gazetelerde hem elektrikle aydınlatma hem de

¹⁴⁷ Dâniş, “Kuvve-i Elektrikiyye”, s. 484- 487.

¹⁴⁸ “Elektrik”, **Hafta Mecmuası**, Sayı: 10, İstanbul, 26 Zilkade 1298/ 20 Ekim 1881, s. 149-154.

elektriğin diğer faydaları hususunda birçok makale yayımlanmış, elektrikli ev aletlerinin hayata karışmaya başlamasıyla da kullanım kolaylıklarına işaret eden bilgilendirici yazılar yazılmaya başlanmıştır.

Avrupa'daki aydınlatma hadiseleri, elçilerimizin ve seyyahlarımızın da gündemine girmiştir. Avusturya İmparatoru 1. Ferdinand'ın taç giyme törenine katılan Sadık Rifat Paşa,¹⁴⁹ şenliklerde yapılan aydınlatmayı gözlemleyerek, *“yalılar, kayıklar ve bir kıt'a vapur sefinesinin dahi kandillerle”* aydınlatıldığını yazmıştır. Londra'yı tanıtan Mustafa Sami Efendi,¹⁵⁰ şehrin sisli ve kapalı havasından dolayı sokakların gece-gündüz, *“gaz tabir edilen kandillerle”* aydınlatıldığını ve kandillerin çokluğundan bahisle Londra'da gecelerin gündüzden daha aydınlık olduğunu kaydetmiştir. Abdülhak Hamid de hatıralarında elektriğin aydınlatmada kullanılmasına dair bilgiler vermiş; Londra'da elektriğin ilk kez sokak aydınlatılmasında kullanıldığı gün, halkın büyük bir şaşkınlığa kapıldığını, insanların hem korktuğunu hem de güldüğünü yazmıştır.¹⁵¹ Ahmet Mithat Efendi¹⁵² de gezdiği Avrupa şehirlerindeki aydınlatmaya ilgisiz kalmamış, hatta şehrin aydınlatmasını iyice görebilmek için gece gezileri yapmıştır. Elektriğin şehir aydınlatmasındaki fonksiyonu kadar tiyatrolardaki kullanımını da beğenmiş; *“Elektrik ziyası pek çok şeylerde güzel işe yaradığı gibi tiyatro saha-i temaşaları üzerinde dahi ziyadesiyle işe yaramaktadır”*¹⁵³ demiştir. 1891 yılında 23 yaşında çıktığı seyahatini anlatan Türk gazeteci Ahmet İhsan (Tokgöz) ise dünyanın en büyük otellerinden diye nitelediği Santral Otel'deki odasında üç elektrik lambası görmüş fakat kaldığı diğer otellerdeki gibi kullanılmadıklarını düşünerek mum istemeye niyetlenmiştir. Kapı kenarındaki düğme gözüne ilişince ise *“bir hiss-i gayr-i tabi ile düğmeyi yerinden”* oynatmış ve odanın bir

¹⁴⁹ Sâdık Rifat Paşa hakkında bilgi için bkz. Akyıldız Ali, “Sâdık Rifat Paşa (1807-1857)”, **DİA**, İstanbul, 2008, C. 35, s. 400-401.

¹⁵⁰ Mustafa Sâmi Efendi hakkında bilgi için bkz. Andı M. Fatih, “Mustafa Sâmi Efendi (ö. 1855) **DİA**, İstanbul, 2006, C. 31, s. 356.

¹⁵¹ Asiltürk, **a.g.e.**, s. 281-282.

¹⁵² Ahmet Midhat Efendi hakkında bilgi için bkz. Okay M. Orhan, “Ahmet Midhat Efendi (1844-1912) **DİA**, İstanbul 1989, C. 2, s. 100- 103.

¹⁵³ Ahmet Midhat; **Avrupa'da Bir Cevlan**, İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1308/1892, s. 209.

anda ışığa gark olduğunu görmüştür.¹⁵⁴ Frankfurt'ta ise tren beklerken dikkatini çeken süslenmiş bir binaya giren Ahmet İhsan, elektrik sergisine tesadüf etmiş ve gördüklerini şöyle aktarmıştır: *“Tesadüfe pek memnun oldum; duhuliye olan bir markı tevsiiye ederek içeri girdim. Elektriğe müteallik her şey burada mevcut idi; bir yandan elektrik tramvayları işliyor, bir yandan elektrikle müteharrik arabalar dolaşüyor, ortadaki cesim havuz derununda elektrik vapurları yolcu taşıyor; her taraf elektrik ile münevver elektrikten şelale yapılmış; elektrik ile ecza-yı muhtelif tahlil olunuyor; elektrik ziyalarıyla işaret veriliyor. Hülasa-i kelim gittikçe ehemmiyeti mütezayit olarak revh-i medeniyet sırasına geçecek elektriğe müteallik bidayetten şimdiye kadar ne keşf ve icat olunmuş ise cümlesinden numune mevcut olduğu gibi serge münasebetiyle yeni imal olunmuş mükemmel elektrik âlât ve edevatı dahi teşhir kılınmıştı.”*¹⁵⁵

Fransız İhtilali'nin 100. yılına tesadüf eden ve anısına Eyfel Kulesi'nin dikildiği 1889 Paris Umumi Sergisi'ne Osmanlı Devleti, devlet düzeyinde alaka göstermemiş deyim yerindeyse protesto etmiştir. Fakat Avrupa'da Bir Cevalan'ın yazarı Ahmet Midhat'tan, ilk Descartes mütercimi İbrahim Edhem Mesut'a kadar birçok Osmanı aydını bu sergiyi ziyaret etmiştir. Sergiyle alakalı görüşlerini kaleme alan ve bunları 2. Abdülhamit'e gönderen İbrahim Edhem'in kitabında ışıklı fışkiyelerin aydınlatılması ve renklendirilmesi bahsi dikkat çekmektedir. Yazar, bu bölümlerde fışkiyelerin hepsinden fışkıran suların aydınlatılmış ve kâh pırlanta, kâh zümrüt, kâh yakut yağarmışçasına beyaz, sarı, yeşil vb. renklerle renklendirilmiş olduğuna değinmekte ve bunların elektrik ışığı yayıcı aletlerle yapılmış olduğuna dikkat çekmektedir.¹⁵⁶

Birçok benzerini anabileceğimiz ve elektriğin Avrupa'daki kullanımına dair bilgiler elde edebileceğimiz seyahatnameler, şüphesiz çok canlı örnekler

¹⁵⁴ Ahmet İhsan; **Avrupa'da Ne Gördüm- Tuna'da Bir Hafta**, Çev. Alain Servantie, Fahriye Gündoğdu, İstanbul, TVYY., 2007, s. 303.

¹⁵⁵ Ahmet İhsan, **a.g.e.**, s. 321.

¹⁵⁶ İbrahim Edhem Mesut (Dirvana), **1889 Paris Umumi Sergisi**, Haz. Akile Çelik, İstanbul, TBMM Milli Saraylar Daire Bşk. Yay., 2010, s. 61.

sunmakta ve Osmanlı aydınının elektriğe bakışını anlamamıza katkı sağlamaktadır. Yine bu dönemde elektrikle ilgili kitapların yayımlanmaya başlaması ve bu kitaplarda elektriğin tanıtılıp faydalarının anılmasıyla, elektrik kullanımının teşvik edilmesi de aynı katkıyı sunmakta; o devrin algılamasını öğrenmemize yardımcı olmaktadır. Bu bapta Ahmet Rasim Efendi'nin "Elektrikiyyet-i Sâkine",¹⁵⁷ Hayri Bey'in "Elektrik Risalesi"¹⁵⁸, M. Şemseddin'in (Günaltay) "Fennin En Son Keşfiyatından"¹⁵⁹ adlı eserleriyle Salih Zeki Bey'in genel fizik çalışmaları ve elektriğe dair yazdıklarını özellikle anmak gerekmektedir. Elektrikle alakalı olarak yayımlanan ilk kitaplardan sonra, özellikle 1912'den başlayarak yazılan kitaplar alanında da artış görülmektedir. Elektriğin hayata karışma hızı arttıkça yayınlar da artmış ve cumhuriyet devrinde bile bilgilendirmeye dayalı yayınlar sürmüştür.¹⁶⁰

Avrupa'da elektriğin aydınlatmada kullanıldığının duyulmaya başlandığı yıllarda Osmanlı başkentinde Galata, Tophane, Talimhane ve Saraçhane'nin havagazı ile aydınlatılmaya başlanmasının üzerinden ancak birkaç yıl geçmiştir. Teşvikiye, Nişantaşı ve Pangaltı'nın ise yeni aydınlatıldığı bu yıllarda edebiyatımızın batılılaşmasında önemli rolleri olan Şinasi, İstanbul sokaklarının aydınlatılmasına dair bir yazı yazmış ve sokakların aydınlatılmasının faydalarından bahsetmiştir. Sokakların aydınlatılması ile geceye mahsus mahzurların zail olacağını belirten yazar, aydınlatma vesilesiyle hırsızlıkların azalacağını, halkın fener taşıma zahmetinden kurtulacağını, suçluların daha kolay yakalanabileceğini ve şehrin güzelleşeceğini kaydetmiştir. Yazısının başında *"payitaht sokaklarında geceleri fenerler iykad olunması için sudur eden tenbih-i resmiyi 188 numaramızda neşr etmiştik"* diyerek Tasvir-i Efkar okuyucularının bu tenbihten haberdar olduğuna dikkat çeken yazar, *"İstanbul sokakları ileride Galata ve Beyoğlu gibi gazla tenvir olununcaya kadar adi fenerler ile iktifa"*

¹⁵⁷ Ahmed Rasim; **Elektrikiyyet-i Sâkine**, İstanbul, Matbaa-i Bağdadlıyan, 1302/1886.

¹⁵⁸ Hayri, **Elektrik Risalesi**, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1303/1887.

¹⁵⁹ Günaltay, M. Şemseddin; **Fennin En Son Keşfiyatından**, İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık, 1912.

¹⁶⁰ "Elektrikle İşleyen Âlât-ı Beytiyyeye Dair Malumat" **Amelî Elektrik**, Sene:1, No: 1, Kânun-ı evvel 1341/ Aralık 1925, s. 4.

olunmak karargir olduğu tenbih-i mezkur mailinden anlaşıldığından başka bir fıkrasında, ahaliden dahi bu usule riayetle hanesi önünde kandil yakmasına herkes mezun bulunacağı cihetle ol vechile ahaliden kendi arzu ve heva hissiyle kandil yakanlar olur ise işbu hareketleri nezd-i hükümette tahsin ve takdir olunacaktır diye musarrah bulunmuştu” notunu hatırlatmıştır. Aydınlatmanın önemine dikkat çeken yazar, ehl-i fesad haricindeki herkesin sokaklarda aydınlık isteyeceğine işaret ederek şöyle demiştir: *“Sokaklarda aydınlığı kim istemez. Meğer gece karanlığından istifade eyleyen ehl-i fesad ola.”* *“Şehrimiz bir payitahttır ki yalnız başına bir devlettir”* diyen yazar, ona malik olanlar, *“cihana hükmetmeğe muktedir olabilirler”* diyerek yazısını İstanbul güzellemesi ile tamamlamıştır.¹⁶¹

3.3. ELEKTRİK VE 2. ABDÜLHAMİT

Elektriğin Osmanlı topraklarına, özellikle de İstanbul’a geç geldiği muhakkaktır. Her ne kadar dünyada 1840’lardan itibaren elektrikle aydınlatma deneyleri yapılmışsa da elektrikle aydınlatmanın, Edison ampulünün icadından sonra yani 1880’lerde başladığını ve ilk elektrik santralinin 1882 yılında kurulduğunu unutmamak gerekmektedir.

Avrupa’da elektrik üretiminin ve elektrikle aydınlatmanın başladığı yıllar, Osmanlı Devleti’nde 2. Abdülhamit devrine rastlamaktadır. 2. Abdülhamit’in saltanat yıllarının elektrikle aydınlatma devrine tesadüf etmesi ve Sultan’ın, saltanatı boyunca özel gün ve yerler müstesna olmak üzere İstanbul’da elektrikli aydınlatmaya müsaade etmemesi, elektriğin İstanbul’a geç gelişinin en önemli sebeplerinden biri olarak görülmüştür. 2. Abdülhamit’in elektrikli aletlerin İstanbul’a girişine müsaade etmediği,

¹⁶¹ Şinasi, “İstanbul Sokaklarının Tenviri ve Tathiri Hakkındadır”, *Tasvir-i Efkâr*, No: 192, 28 Zilkade 1280/ 23 Nisan 1864 Perşembe, s. 1-3.

elektrikli aletlerin başkente girişinin padişah iznine tâbi tutulduğu gerçektir.¹⁶² Fakat Sultan 2. Abdülhamit, İstanbul'un elektrikle aydınlatılması hususunda girişimlerde bulunmamış olmasına rağmen elektrik hususundaki gelişmeleri yakından takip etmiş, mabeyn mütercimliğine Edison'un bir makalesini tercüme ettirmiştir. Belgede öncelikle, *“Nezd-i hümayun ve Cenab-ı velinimet-i azimlerinde malum olduğu üzere Avrupa ile Amerika'nın her yerinde gaz yerine kaim olmuş denilecek derecede tevsi edilen elektrik”*ten bahsedilmiş, bazı gazetelerde elektriğin tehlikelerine dair haberlerin çıktığına, Edison'un ise bunun üzerine bir makale yazdığına dair bilgi verilerek durum özetlenmiştir. Ardından, yapılan çalışma hakkında da şu bilgi verilmiştir: *“Bu tehlikelere dair Amerikalı meşhur “Edison” tarafından neşrolunan makale üzerine Fen Müşaviri Emil Efendi kulları Mekteb-i Sultani ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahaneleri hikmet muallimlerinden mürekkep olmak üzere teşkil eden komisyon tarafından dahi tasdik olunarak ol vakit merhum Osman Bey ile Emin Bey kulları marifetiyle arz-ı ... aliyye kılınmıştır.”* Edison, neşrettiği makalede elektrik usulünde kullanılan bazı makinelerin tehlikeli olduğundan bahsettikten sonra bazı makinelerin ise asla tehlikesi bulunmadığına işaret etmiştir. Belgede tam bu noktada bir açıklama bulunmaktadır ki, bu; bize o dönemde sarayda elektriğin bulunduğunu göstermektedir. Asla tehlikesi olmayan makineler, *“Sarayı Hümayun-ı Mülükanelerindeki makineler nevindendir”* diye nitelendirilmiştir.¹⁶³

Sultan, kendisi için bir de elektrikli araba sipariş etmiştir.¹⁶⁴ *“... Cenab-ı Mülükane için sipariş buyrulan elektrikli araba tecrübesi bundan on beş yirmi gün mukaddem bahren dersaadete irsal kılınmış olduğu gibi”* diye başlayan

¹⁶² Bir sanayi mektebi talebesinin iâşesine karşılık olarak gösterilen Galata'daki bir mağazanın tamir ve elektrikle ışıklandırılması elektriğin yeni bir icat olmasından dolayı durumun mutlaka padişahın iznine bağlı olduğu hakkında Mekteb-i Sanayi Nazırı Süleyman Paşa'nın arzı için bkz. BOA, Y.MTV, 37/1, 1 Cemaziyelevvel 1306/ 3 Ocak 1889.

¹⁶³ Amerika'da ve Avrupa'da vukua gelen elektrik tehlikesi ve Edison'un bu tehlikelerle ilgili neşrettiği makale için bkz. BOA, Y. PRK. TKM., 25/38, 29 Zilhicce 1309/ 25 Temmuz 1892.

¹⁶⁴ Padişah için sipariş edilen elektrikli araba ve elektrikli sandalın Londra'dan Dersaadet'e gönderilmesi hakkında bkz. BOA, Y. PRK. HH, 21/40, 5 Şevval 1306/ 4 Haziran 1889 Bu elektrikli arabanın tecrübe edilmesiyle alakalı bkz. BOA, Y.PRK.EŞA, 11/5, 7 Ramazan 1307/ 27 Nisan 1890.

belge, elektrikli arabanın başkente geldiğini ifade ederken bize başka bir bilgi daha vermektedir. Elektrikli arabadan evvel bir de elektrikli sandal getirtilmiş, tecrübe edilmiş ve hatta tadilatlar istenmiştir. Belgeden, “...evvelce tecrübe olunan elektrikli sandalın dahi icab eden bazı tadilattan sonra” tecrübe edildiğini ve zikrolunan tadilatın “sandalın köşkünde oturulacak mahalden dumanın istimal olunabilmesi ve iktiza ittikçe kullanmak üzere hariçte ve baş tarafında dahi bir diğer duman imal idilmesi cihazlarından ibaret” olduğunu öğrenmekteyiz. Belgeden elektrikli araba ve sandal getirtilildiğini öğrenmemize rağmen bunların nasıl şeyler olduğunu tam olarak anlayamıyoruz.

Avrupa’da elektrikle aydınlatma hususunda yaşanan gelişmeleri takip eden, kendisi için bazı elektrikli aletler getirten, hatta doğum gününde bir vapurun aydınlatılması,¹⁶⁵ Fransızların milli bayramında boğazdaki elçilik gemilerinin elektrikli fenerlerle aydınlatılması¹⁶⁶ gibi bazı özel gün ve mekânlarda aydınlatmaya müsaade eden; Şam, Selanik ve İzmir’de elektrikli aydınlatmaya geçilmesine imkân tanıyan¹⁶⁷ 2. Abdülhamit’in devr-i saltanatında İstanbul’un elektrikle aydınlatılmasıyla alakalı da görüşmeler yapılmış, fakat netice alınamamıştır.¹⁶⁸ Hatta İstanbul’un elektrikle tenviri/aydınlatılması hususunda kendisiyle müzakere edilen Ferdinand Reiser’den on yıl önce Mösyö Şarl Tukas isimli bir girişimci, bir Fransız şirketi adına İstanbul’un elektrikle aydınlatılması için girişimde bulunmuştur:

¹⁶⁵ Pan Elenik Kumpanyası’na mensup Isparta Vapuru’nun padişahın doğum gününde aydınlatılması için elektrik feneri dikilmesine müsaade edildiğine dair bkz. BOA, İ.HUS, 9/ 1310Ş-073, 17 Şaban 1310/ 6 Mart 1893.

¹⁶⁶ Fransızların milli bayramı dolayısıyla boğazdaki istasyonların ışıklandırıldığı, fişekler atıldığı, elektrik fenerlerinin yakılması hususunda bkz. BOA, Y.EE., 15/51, 8 Rabiulahir 1302/ 15 Temmuz 1902.

¹⁶⁷ Osmanlı devrinde elektriğe kavuşan ilk şehirler İzmir ve Selanik olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Geyikdağı V. Necla, **Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, İstanbul, Hil Yayın, 2008.

¹⁶⁸ İzmir’in elektrikle tenviri imtiyazının uhdesine tefvizini isteyen Alman tebasından Ferdinand Reiser ile İstanbul’un elektrikle tenviri hususunda müzakere edildiğine dair bkz. BOA, Y.A.HUS, 225/45, 20 Ramazan 1306/ 20 Mayıs 1889.

“Memalik-i Mahruse-i Şahanelerin elektrik ziyasıyla tenviri hakkında Paris’te Jabloskof usul-i tenviriyye-i elektrikiyyesi Şirket-i Umumiyyesi canibinden vekaleten Mösyö Şarl Tukas” Nafia Nezareti’ne müracaat etmiş, *“Memalik-i Mahruse-i Şahane’yi usul-i mezkure ile tenvir etmek ve evvel emirde Dersaadet’te ve Memalik-i Şahane’nin bazı mahallerinde tecrübe etmek üzere Paris’te bulunan Jabloskof Usul-i Tenviriyye-i Elektrikiyyesi Şirket-i Umumiyyesi’ne beş sene müddetle hakk-ı mahmiyyet itası talebini”* dile getirmiştir. Mösyö Şarl Tukas’ın talebi üzerine kendisiyle bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre saltanat makamından onay çıkması halinde *“ferman-ı alî tarihinden itibaren altı ay kadar icra-i tecrübeye”* izin verilmesi, bu hususta kullanılacak malzemelerin Avrupa’dan getirilmesinde girişimciye ve şirkete yardımcı olmak adına bir defaya mahsus olmak üzere gümrük rüsûmatından muaf tutulması, bu usûl ile aydınlatmanın, *“taraf-ı saltanat-ı seniyyeden”* kabul görmemesi ve memnun kalınmaması halinde devletin tazminat ödememesi ile İstanbul’dan başka Üsküdar, Selanik, Edirne, Sinop, Trabzon, İzmit, Bursa, Ankara, İzmir, Konya ve Tarsus şehirlerinde de masrafı kendilerine ait olmak üzere 4 sene müddetle yapacakları denemelerde devlet tarafından himayeleri kabul edilmiştir.¹⁶⁹ Sultan Abdülhamit’in tahta çıkışından kısa bir süre sonra böyle bir talep gelmiş ve olumlu karşılانیp maddeleri belli olan böylesi bir antlaşma yapılmış olmasına rağmen gerekli adımlar atılamamıştır.

Bu antlaşmadan takriben iki ay sonra, 20 Kasım 1879 tarihli bir belgede Dersaadet’teki bazı sokakların elektrikle aydınlatılması için kendilerine ruhsat verilmiş olan Paris Elektrik Şirketi’nin padişahın huzurunda bir tecrübe yapma isteğinde olduğu ve bu talebin *“elektrik ziyasının iktiza eden tecrübesinin evvel emirde huzur-ı şevket fûruh-ı hazret-i padişahide icrası hususuna dair bazı ifadeyi havi mezkur şirketin Dersaadet’te bulunan vekili Mösyö Vukaz (?) tarafından”* geldiği ve belgenin *“mezkur şirkete bir tecrübe tayin buyurulmak üzere leffen takdim kılınmış”* olduğu yazmaktadır.¹⁷⁰

¹⁶⁹ BOA, İ. MMS., 64/3006, 15 Ramazan 1296/ 2 Eylül 1879.

¹⁷⁰ BOA, Y.PRK.ŞH., 1/21, 5 Zilhicce 1296/ 20 Kasım 1879.

Şehremaneti Mektubî Kalemi'nden Mabeyn'e yazılan üst yazıda belirtilen ve padişah huzurunda deneme yapmak isteyen bu şirket, Mösyö Şarl Tukas'ın vekili olduğu Fransız şirketi olmalıdır.

Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki ilk elektrik üretimi de, yine 2. Abdülhamit devrinde, 1902 yılında Tarsus'ta su değirmeni milinden çevrilen ve 2 kW ile başlayıp 60 kW'lık hale getirilmiş olan ilk santral sayesinde elde edilmiştir.¹⁷¹

Bu ilk santralin nasıl kurulduğuna dair çeşitli rivayetler vardır. Rivayetlerden birine göre Tarsus Belediyesi'nde teknik eleman olarak çalışan Avusturyalı Dörfler'in marifetiyle bu santralin kurulması mümkün olmuştur. Diğer bir rivayete göre ise bu santral, Avusturya hükümeti tarafından saraya hediye olarak verilmek istenmiş fakat Sultan Abdülhamit, suikast endişesiyle bunu reddetmiştir. Daha sonra Tarsuslu Karamüftüzade Hulusi Paşa adlı bir zât, padişah'tan gerekli izinleri almış ve santrali, Tarsus şehir merkezinden 1800 metre uzaklıktaki Bentbaşı yöresine kurdurmuştur. Üretilen elektrikle de şehrin ileri gelenlerinden Müftüzade Sadık Paşa ile Ramazanoğulları'ndan Yakup Efendi'nin evi aydınlatılmış; böylelikle bu iki kişi evlerini elektrikle aydınlatan ilk Osmanlılar olmuşlardır. Hava karardığında dinamo çalıştırılarak Tarsus sokakları da aydınlatılmaya başlanmış; böylelikle Tarsus da elektrikle aydınlatılan ilk Osmanlı şehri olmuştur.¹⁷²

Şüphesiz İstanbul'un elektrikle aydınlatılması hususunda diğer Avrupa şehirlerinin gerisinde kalmasında Sultan Abdülhamit'in payı büyüktür. Fakat gecikmenin başat sebeplerinden biri de başkentin havagazı ile aydınlatılmasına dair imtiyazlara sahip olan ve bu yeni ranttan yeterince istifade etmek isteyen havagazı şirketlerinin muhalefet etmesidir. Havagazı şirketleri, elektriğin İstanbul'a getirilmesini, imtiyaz haklarına tecavüz kabul

¹⁷¹ Özülkü, Hasan; "Türkiye'de Elektriğin Tarihsel Gelişimine Özet Bakış" (1900'den 2006'ya kadar), **Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi 10. Enerji Kongresi**, İstanbul, 2006, s. 1.

¹⁷² Serbest, Hamit; "Türkiye'de Elektrik Enerjisi Üretiminin İlk Yılları (II. Bölüm)", **Elektrik Mühendisleri Dergisi**, Sayı: 419, Eylül 2003, s. 13-14.

ettiklerinden elektriğin İstanbul'a gelmesine mani olmaya çalışmışlardır.¹⁷³ Belki bu sebeplerle belki de başka sebeplerle Sultan 2. Abdülhamit, elektrikle aydınlatma hususunda Osmanlı Devleti'nin başka yerlerinde verdiği müsaadeleri başkentte vermemiş ve Mösyö Şarl Tukas'tan çok sonra gelen başkaca imtiyaz taleplerini de reddetmiştir. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu konuda gelişmeleri takip ettiği gibi yine bu dönemde *"Şehirlerde elektrikle tenvirat ve nakliyat için gerek ihsan buyurulmuş olan imtiyazatta gerek ileride vukua gelecek bu kabil teşebbüsatta hukuk-ı devletin temini ve efrad-ı ahalinin muhafaza-i hayatı"* için elektrik mecralarının tesisinde ne gibi fenni şartlara riayet olunması gerekeceğinin tayini ile bir nizamname kaleme alınması hususunda da çalışmalar yapılmıştır.¹⁷⁴ Yine aynı dönemde İstanbul ve Çanakkale Boğazları'na elektrik fenerleri konması da kararlaştırılmıştır.¹⁷⁵

İstanbul'da elektrikle aydınlatılmasına müsade edilen ilk bina, Pera Palas'tır ve bu otelin elektrikle aydınlatılması da 2. Abdülhamit devrine rastlamaktadır. Yine bu dönemde, başka oteller de elektrikle aydınlatılmıştır.

Sanayi Devrimi sonrasında oluşan yeni burjuva sınıfı, seyahat imkânlarının genişlemesiyle daha uzun yolculuklara çıkmaya başlayan artistokratlar ve batı muhayyilesinde hiç sönmeyen "doğunun gizemlerini keşfe çıkmak" isteğini gidermek isteyen gezginler, 19. asırda İstanbul'a her zamankinden daha fazla yolculuk yapmaya başlamıştır. 1863 Sergi-i Osmani'sinden başlayarak artan ve Orient Ekspres'in İstanbul seferleri ile ziyadeleşen turistler için birçok modern otele ihtiyaç duyulmuş ve bu yıllardan başlayarak ilk oteller kurulmaya başlanmıştır.¹⁷⁶ Pera Palas da 1895 yılında açılmış ve açılışından bir yıl sonra yarı hissesi Yataklı Vagonlar Şirketi'ne

¹⁷³ Alpeböz, Nusret; "İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi", **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı.179, Kasım 1971, s. 174.

¹⁷⁴ BOA, BEO, 2950/ 221177, 10 Şevval 1324/ 27 Kasım 1906.

¹⁷⁵ İstanbul ve Çanakkale boğazlarına konacak elektrik fenerleri hakkında Yıldız Mübaya Komisyonu'nun mazbatası ve sâdır olan irâde için bkz. BOA, Y. MTV., 167/111, 20 Rabiülahir 1315/ 10 Mayıs 1913.

¹⁷⁶ Çilli, Özgü; **Tanzimat Sonrası Osmanlı Otel Mimarisi ve Pera Palas**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, s. 12-22.

devredilerek daha çok Orient Ekspres'in müşterilerini ağırlamaya başlamıştır.¹⁷⁷ Pera Palas, açıldığında- 1895 yılında- elektrikle aydınlatılmaktadır ve kendisine ait bir jenaratörü bulunmaktadır. 1889 yılında Summer Palas Oteli, 30 Nisan 1904'te de Tarabya'daki Tokatlıyan Oteli de elektrikle aydınlatılmıştır.¹⁷⁸

3.4. İMTİYAZ VE ELEKTRİK İMTİYAZLARI

İmtiyaz, lügatte *“Başkalarına tanınandan fazla hak ve imkân tanıma, istisna, fark, ayrıcalık, bir işin yapılması konusunda sadece bir kişi ve kuruluşa verilen ruhsat”* manalarına gelmektedir.¹⁷⁹

Modern kent hizmetleri bakımından imtiyaz usulü 19. asırdan itibaren sanayileşmiş batı ülkelerinden başlayarak geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Büyük kentlerde içme suyu dağıtımı, havagazı ve elektrik üretimi ile aydınlatma uygulamaları, tramvay ve diğer toplu taşıma hizmetleri Sanayi Devrimi'nin zorunlu bir sonucu olarak kentsel kamu hizmetlerinin içerisinde yer almış ve özel sermayenin ilgi ve beceri alanına girmiştir.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti'nde imtiyaz usulü uygulaması, III. Selim devrinden başlayarak padişahların, batı kültürü ile tanışan bürokrat ve aydınların ve Avrupa başkentlerinde kurulan elçiliklerin etkisiyle, Avrupa'daki gelişmelerin yakından izlenmesi sayesinde modern kamu hizmetlerinin oluşumu için kullanılmıştır. Tanzimat dönemine gelindiğinde ülkedeki şartların devleti, kamu hizmeti alanında eksikliklerle karşı karşıya bıraktığı fark edilmiş ve modern kentsel çalışmalar için bu usule başvurmaya mecbur kalınmıştır.

¹⁷⁷ Çilli, a.g.e., s. 41.

¹⁷⁸ Çelebi, M. Elif; **İstanbul'un Tarihi Otelleri (1840-1914) ve Koruma Kapsamında Galata ve Pera Otellerinin Değerlendirilmesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 102.

¹⁷⁹ “İmtiyaz”, **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, Vadi Yay., Ankara, 16. Baskı, Ekim 2013, sf. 629

¹⁸⁰ Öztürk, Ali İhsan; **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 47

Ancak imtiyaz usulüne başvurulmasında, devletin yüzleştiği sorunlar kadar, Avrupa’da ortaya çıkan sermaye birikiminin yatırım alanı arayışının da etkisi vardır. Dolayısıyla imtiyaz usulünün, ülkenin iç ve dış, siyasal ve ekonomik bütün dinamiklerinin eş zamanlı olarak birleşmesiyle uygulanmaya başlandığı ifade edilebilir. 1850’lerden itibaren modern anlamda uygulanmaya başlayan imtiyaz usulünün, 1910 yılında bir kanunla düzenlenmesine varan gelişim çizgisinde, imtiyazlarla ilgili tanzimatlar, çeşitli irade, kanun ve nizamnamelerde dağınık şekilde de olsa yer bulmuş; devlet tarafından zaman zaman sözleşme ve şartname örnekleri yayımlanmıştır.¹⁸¹

Yukarıda özetlediğimiz Mösyö Şarl Tukas isimli bir girişimcinin 1879 yılında, bir Fransız şirketi adına İstanbul’un elektrikle aydınlatılması için girişimde bulunması,¹⁸² Tophane Müşiri Mustafa Zeki Paşa’nın 1906 yılında İstanbul’un elektrikle aydınlatılması hususunda kendisine imtiyaz verilmesini talep etmesi¹⁸³ gibi örnekler imtiyaz elde etmekle sonuçlanmamışsa da “Menafi-i Umumiyye Mûteallik İmtiyazat Hakkında Kanun” yayımlanmadan evvel yapılan başvurulardandır.

Eskiden padişahın, istediği kişiye istediği işi vermesi manasına gelen fakat yeni dönemde modern kentsel hizmetlerin sunulabilmesi için özel sermayenin taleplerine cevap verme manasına gelen imtiyazlar hakkında eksikliklerin olduğu fark edilince imtiyazların bir kanunla düzenlenmesi ihtiyacı açıkça hissedilmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan’da yapılan uzun tartışmaların sonucunda, 23 Haziran 1910 tarihinde “Menafi-i Umumiyye Mûteallik İmtiyazat Hakkında Kanun” kabul edilmiş; tartışmalar, geçmişte verilen imtiyazlar, bunların hukuki niteliği, doğurduğu

¹⁸¹ Esirgen, Seda Örsten; “II. Meşrutiyet Meclis Tutanaklarına Göre “Menafii Umumiyye Mûteallik İmtiyazat Hakkında Kanun”un Kabulü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara 2011, Say. 4, C. 60, s. 936-937.

¹⁸² BOA, İ. MMS., 64/3006, 15 Ramazan 1296/ 2 Eylül 1879.

¹⁸³ BOA, Y.PRK.ASK, 242/4, 6 Ramazan 1324/ 24 Ekim 1906.

hak ve yükümlölükler gibi konularla birlikte özellikle imtiyaz verilmesinde yetki konusunda yoğunlaşmıştır.¹⁸⁴

Dağılmaya başlayan devletin eski güçlü günlerini özleyen padişah ve devlet adamlarının yenilik/ıslahat çalışmalarını askeriyeden başlatıp askeri alanda başarı sağlayacak gelişmeleri gerçekleştirerek devleti kurtarabileceklerini düşünmeleri örneğinde olduğu gibi Abdülhamit devrinde de elektrik alanındaki ilk uygulamalar, denemeler askeri kaygılarla ve askeri gücü artırabilme ümidiyle yapılmıştır.

Geceyi aydınlatan elektriğin gece vakti düşmanı gözetlemeye ve saldırıda bulunabilmeye imkan tanıyacağı düşünülmüş ve hemen bu hususta araştırmalara başlanarak gemilerde kullanılması hususunda adım atılmış, donanma personelinin eğitimi için de çalışmalara başlanılmıştır. Bahriye zabitanına bu hususta ders vermek üzere Mösyö Emil Lakov'un muallim ve Raif Bey'in de muavin tayin edilmesi hakkındaki belgede, elektrik fenninin bir müddetten beri düvel-i ecnebiyyece kullanıldığı ve birçok tecrübe kazandıkları ifade edilmiştir. Elektriğin *“cihet-i berriye ve bahriyece”* yararlılıklarının anlaşıldığından diğer devletler gibi Osmanlı donanmasının da elektrik fenerlerinden yararlanması istenmiştir. *“Elyevm Fransa ve İngiltere ile sair devletler donanmalarında işal ve istimal olunmakta olduğundan elektrik fenerlerinin donanma-i hümayunda dahi işal ve istimali derc vucubu bulunduğu gibi saye-i maruf vaye-i hazret-i padişahide zabitan-ı bahriyenin mucib-i muhsenat-ı atıye olan fenn-i mezkuru talim ve tahsil eylemeleri lüzumundan olup ve bunun için bir mekteb-i mahsus tesise dahi hacet olmayıp Torpido Mektebi ihtar olunan”* mahalde derslerin verilebileceği belirtilmiştir. Belgede Torpido Mektebi seçilen yerin donanma zabitanın eğitimine uygun olduğu da şu şekilde ifade edilmektedir: *“iktiza eden alet ve edevatın ekseri mevcut olduğundan ve ileride icab ettikçe mübayaa ettirileceği beyanıyla şimdilik mevcut olan alat ile haftada iki gün mezkur*

¹⁸⁴ Esirgen, a.g.e., s. 935.

zabitan-ı bahriyeye” talim ve tedris yapılması, zabıtana ders vermek üzere Mösyö Emil Lakov'un muallim ve Raif Bey'in de muavin tayin olunması istenmektedir.¹⁸⁵

Yukarda sıraladığımız birçok hadiseye rağmen elektriğin İstanbul'a gelişi, sadece izin verilen zaman ve mekanlarla sınırlı kaldığından çok yavaş olmuştur. Meşrutiyet'in ilanından sonra başka birçok mevzuda olduğu gibi İttihat ve Terakki yönetimince yeni bir serbestlik dönemi başlatılarak eski devri hatırlatan yasaklar kaldırılmaya başlanmıştır. Elektrikli aletler hususunda uygulanan sıkı gümrük tedbirleri de bu kapsamda değerlendirilerek istisnasız tüm elektrikli araç ve gereçlerin gümrüklerde muayeneye tabi olmadan geçişinin sağlanması yönünde ilgililere emirler verilmiştir.¹⁸⁶ 2. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra elektrikle alakalı çalışmalar artmış, modern kentin değişmezlerinden olarak görülen elektrikle aydınlatmanın İstanbul'a gelebilmesi için elektrik temini, santral tesisi ve elektrik dağıtımının yapılmasıyla alakalı uluslararası bir ihale açılmış; bu hususta imtiyaz talep edenlerin ihaleye katılmaları istenmiştir.¹⁸⁷ Şehremaneti'nin daha evvel talep ettiği *“Galata, Beyoğlu, Şişli ve Nişantaşı taraflarıyla Boğaziçi'nde Rumeli sahilinden Büyükdere'ye kadar olan mahallerin havagazı ve elektrik imtiyazının Şehremaneti'ne verilmesi”*¹⁸⁸ teklifi de kabul görmemiştir. Bu ihale ve aydınlatma çalışmaları İstanbul'un Rumeli tarafı için düşünülmüş, Anadolu yakasının aydınlatılması ise daha sonraya bırakılmıştır.

İhaleden önce, *“Dersaadet'in Rumeli cihetiyle mülhakatında telgraf ve telefon ve nakliyat-ı umumiye umuruna muktezi kuvve-i mahruken maada hususat-ı saireye şumulü olan kudret-i elektrikiyyenin tevziat-ı umumiyyesine dair Hükümet-i Osmaniye canibinden ita kılınacak imtiyazın münakasası*

¹⁸⁵ BOA, Y.A.RES., 29/36, 11 Şaban 1302/ 26 Mayıs 1885.

¹⁸⁶ BOA, DH. MKT, 2613/126, 22 Şaban 1326/ 19 Eylül 1908.

¹⁸⁷ Payitaht'ta elektrikle cer ve muharrike ve tenviriyeye imtiyazının emanet ve devair-i belediye namına imtiyaz itasına mahal olmayıp imtiyaza talip olanların nezarete müracaatı hususunda bkz. BOA, BEO, 3632/ 272379, 24 Şaban 1327/ 10 Eylül 1909.

¹⁸⁸ BOA, DH.MKT, 2763/27, 17 Safer 1327/ 10 Mart 1909.

*muamelatını mebni Ticaret ve Nafia Nezareti'nce tanzim olunan talimat ve şartname layihası ile kudret-i elektrikiyye tevziatının tabi olacağı şerait-i fenniyyeyi mebni nizamname layihasıdır*¹⁸⁹ başlığını taşıyan bir nizamname yayımlanmış ve ihalenin tafsilatı, ilgililere bildirilmiştir.

Layihanın birinci maddesinde, “*Ticaret ve Nafia Nezareti'nce tanzim edilmiş olan şartname ve merbutu olan talimat ahkamı dairesinde*” neler yapılması gerektiği ve şartnamenin ne şekilde alınabileceği yazılmıştır: “*bu imtiyaza talip olanlar Cuma'dan maada her gün ba'dez-zuhur Nafia idaresine bil'müracaa ahz-ı malumat edebileceklerdir.*” Aynı maddede, şartnamenin ne kadara alınabileceği de yazmaktadır: “*Şartname ile ona merbut talimatın ve işbu kararnamenin Türkçe veya Fransızca beher nüshası nezaret veznesinde on kuruş bedel mukabilinde fûruht olunacaktır.*”

Layihanın ikinci maddesinde, “*bir bankaya nakden yahud Hükümet-i Osmaniye eshamı olarak on bin Osmanlı lirasından ibaret kefalet-i mevkute akçası tevdi*” edilmesi gerektiği söylenmekte beşinci maddede aleni ictimanın ne zaman ve nasıl yapılacağı ifade edilmekte, yedinci maddede, “*beşinci maddede mezkur ictima-i alaniyyeden iki hafta sonra ezani saat dokuzda işbu komisyon reisi odasında ikinci bir ictima-i aleni akd idecek ve bu ictimada münakasaya kabil edilen taleplerin esamisini havi kati cetveli kiraat ve iktidar-ı mali ve feniyyeleri müsaid görölmedikten dolayı şayan-ı kabul addedilmeyen taliplerin teklifleri ile projeleri açılmaksızın derhal sahiplerine yahut vekillerine iade edilecektir*” denilerek ihalenin şekli ve genel usulüne dair bilgiler verilmektedir. Sekizinci maddede, “*Takdim kılınan muhtelif projelerin aksamından olan resimler, yedinci maddede muharrer ikinci ictima-i aleni tarihinden itibaren sekiz gün kadar şehremaneti salonlarından birinde*

¹⁸⁹ BOA, BEO, 3718/ 278846, 2 Rabiülevvel 1328/ 14 Mart 1910 Birleştirme No: İU/ 116-5 (Ticaret ve Nafia) Dersaadet'in Rumeli cihetiyle mülhakatında telgraf ve telefon ve nakliyat-ı umumiye umuruna muktezi kuvve-i mahrukeden maada hususat-ı saireye şumulü olan kudret-i elektrikiyyenin tevziat-ı umumiyyesine dair Hükümet-i Osmaniye canibinden ita kılınacak imtiyazın münakasası muamelatını mebni Ticaret ve Nafia Nezareti'nce tanzim olunan talimat ve şartname layihası ile kudret-i elektrikiyye tevziatının tabi olacağı şerait-i fenniyyeyi mebni nizamname layihasıdır, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1325.

teşhir edilecektir” denilmekte daha sonra ise bu projelerin Nafia Nezareti tarafından oluşturulan ilmi bir komisyonda inceleneceğine işaret edilmektedir. Onuncu maddede, *“tekilflerden rücu etmeğe ve teminat akçasını geri almaya salahiyet olacaktır*” denilmekte; on birinci maddede ise damga nizamnamesi mucibince alınacak pul ve diğer vergilerin ücretleri açıklanmaktadır.

On birinci maddeden sonra *“Dersaadet’in Rumeli cihetiyle civarında ve telgraf ile telefonun ve umumi vesait-i nakliyye ait kuvve-i mahrukenin gayr-ı bilcümle hususatta istimal edilmek üzere Hüükümet-i Osmaniye’ce itası mukarrer kudret-i elektrikiyye tevziat-ı umumiyyesi imtiyazının münakasasına dair şartname layihasıdır*” diye yeni bir başlık açılmış ve ihale şartnamesi paylaşılmıştır.

Şartnamenin birinci faslı, imtiyazın mevzuu hakkındadır. Birinci faslın ilk maddesinde imtiyazın mevzuu açıklanarak Dersaadet’in Rumeli cihetiyle altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci daire-i belediye dahiline tesadüf eden mahallerde telefon, telgraf ve umumi vesait-i nakliyye ait kuvve-i mahrukenin istimal edileceği kudret-i elektrikiyye tevziat-ı umumiyyesi imtiyazı ile Dersaadet’in Rumeli cihetiyle civarında vaki, birinciden on ikinciye kadar olan daire-i belediye ile yirminci daire-i belediye dahiline mtesadüf eden mahallerde telefon, telgraf ve umumi vesait-i nakliyye ait kuvve-i mahrukenin istimal edilmesi fakat İstanbul Havagazı Şirketi ilk beş daire-i belediye ile yirminci belediyede imtiyaz müddeti doluncaya dek hakkı bulunduğundan zikredilen şirketi ile anlaşma sağlanması hususlarından ibaret olduğu ve bunların bir numaralı imtiyaz ya da iki numaralı imtiyaz diye adlandırılacakları yazmaktadır.

2. maddede *“Daire-i imtiyaz dahilinde bulunan veya ileride inşaa edilecek olan tarik-i ama ve müştemilatının gerek tahtında ve gerek fevkinde kudret-i elektrikiyye tevziine mahsus yapılacak bilcümle mecari ve imalatın”* şartname hükümlerine bağlı olacağı dile getirilmekte ve ahalinin selameti bakımından tabi olunacak şartlar da açıklanmaktadır: *“tevziatin, alakadaran*

ile ahalinin temin-i selameti nokta-i nazarından tabi olacağı şerait-i fenniyyeyi mübeyyin merbut talimat mevaddesine tevfikân inşaa ve tesisi ve hüsn-ü halde muhafazası salahiyeti müddet-i imtiyaz zarfında ve atide muharrer kayd-ı ihtiraziyye tahtında münhasıran sahib-i imtiyaza aid olacaktır” Aynı maddede imtiyaz sahiplerine ait yükümlülüklerden bahsedilerek ilk iki fıkrada *“telgraf ve telefon tesisatına, sevk-ül ceyş nokta-i nazarından devletçe yapılması icab eden müessata”* denilmiş, üçüncü fıkrada ise *“Umumi vesait-i nakliyye tahhüdatına ait kuvve-i muharrikeyi tavlîde ve bu tahhüdatın mutazammın olduğu müessat ve mebaniyyeyi tenvire muktezi kudret-i elektrikiyye istihsal ve itasına aid mecari ve mütferriatını şamil değildir”* kaydı düşülerek tramvay işlerini yürüten şirket korunmuştur. İkinci madde, *“emlak hususuna derununda elektrik fabrika inşaa etmeğe ve elektrik müessatı vücuda getirmeye mani değildir”* notuyla bitirilmiştir.

Şartnamenin ikinci faslı, imalat bahsine aittir. Elektrik üretimi ve dağıtımı için gereken fabrika ve tesislerin kurulması hakkındaki maddenin birinci fıkrasında kurulacak fabrika şöyle nitelendirilmiştir: *“İktidar-ı elektrikiyyesi (2000) iki bin kilovattan dūn olmamak üzere bir merkez fabrikası tesis kılınacaktır”* İkinci fıkrada elektrik dağıtım ağı şekillendirilmeye çalışılmış ve detaylar verilmiştir: *“Hutût-ı tevziyye hiç olmazsa büyük mahallelerin başlıca caddeleriyle laakl bin nüfus veyahut iki yüz haneyi havi mahallattan imrar ettirilecek ve büyük veya küçük mahallattaki hanelerden hiç birinin tesisat-ı ibtidaiyye mecarisine olan mesafesi (300) üç yüz metreden efsun olmayacaktır”* Üçüncü fıkrada belediyece gösterilecek mahallere konulacak ampullerin cins ve nev’ine değinilmiştir: *“Tenvirat-ı umumiyeye mahsus olarak bil-a’here şehremanetince irae olunacak mahallere meccanen (12) on iki amper şiddetinde müzeyyen kolları havi laakl elli adet kos lamba vaz’ ve tesis olunacak ve bunlara muktezi kuvve-i elektrikiyye müddet-i imtiyazın inkızasına değin keزالik meccanen ita edilecektir”*

Aynı maddede “iki numaralı imtiyaz için” de imalat hususlarına değinilmiş ve birinci fıkrada fabrika şöyle nitelendirilmiştir: *“İktidar-ı*

elektrikiyyesi (3000) üç bin kilovattan dūn olmamak üzere bir merkez fabrikası tesis olunacaktır” İkinci fıkrada, elektrik dağıtım ağı şekillendirilmeye çalışılmış ve İstanbul Havagazı Şirketi ile imtiyazların karışmaması için detaylara girilmiştir: “Hutût-ı tevziyye hiç olmazsa altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci daire-i belediyye dahiline müsadif büyük mahallelerin başlıca caddeleriyle laakl bin nüfusu veyahut iki yüz haneyi havi mahallatdan imrar ettirilecek ve büyük veya küçük mahallatdaki hanelerden hiçbirinin tesisat-ı ibtidaiyye mecarisine olan mesafesi (300) üç yüz metreden efzun olmayacaktır. İlk beş daire-i belediyye ile yirminci daire-i belediyye dahiline müsadif hutût-ı tevziyye dahi aynı şerait dairesinde tesis kılınacak ve şu kadar ki üç yüz metre olarak tayin kılınmış olan mesafe-i asgariyye İstanbul Havagazı Şirketi imtiyaz müddetinin inkızasına değin (1000) bin metreye iblağ ve zikrolunan müddet-i imtiyazın tarih inkızasından veyahut gaz şirketiyle itilaf hasıl olduğu tarihten itibaren nihayet altı mah müddet zarfında sahib-i imtiyaz salifüzzikr bin metre mesafe-i asgariyi üç yüz metreye tenzil eyleyecek vechle hutût-ı tevziyyeyi tevsi’ ve ikmal eyleyecektir” Üçüncü fıkrada da yine belediyece gösterilecek mahallere konulacak ampullerin cins ve nev’ine değinilmiştir: “Tenvirat-ı umumiyeye mahsus olarak bilahere şehremanetince irae edilecek mahallere meccanen (12) on iki amper kuvvetinde müzeyyen kolları havi laakl yüz adet kos lamba vaz’ ve tesis olunacak ve bunlara muktezi kudret-i elektrikiyye müddet-i imtiyazın inkızasına değin keزالik meccanen ita kılınacaktır”

Aynı maddede bu fabrikaların “maabid ve hastahane ve meban-i resmiyye ve kışla ve mekatib karakolhane” gibi yerlerin yakınlarına inşa edilemeyeceği belirtilerek yer tespitinin nasıl yapılacağı da tafsilatıyla anlatılmıştır: “şehremanetiyle bilmuhabere Nafia Nezaretince tasdik kılınacak emanet-i müşarünileyha sahib-i imtiyaz tarafından ita olunan istidaname tarihinden itibaren nihayet otuz gün müddet zarfında sahib-i imtiyazın tekalifi şayan-ı kabul olup olmadığını tebliğ eyleyecektir. Şayan-ı kabul görmediği takdirde emanet-i müşarünileyhaca fabrikaların inşa olunabileceği kıtatın kaffesi 1/10000 mikyasında bir harita üzerinde işaret ve telvin kılınacak ve

mevaki-i mezkure kara ciheti en büyük arabaların müruruna müsaide bir caddeye mülaki olacak veçhile deniz kenarında intihab edilecektir”

4. maddenin birinci fıkrasında elektrik hatlarının gösterilme şekline değinilmiş ve şöyle denilmiştir: *“bîlcümle mecarinin (havai veyahut taht-el arz yapılacağına göre) nevi ve miktarını irae ider 1/10000 mikyasında bir harita-i umumiyesi tanzim edilecek ve bu harita üzerinde merakiz-i taliye ve mecarinin tarik-i âma taht veya fevkine vaz’ olunacak alat-ı esasiyyesiyle mütefrıatı dahi gösterilecektir.”* İkinci fıkrada, *“kudret-i elektrikiyye tevziine mahsus bîlcümle alatin münasip bir mikyasta resimleri”* üçüncü fıkrada, *“bîlcümle imalatın mufasssal mesâha cetveli”* istenmiş; dördüncü fıkrada ise istenilen hesaplar ile verilebilecek cezalardan bahs olunmuştur.

5. maddede imtiyaz sahibinin projenin ayrıntılarını ne zaman düzenleyeceği, kimlere ve nasıl teslim edeceği, projenin kimler tarafından incelenip eğer gerekli ise ne zaman düzeltme istenileceği belirtilmiştir: *“Sahib-i imtiyaz ferman-ı alinin suduru kendisine resmen tebliğ olunduğu tarihten itibaren altı mah müddet zarfında tafsilat-ı projelerini tanzim ve dörder nüshasını Ticaret ve Nafia Nezareti’ne tevdi eyleyecektir. Mezkur projeler tarih-i tevdiinden itibaren nihayet üç mah müddet zarfında nezaretçe tetkik ve şehremaneti, posta telgraf müdüriyeti, su ve gaz ve tramvay ve telefon şirketleriyle badelmuhabere haliyle veya icab eden tadilat icrasıyla tasdik kılınacaktır”*

Şartnamenin üçüncü faslı, umur-i inzibatiye ve emniyet-i umumiye ile alakalıdır. Dördüncü fasıl, bahis mevzuu olan kudret-i elektrikiyye tevziatının Nafia nezareti tevziatıyla olan münasebetlerini; beşinci fasıl, tarifeleri ve hizmetlerin tabi olduğu şartları açıklamaktadır. Altıncı fasılda, yolların tenvir; yedinci fasılda, şehremanetin temettua iştiraki ve tarife tadilatları, sekizinci fasılda, imtiyaz müddeti, suret-i mübayaa ve iskat-ı hukuk, dokuzuncu fasılda ise diğer maddeler açıklanmıştır. Şartnamenin nihayetinde *“Kudret-i*

elektrikiyye tevziatının tabi olacağı şerait-i fenniyyeyi mebni nizamname layihasıdır” başlığı açılmış ve bu husus da tafsilatlarıyla açıklanmıştır.

Bu şartnamenin yayımlanmasının ardından ihale yapılmış; ihaleye katılan firmalar arasında Merkezi Budapeşte’de bulunan Ganz Anonim Elektrik Şirketi, 1910 tarihinde tesisatın yapılması işi ve 50 sene müddetle işletilmesi imtiyazını almıştır. O tarihte İstanbul’da, Beyazıt, Sultanahmet, Fatih, Samatya, Eyüp, Beyoğlu, Hasköy, Beşiktaş, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere, Beykoz, Anadoluhisarı, Beylerbeyi, Yenimahalle, Doğancılar, Kadıköy, Adalar ve Bakırköy’den oluşan 20 belediye dairesi bulunmakta, imtiyaz ise şehrin Rumeli yakasında bulunan belediye dairelerini yani birinciden on ikinciye kadar ve yirminci belediye dairelerini kapsamaktaydı.¹⁹⁰ İlk beş belediye dairesi ile yirminci belediye dairesi dahilinde tesadüf eden mahallerde umumi ve hususi aydınlatma için elektrik verilmesi, şartnamede belirtildiği üzere İstanbul Havagazı Şirketi ile anlaşmaya varılması ve anlaşmanın hükümete bildirilmesi şartına bağlı kılınmış; anlaşma olmadığı takdirde buralardaki umumi ve hususi aydınlatma için İstanbul Havagazı Şirketi’nin imtiyaz müddeti sona erdikten sonra elektrik verilebileceği kaydedilmiştir.¹⁹¹

Şartnameye göre özel aydınlatmalarda şu husus esas kabul edilecektir: *“Aboneler gerek saat ile mesaha esasını kabul eylemiş ve gerek maktu fiyat ile iştiraya rıza göstermiş olsun sahib-i imtiyaz kudret-i elektrikiyyeyi atide muharrer mekadir-i azamiden fazla ücret ile fûruht edemeyecektir.*

- 1- *tenvirat ve hevaic-i beytiyye için beher kilovat saat başına 4 kuruş*
- 2- *ihtiyacat-ı sanaiyye için beher kilovat saat başına 2 kuruş maktu fiyatıyla fûruht eylemek üzere sahib-i imtiyaz müşteri ile pazarlık*

¹⁹⁰ Alpeböz, **a.g.m.**, s. 24.

¹⁹¹ BOA, BEO, 3718/ 278846, 2 Rabiülevvel 1328/ 14 Mart 1910 Birleştirme No: İU/ 116-5 (Ticaret ve Nafia) **Layiha**, s. 3-4.

edecek ve aralarında itilaf hasıl olmadığı takdirde saat ile mesaha esası üzerine fûruht eyleyecektir.”

Bununla birlikte yolların aydınlatılmasında indirim yapılacaktır: *“şehremanetine aid hıdemat-ı umumiye ve meabid ve müessesat-ı hayriyye ve mektepler ile hastaneler için sahib-i imtiyaz madde-i sabıkada muharra azami tarife ücretine nazaran yüzde kırk nispetinde tenzilat icra edecektir.”*

Ayrıca aboneliklerle alakalı da şu bilgiler verilmiştir: *“sanayide istimal edilmek üzere senevi sarfiyat müddeti dört yüz saatten umur-ı beytiyyede istimal edilmek üzere kezaik senevi sarfiyat müddeti yüz elli saatten dûn olmamak ve laakl bir sene müddet abone olmak şartıyla talep tarihinden itibaren bir ay müddet zarfında işbu şartname ahkamına tevfikân kudret-i elektrikiyye itasına mecburdur. Zikr olunan sarfiyat müddeti akşamları alafranga saat sekizde erbab-ı sanayi için üç yüz saat edilecektir. Eğer talep olunan iktidr-ı elektrikiyye münhasıran otuz kilovat ile altmış kilovat arasında ise abone müddeti iki seneden dûn olamayacaktır. Şayet istenilen iktidar-ı elektrikiyyeyi altmış kilovatı mütecaviz ise abone müddeti laaklûç sene olacaktır.”¹⁹²*

Bu imtiyazla alakalı olarak Şehremaneti’ne düşen görev ve yetkiler ise şöyle özetlenebilir: İmtiyaz sahibi, kurulacak fabrikanın yer tespitini Şehremaneti ile görüşerek ve Nezaret’ten onay alarak yapacaktır. İmtiyazın uygulanması ve inşaatın yapılması hususunda Şehremaneti’nin denetleme hakkı bulunmaktadır. Çalışmalarda Şehremaneti bilgilendirilecek ve onayı alınacaktır. Sokak lambalarının yerlerini belirlemede yetkili, Şehremaneti’dir. Lambaların yanıp söneceği saatleri Şehremaneti tayin edecektir.

¹⁹² BOA, BEO, 3718/ 278846, 2 Rabiülevvel 1328/ 14 Mart 1910 Birleştirme No: İU/ 116-5 (Ticaret ve Nafia) **Layiha**, s. 14.

Ganz Elektrik Şirketi'nin 50 yıllık üretim imtiyazını almasının ardından¹⁹³ bu şirket, 1911'de Macar Genel Kredi Bankası ve Bürüksel Bankası'nın da katılımıyla Ganz Elektrik Anonim Şirketi adıyla yeni bir şirket kurmuş ve sermayesini 528.000 Osmanlı lirasına çıkartmıştır. İmtiyaz alanındaki rekabetlerin acımasızca devam ettiği bu yıllarda Belçika Büyükelçiliği önderliğinde yeni bir şirketler grubu kurulmuş, bu grup İstanbul'un elektrik ihtiyacını karşılamak üzere üretim ve dağıtım yapmak üzere bir tekel kurma imtiyazı almıştır. İstanbul Konsorsiyumu denilen bu gruba önemli finans grupları da katılmış, bunlarla birlikte Osmanlı Bankası ve şehre elektrik sağlama imtiyazını almış bulunan Ganz Elektrik Şirketi de diğer Belçika, İsviçre ve Alman şirketleriyle birlikte 12 milyon frank sermayeli Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'ni kurmuşlardır.¹⁹⁴

3.5. SİLAHTARAĞA ELEKTRİK SANTRALİ VE ELEKTRİK KULLANIMI

Şirket tarafından 1911 yılında elektrik santrali arazisi için 118.000 m²'lik bir alan satın alınmış ve Silahtarağa Elektrik Santrali'nin inşasına başlanılmıştır.¹⁹⁵ 1913 yılının Haziran ayında bitirilmesi düşünülen santral, Balkan Savaşları ve 28 Eylül 1913¹⁹⁶ tarihinde İstanbul'da yaşanan sel felaketi yüzünden 1914 yılında tamamlanabilmiştir.¹⁹⁷

Yaşanan sel felaketi sebebiyle Silahtarağa Elektrik Fabrikası'nın gördüğü zararı özel bir dosya olarak inceleyen Servet-i Fünun'da sel felaketi

¹⁹³ Dersaadet'in Rumeli cihetiyle mülhakatında elektrik dağıtım imtiyazının Macaristan'daki Gantes Şirketi'ne ihalesi ve şartnamenin kırksekizinci maddesine Şehremaneti'nin teftişata teşriki hakkında bir fıkra ilavesi hakkında bkz. BOA, BEO, 3817/ 286256, 26 Şevval 1328/ 2 Kasım 1910

¹⁹⁴ Bu şirket ayrıca atlı tramvaydan elektrikli tramvaya geçiş projesini hazırlamış ve iki yıl içinde ilk elektrikli tramvay hattını da açmıştır. Aynı grup bu işte ilerlemek ve kamu taşımacılığını yaygınlaştırarak daha fazla kazanmak amacıyla İstanbul Tramvay ve Elektrik Şirketi'ni kurmuş, fakat Cihan Harbi'nin patlamasıyla istediklerini elde edememişlerdir. Geyikdağı V. Necla, **a.g.e.**, s. 170-172.

¹⁹⁵ “Silahtarağa (Kağıthane) de kâin fabrikanın ilk temel taşı 1911 sene-i miladiyyesinde atıldı” **Amelî Elektrik**, Sene:1, No: 1, Kânun-ı evvel 1341/ Aralık 1925, s. 3.

¹⁹⁶ **Servet-i Fünun**, 13 Eylül Perşembe 1329/ 1913, s. 482-484.

¹⁹⁷ Esenduran, **a.g.e.**, s. 139.

şöyle tasvir edilmiştir: *“Pazartesi günü akşamı (16 Eylül 329) İstanbul’da gayet şiddetli yağmurlar yağmaya başlamış, dereler taşmış, Boğaziçi’nde ve Kağıthane’de sular haneleri istila etmiş, silab birçok nüfusun telefını ve maddeten pek çok zarar ve hasarı badi olan müthiş bir afet şeklini almış... şehir ahalisi için büyük yangınlardan daha feci olmuş, büyük bir zelzele kadar elim ve müessir bir netice hasil etmiştir.”*¹⁹⁸

Yazar, fabrikanın gördüğü zararı tespit etmek için gittiği bölgeyi şöyle tanıtmaktadır: *“Bu hafta Kağıthane vadisinde iki cevelan yaptım; bu cevelanlardan birincisi İstanbul şehrini tahrik ve tenvir etmek üzere orada yüz elli bin lira masraf ile vücuda gelen cesim elektrik fabrikasının ziyaretine müteallik idi; ilk cevelanda ilm ve fenin garbdaki terakkiyat-ı harikuladesinden tatbikat-ı mükemmeliyyesi pişgahında bir daha mebhut ve müftehir kalmıştım”*

Dakikada 1100 defa devr eden dinamolarla İstanbul’un nasıl aydınlatılacağını düşünen yazar batılı ilim adamlarını kutladığını ifade ederek tanıtımına devam etmiştir: *“İkinci cevelanda kuvve-i tabiiyenin huş ve huruşuyla müessesat-ı fenniye ve sanaiyyeyi nasıl tahrip eyleyebileceğini ve insanların kuvve-i tabiiyyeyi ahz ve zabta kadir olmakla beraber misalen bir sel huruşan-ı pişgahında yine aciz kaldıklarını azim bir ye’s ve hayret ile temaşa eyledim”*

Yazar, bu sayıda fabrika ile sanayi müstemilatının fotoğraflarını bastıklarını ifade ettikten sonra Silahtarağa ile alakalı başka küçük bilgiler de vermiştir. *“Bu fabrika çimento ve demirden ibaret olarak inşa edilmiş ve ierisine katiyen tahta kısım dâhil olmamıştır. Merdivenler, çerçeveler kâmilan demirdir. Fabrika fevkalade mürtefi olmakla beraber iki kattan teşkil eyliyor.”*

¹⁹⁸ Servet-i Fünun, 13 Eylül Perşembe 1329/ 1913, s. 485.

Silahtarağa'da her biri 1500 devirli, toplam 13400 kW verebilen 3 adet turbo – alternatör ile her biri 15 atmosfer basınç altında saatte 13600 kg buhar veren 6 kazan ve diğer yardımcı tesisleri kurulmuş ve ilk defa 11 Şubat 1914 tarihinde Dolmabahçe Sarayı ile İstanbul tramvaylarına ve 14 Şubat 1914 tarihinde de şebeke ile ilk abonelere, İstanbul'un varlıklı ailelerinin evlerine elektrik verilebilmiştir.¹⁹⁹ Şebekeye ilk elektrik verildiğinde biri Beyazıt'ta diğeri Tozkoparan'da ve üçüncüsü de İstinye'de olmak üzere 3 adet dönüştürücü/transformatör merkezi bulunuyor ve bu merkezler Silahtarağa Elektrik Santrali'nden itibaren çekilmiş olan ve A, B, C kabloları adı verilen üç ayrı kablo ile besleniyordu.²⁰⁰

1925 yılından itibaren şirket tarafından her ay çıkarılmaya başlanan Amelî Elektrik adlı yayın organında, *“İstanbul ile civarına lüzumu olan kudret-i elektrikiyyeyi ita edebilmek için” “en kuvvetli ve mükemmel makinelerle teçhiz edildiğine”* dikkat çekilen fabrika, şöyle tanıtılmıştır: *“Bu veçhile husule gelen elektrik (kömürü, elektrik haline tahvil eyleyerek) tahte’l-arz kablolar ve hutut-ı havaıyyeden mürekkep vasi’ bir şebeke vasıtasıyla nakl ve îsal olunmaktadır... Bugün elektrik şirketinin that-ı tasarrufunda bulunan, imtiyaz müddetinin hitamında bilâbedel hükümete intikal edecek olan arazi, emlak ve her nevi tesisat kısm-ı a’zamı altın olmak üzere tahminen altı milyon liralık bir sermayeye tekabül etmektedir.”*²⁰¹

Silahtarağa Elektrik Fabrikası işletmeye açıldıktan sonra “Societe Financiere de Transport et d’Enterprises Industrielles a Bruxelles” yani SOFINA konsorsiyumuna devredilmiş; İstanbul Tramvay ve Tünel Şirketi ile birlikte elektrik işletmesi de büyük ölçüde Alman kontrolünde olan çokuluslu bir holdingin eline geçmiştir. Bu şirket “Societe Anonyme Turque d’Electricie” yani “Osmanlı Türk Elektrik Şirketi” adı altında şehrin ihtiyaçlarına paralel olarak yapılan yenileme ve iyileştirmelerle 1937 yılına kadar faaliyetini

¹⁹⁹ Candan, **a.g.e.**, s. 68.

²⁰⁰ Alpeböz, **a.g.m.**, s. 24.

²⁰¹ **Amelî Elektrik**, Sene:1, No: 1, Kânun-ı evvel 1341/ Aralık 1925, s. 3.

sürdürmüştür. Şirketin üretime başladığı yıl, Cihan Harbi'nin patlak vermesi ve yeteri kadar kömür bulunamaması, elektrikle aydınlatmada arzu edilen seviyeye gelinmesine mani olmuştur. İstanbul'da ilk elektrik, 1914 yılında üretilmişse de cadde ve sokakların modern ölçülerde aydınlatılabilmesi ancak 1920'li yıllarda gerçekleşebilmiştir. Devletle şirket arasında çoğunluğu özel durumlar olmak üzere birkaç kez daha sözleşme yapılmış ya da sözleşmelere ekler konulmuştur.²⁰² Şirket, 2 Eylül 1920 sözleşmesine göre tesis edilmesi gereken 1500 mumluk 270 adet sokak lambasının tamamı ancak Mart 1922'de asılabilmiştir.²⁰³ 250 mum kuvvetindeki 825 adet lambanın asılması işi ise tamamlanamamıştır. Bu bilgiye 2 Haziran 1922 tarihli Akşam Gazetesi'nde konuyla alakalı bir haberden ulaşılabilmektedir: *“İstanbul'un tenviri”* başlıklı haber şu şekildedir: *“Sokaklara konan yeni lambalar elektrik şirketi mukavelenamesi mucibince 1500 mum kuvvetinde 270 adet ve iki yüz elli mum kuvvetinde 825 adet lamba tesis etmeğe mecbur idi. Büyük lambaların nısfı gece yarısına nısfı diğer sabaha kadar yanacak ve küçük lambaların sülüsü gece yarısına sülüsü da kezalik sabaha kadar yanacaktır. Büyük lambaların tesisatı kâmilan ikmal edilmiştir. Şirket Ramazan için büyük lambaların İstanbul tarafında olup da gece yarısı sönecekleri iki saat fazla yakmıştır. Küçük lambalardan şimdiye kadar iki yüz elli kadar tesis edilmiştir. Şehrin bütün elektrik lambalarına ait tesisat ikmal edilecektir.”*²⁰⁴

İstanbul'da elektrik üretilmesi ve elektrik kullanımının yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte şebekeye abone olan İstanbulluların sayısı artmaya başlamıştır. Şebeke abonelerinin sayısı 1921'de 2.055 iken Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında ilk defa elektrik şebekesi çekilebilen Büyükdere ve Bakırköy hatları ile şebeke uzunluğu 265 km'ye, müşteri sayısı 30. 228'e

²⁰² Dersaadet'de elektrik sarfiyatının artmasından dolayı Dersaadet Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi'nin imtiyaz müddetinin uzatılması hususundaki Meclis-i Vükela mazbatası için bkz. BOA, MV, 254/53, 30 Cemaziyelevvel 1338/ 20 Şubat 1920.

²⁰³ Öztürk, **a.g.e.**, s. 241-244.

²⁰⁴ **Akşam**, 2 Haziran 1922, 4. Sene, No: 1327, s. 3.

çıkılmış,²⁰⁵ 1926'da ise ancak 41.000'e ulaşmıştır. 1915 yılında kayıtlı toplam 269 adet sanayi müessesesinin bulunduğu İstanbul'da sanayi faaliyetlerinin artması, atölye, imalathane ve fabrikaların çoğalması ve şehrin genişlemesi ile birlikte elektriğe olan ihtiyaç artmıştır. İhtiyacın artması şebekeye yeni takviyelerin yapılmasını beraberinde getirmiştir.²⁰⁶

3.6. ELEKTRİK KULLANIMININ ARTIŞI VE SOSYAL DÖNÜŞÜME ETKİSİ

Birinci bölümde özetlemeye çalıştığımız değişimler, insanoğlunun binlerce yıllık birikimini ve yaşam tarzını değiştirdiği için ülkeleri ve toplumları dönüştürüyordu. Avrupa'yla iletişimini hızlandıran, moda dergileri okuyan, klasik Osmanlı evlerinden apartman dairelerine taşınan, evini yeni Avrupaî mobilyalarla düzenleyen Osmanlı insanı da medeniyetin önemli parçalarından biri olarak gördüğü elektrikle aydınlatmadan istifade etmek istiyordu. Bu hususta imtiyaz almak için devlete müracaat edenler olduğu gibi evini aydınlatabilmek için çabalayanlar da olmuştur. Hükümet kendi izni olmadıkça *“gerek Beyoğlu'nda gerek Dersaadet'in cihet-ı sairesinde birkaç hane veya mahallenin elektrikle tenvirine meydan verilmemesi icab”* ettiğini bildiriyordu.²⁰⁷

Bu dönemde elektrik öylesine büyük bir istek ve arzu ile talep ediliyordu ki, *“Ağahamamı Mecruhın Hastanesi'nin elektrikle ışıklandırılması için iane cemiyeti tarafından kartpostal sattırılması”* düşünülüyor fakat bunun için İstanbul Vilayeti'nce ruhsat verilmesi gerektiği öğreniliyordu.²⁰⁸

İstanbul şartlarına göre elektrik kullanımı o kadar artma eğilimindedir ve cihan harbi dolayısıyla kömür bulmak da zordur ki, İstanbul'da elektrik

²⁰⁵ Özer, a.g.e., s. 136.

²⁰⁶ Esenduran, a.g.e., s. 141.

²⁰⁷ BOA, BEO, 3726/ 279422, 23 Rebiülevvel 1328/ 4 Nisan 1910.

²⁰⁸ BOA, DH.İ.UM.EK, 106/51, 12 Rabiülahir 1335/ 5 Şubat 1917.

tüketiminin azaltılması için tedbir alınması gerektiği düşünülüyor ve bu tedbirlerin nev'i, görüşülmeye başlanıyordu.²⁰⁹

Galata-Pera bölgesinden başlayarak İstanbul'a yayılmaya başlayan elektrikle aydınlatmayı, Kapalı Çarşı esnafı da istiyor ve bu hususta girişimlerde bulunuyordu. Çarşı esnafının girişimleri, şirketin dikkatini çekiyor ve şirket, duruma müdahil oluyordu.²¹⁰ Konuyla alakalı “Çarşı-yı Kebir’in Tenviri” başlıklı haber, bize mevzuun detaylarını da sunuyor: “Çarşı-yı Kebir’in elektrikle tenviri için malum olduğu üzere çarşı esnafı tarafından bir müteahhit ile münasebete girilmiş ve Şehremaneti’nin buna mümaneet etmemesine binaen müteahhit, teşebbüsata girişmek üzere bulunuyordu. Elektrik şirketi, buna mukabil Çarşı-yı Kebir’de tenvirat icrasını kendi imtiyazı dahilinde görerek buna razı olmamış ve ihtilafın halli Şura-yı Devlet’e tevdi edilmiştir. Çarşı esnafı burasını büyük bir han addederek şirkete ait olamayacağı zehabıyla fikrinde ısrar etmektedir.”²¹¹

Yine bu devirde devlet, elektrik tahsil etmesi için bazı öğrencileri teşvik ederek yurtdışına göndermiş, “kendi namına” elektrik tahsili için yurtdışına gidenlere de kolaylık gösterilmesini istemiştir.²¹²

Talep çoktu fakat bu talebi karşılayabilecek üretim ve dağıtım ağı yoktu. Buna rağmen elektrik, sosyal dönüşümde ciddi bir rol oynamış ve çalışmamızın sınırları dışında kalan yayılması ile değiştiremez bir dönüşümü sağlamıştı. 1914’ten başlayarak elektriğin önce varlıklı ailelerin evlerinde aydınlatmada kullanılması- daha evvel de havagazının kullanılması- kamusal alanların aydınlatılmaya başlanması, modern şehirlerin üzerine bina edildiği modern tüketim toplumunun Osmanlı başkentinde de oluşmasında büyük rol

²⁰⁹ BOA, DH.İ.UM, 19/-03/ 1//63, 24 Rabiülevvel 1337/ 28 Aralık 1918.

²¹⁰ Klasik devir Osmanlı esnaf ve zanaatkerleri ile Tanzimat döneminde oluşan yeni ekonomi ve yeni ticarete dair bkz. Faroqhi Suraiya, **Osmanlı Zanaatkârları**, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.

²¹¹ **Akşam**, 2 Haziran 1922, 4. Sene, No: 1327, s. 3.

²¹² İstanbul Sultanisi talebesi Mahmud Ekrem Efendi’nin kendi hesabına elektrik tahsili için Lozan’a gittiğinden kolaylık gösterilmesinin Cenevre Şehbenderliği’ne bildirilmesi hususunda bkz. BOA, MF.MKT, 1186/44, 3 Cemaziyelahir 1331/ 10 Mayıs 1913.

oynamıştır. Sokak ve meydanların aydınlatılması, vitrinlerin ışıklandırılması Osmanlı insanı için hiç de normal olmayan gece gezmelerinin başlamasına ve vitrinlere bakarak alacağı şeye karar verme alışkanlıklarının doğmasına sebebiyet vermiştir. Elektrikle aydınlatılmış dükkanlar, ışıklı panolar ve mesafeleri kısaltan elektrikli tramvaylarla eğlence anlayışını değiştiren sinema ve diğerleriyle oluşan mekana bağlı eğlence kültürü, sosyal değişim ve dönüşümü hızlandıran diğer araçlar olmuştur. Bu bağlamda elektrik, hayatı hızlandırmış, günü uzatmış, daha fazla yaşamayı mümkün kılmıştır. Konutların ve kamusal alanların aydınlatılması ve yeni eğlence mekânlarının çoğalması, insanların geç yatıp geç kalkmalarına sebebiyet vermiştir. Bu uygulamaların yoğun olarak yaşandığı Galata ve Pera bölgeleri hem yeni kapitalist ekonomi biçimleri hem de modern kent mekânları ile şekillenirken Osmanlı elitinden başlayarak toplumun dönüşmesine payanda olmuş; varlıklı aileler bu bölgeye taşınarak yeni apartmanlarında yaşamaya başlamış ya da yaşadıkları evleri yeni algılama biçimleri etrafında şekillendirmişlerdir. Elbette bütün bunlar birden olmamış, elektriğin gelişi gibi yavaş yavaş yaşanmıştır. İstanbul ahalisinin elektriğe nasıl alıştığı, Dersaadet Elektrik ve Tramvay Şirketi'nin yayın organında şöyle özetlenmektedir: *“İstanbul ahali-i muhteremesi muhtelif tarz ve şekilde emrine âmâde bulundurulan tenvirat ve kudret-i elektrikiyyenin kendisine temin ettiği refaha ve istirahat pek çabuk alıştı. Dokunduğunuz vakit elinizi kirleten ve is kokan yağ ve petrol lambası unutuldu ve uzaktan uzağa tüten bir ziya neşreden sokak fenerlerinin hatırası maziye karıştı.*²¹³”

Osmanlı toplumunda iç mekânlarda yeni pratiklere geçişin hızla olmadığını savunan Uğur Tanyeli, ev içinde çift kullanım uygulamalarının varlığından söz etmekte, geleneksel alışkanlıklarla modern izlerin bir arada bulunduğu bahisle örnek olarak evlerde hem yemek masasının hem de sinilerin varlığına işaret etmektedir. Bu yaşam biçimi evlerdeki yeni dekor ve donanım anlayışını da tanımlamakta, İtalya ve Fransa'da gelen mobilya ve

²¹³ **Amelî Elektrik**, Sene:1, No: 2, Kânun-ı sâni 1926, s. 11.

dekoratif objeler gelişmişlik sembolü olarak kabul edilmektedir. 2 Aralık 1864 tarihli Journal de Constantinople Gazetesi'nin haberine dikkat çeken Ayşe Derin Öncel, müşterilerini mağazasına davet eden M. Chavin'in sunduğu zevk ürünü ev eşyalarını şöyle sıralar: *"...porselen lambalar, gaz lambaları, yeni model yemek odası ve holler için aydınlatmalar, araba lambaları, fitreler ve özellikle son zamanlarda çok tehlikeli olduğu için şist ve petrol lambalarının yerini alması düşünülen yeni model ve her türlü ayağa monte edilebilen lambalar"*²¹⁴

Elektriğin ve elektrikle aydınlatmanın sosyal hayatta ne gibi değişimlere sebebiyet verdiğini en çok ve en canlı şekliyle hatıratlarda görebiliyoruz. Bir hatıratla, çevrenin en gösterişli adamı haline gelmek için evini aydınlatan Kirios Panayotakis'in sokağında neler yaşandığı, caddeye elektrik gelince kadınların çamaşırlarını gece bu ışıktaki yıkamaya başladığı, erkeklerin evin önüne iskemle atıp geceleri gazete okumaya başladığı yani lambalar yanar yanmaz değişimin başladığı en net çizgi ve en canlı renkleriyle anlatılmaktadır:

"Kirios Panayotakis evini elektrikle aydınlatacak, böylece tüm çevrenin en gösterişli adamı haline gelebilecekti. Evin içinden başka, balkonun dışına da bir lamba koymayı düşündü. Mahalle ışıklarında kalınca onun ne mühim bir adam olduğunu anlayacaklardı. Sorup soruşturdu, yüz mumluk bir lambanın bütün Muhlio Caddesi'ni de Kosmidis, Nomidis gibi kendilerini beğenen zenginlerin oturduğu Panayia yolunu da aydınlatacağını öğrendi. Kirios Panayotakis, sinsi sinsi evin iç tesisatını döşedi. Duyları ve lambaları da yerleştirdi. Balkonun dışına yüzlük lambayı da taktı ve sonucu merakla bekleyen mahallenin şaşkınlığını zevkle seyretti... Mahalle halkı savaş yıllarının zorlukları nedeniyle Panayotakis'in bir yere takılacağını sanıyordu. Muhlio Caddesi'nden 250 metre uzaklıkta olan ana şebekeye nasıl bağlanacaktı? İdare ona elektrik verecek miydi? Bu aşamada işler biraz

²¹⁴ Öncel, Ayşe Derin; **Apartman- Galata'da Yeni Bir Konut Tipi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010, s. 221-225.

zordu ama Kirios Panayotakis'in dinamizmi ve parasıyla yapılmayacak iş yoktu. Panayotakis bakır telleri, direkleri ve izolatörleri buldu. İdareden izin de aldı (oraya ne ödediğini bilmiyorum) ve hemen şebekeye bağlandı. Böylece evi elektrikle aydınlandı. Eski konak, gaz lambaların donukluğu içindeki karanlık yolda ışıltı ışıltı parlıyordu. Ama Kirios Panayotakis'in ihtirasını en çok tatmin eden, evin dışındaki lamba oldu. Birinci kattaki balkona takılan 100'lük lamba, yandığı zaman mahalleyi aydınlatıp diriltti. Geceyi gündüz yaptı, mahalledeki dedikoducuları da alt üst etti. Biz şimdi elektrikle aydınlatmaya alıştığımız için 1915 yılında Kirios Panayotakis'in balkonunda 100'lük bir lambanın yarattığı etkiyi anlayamayız. (...) Erkekler bile işlerinden dönünce sokağa bir iskemle çıkararak kapılarının önünde Kirios Panayotakis'in ışığında gazetelerini okumaya başladılar. (...) Mahalle aydınlatması sürprizinden sonra şenlik gittikçe yayılıyordu. Komşulardan bir kadın, teknesini çıkartıp amaşır yıkamaya başladı. Çamaşırını bitirmek istiyor, ışık ne zaman sönecek diye devamlı soruyordu. Kır Yorgi'nin bakkal dükkanındaki tavuklar sabah oldu diye kafeslerinin alması için gıt gıt gıdıklıyorlardı...²¹⁵»

Yeni bir hayat tarzını mecbur kılan ve mekânsal değişimi doğrudan etkileyen Sanayi Devrimi'nden sonra Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da kent mekânlarını düzenleyen temel öge kapitalizm olmuş, elektrikle aydınlatma da bu yeni modern kentin oluşmasında hem şekillendirici hem de tamamlayıcı bir unsur olarak var olmuştur.

1923 yılında Cumhuriyet ilan edildiğinde elektriğin yalnızca Tarsus, Adapazarı ve İstanbul'da bulunuyor olması ve 1963'te Türkiye'deki köylerin yalnızca %0,5'inde elektriğin var olması, elektrik hususunda ne kadar yavaş ilerlenildiğini,²¹⁶ taleplere hem Osmanlı devrinde hem de Cumhuriyet'in ilk elli yıllık döneminde yeterince cevap verilemediğini göstermektedir.

²¹⁵ Spataris, a.g.e., s. 153-154.

²¹⁶ Emiroğlu, a.g.e., s. 144-145.

Buna rağmen elektrik ve elektrikle aydınlatma girdiği evden ve aydınlatmaya başladığı mahalleden dalga dalga yayılarak şehir ve ülkeleri değiştirmiş ya da değişimlerinde rol oynamıştır. Ve yeni bir isim vermekte zorlanılan teknoloji çağında bile toplumları dönüştürmeye devam etmektedir.

SONUÇ

Yeni bir hayat tarzını mecbur kılan ve mekânsal değişimi doğrudan etkileyen Sanayi Devrimi'nden sonra Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da kent mekanlarını düzenleyen temel öge kapitalizm olmuş, elektrikle aydınlatma da bu yeni modern kentin oluşmasında hem şekillendirici hem de tamamlayıcı bir unsur olarak var olmuştur.

1914'ten başlayarak elektriğin önce varlıklı ailelerin evlerinde aydınlatmada kullanılması, kamusal alanların aydınlatılmaya başlanması, modern şehirlerin üzerine bina edildiği modern tüketim toplumunun Osmanlı başkentinde de oluşmasında büyük rol oynamıştır.

Sokak ve meydanların aydınlatılması, vitrinlerin ışıklandırılması Osmanlı insanı için hiç de normal olmayan gece gezmelerinin başlamasına ve vitrinlere bakarak alacağı şeye karar verme alışkanlıklarının doğmasına sebebiyet vermiştir.

Elektrikle aydınlatılmış dükkânlar, ışıklı panolar ve mesafeleri kısaltan elektrikli tramvaylarla, eğlence anlayışını değiştiren sinema ve diğerleriyle oluşan mekana bağlı eğlence kültürü, sosyal değişim ve dönüşümü hızlandıran diğer araçlar olmuştur.

Bu bağlamda elektrik, hayatı hızlandırmış, günü uzatmış, daha fazla yaşamayı mümkün kılmıştır. Konutların ve kamusal alanların aydınlatılması ve yeni eğlence mekânlarının çoğalması, insanların geç yatıp geç kalkmalarına sebebiyet vermiştir. Bu uygulamaların yoğun olarak yaşandığı Galata ve Pera bölgeleri hem yeni kapitalist ekonomi biçimleri hem de modern kent mekânları ile şekillenirken Osmanlı elitinden başlayarak toplumun dönüşmesine payanda olmuş; varlıklı aileler bu bölgeye taşınarak yeni apartmanlarında yaşamaya başlamış ya da yaşadıkları evleri yeni algılama biçimleri etrafında şekillendirmişlerdir.

İnsanoğlunun binlerce yıllık birikimini ve yaşam tarzını değiştirdiği için ülkeleri ve toplumları dönüştüren bu dönemin en etkili araçlarından biri olan elektrik ve elektrikle aydınlatma girdiği evden ve aydınlatmaya başladığı mahalleden dalga dalga yayılarak Avrupa'daki şehir ve ülkeleri değiştirmiş ya da değişimlerinde rol oynamış olduğu gibi İstanbul'un değişiminde de büyük bir rol oynamış ve modern Osmanlı başkentinin doğuşunda etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Bab-ı Ali Evrak Odası

BOA, BEO, 2950/ 221177, 10 Şevval 1324/ 27 Kasım 1906.

BOA, BEO, 3632/ 272379, 24 Şaban 1327/ 10 Eylül 1909.

BOA, BEO, 3718/ 278846, 2 Rabiülevvel 1328/ 14 Mart 1910 Birleştirme No: İU/ 116-5 (Ticaret ve Nafia).

BOA, BEO, 3726/ 279422, 23 Rebiülevvel 1328/ 4 Nisan 1910.

BOA, BEO, 3817/ 286256, 26 Şevval 1328/ 2 Kasım 1910.

2. Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi

BOA, DH. MKT, 2613/126, 22 Şaban 1326/ 19 Eylül 1908.

BOA, DH.MKT, 2763/27, 17 Safer 1327/ 10 Mart 1909.

-Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı

BOA, DH.İ.UM, 19/-03/ 1//63, 24 Rabiülevvel 1337/ 28 Aralık 1918.

BOA, DH.İ.UM.EK, 106/51, 12 Rabiülahir 1335/ 5 Şubat 1917.

3. İrade Meclis-i Mahsus

BOA, İ. MMS., 64/3006, 15 Ramazan 1296/ 2 Eylül 1879.

BOA, İ. MMS., 64/3006, 15 Ramazan 1296/ 2 Eylül 1879.

-İradeler, Hususi

BOA, İ.HUS, 9/ 1310Ş-073, 17 Şaban 1310/ 6 Mart 1893.

4. Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi

BOA, MF.MKT, 1186/44, 3 Cemaziyelahir 1331/ 10 Mayıs 1913.

5. Meclis-i Vükelâ

BOA, MV, 254/53, 30 Cemaziyelevvel 1338/ 20 Şubat 1920.

6. Yıldız Mütenevvi Maruzatı

BOA, Y. MTV., 167/111, 20 Rabiülahir 1315/ 10 Mayıs 1913.

BOA, Y.MTV, 37/1, 1 Cemaziyelevvel 1306/ 3 Ocak 1889.

-Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti Maruzatı

BOA, Y. PRK. HH, 21/40, 5 Şevval 1306/ 4 Haziran 1889.

-Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği

BOA, Y. PRK. TKM., 25/38, 29 Zilhicce 1309/ 25 Temmuz 1892.

-Yıldız Hususi Evrak

BOA, Y.A.HUS, 225/45, 20 Ramazan 1306/ 20 Mayıs 1889.

-Yıldız Saderet Resmi Maruzat Evrakı

BOA, Y.A.RES., 29/36, 11 Şaban 1302/ 26 Mayıs 1885.

-Yıldız Esas Evrak

BOA, Y.EE., 15/51, 8 Rabiulahir 1302/ 15 Temmuz 1902.

-Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat

BOA, Y.PRK.ASK, 242/4, 6 Ramazan 1324/ 24 Ekim 1906.

-Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik

BOA, Y.PRK.EŞA, 11/5, 7 Ramazan 1307/ 27 Nisan 1890.

-Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı

BOA, Y.PRK.ŞH., 1/21, 5 Zilhicce 1296/ 20 Kasım 1879.

Kitap ve Makaleler

AHMED RASİM; **Elektrikiyyet-i Sâkine**, Matbaa-i Bağdadlıyan, İstanbul, 1302/1886.

AHMET İHSAN; **Avrupa'da Ne Gördüm- Tuna'da Bir Hafta**, Çev. Alain Servantie, Fahriye Gündoğdu, TVYY., İstanbul, 2007.

AHMET MİDHAT; **Avrupa'da Bir Cevelan**, İstanbul, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 1308/1892.

AKIN, Nur; **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, İstanbul, Literatür Yay., 1998.

Akşam, 2 Haziran 1922, 4. Sene, No: 1327.

Akşam, 2 Haziran 1922, 4. Sene, No: 1327.

AKYILDIZ, Ali; "Sâdık Rifat Paşa (1807-1857)", **DİA**, İstanbul 2008, C. 35.

ALPEBÖZ, Nusret; "İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi", **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı.179, Kasım 1971

Amelî Elektrik, Sene:1, No: 1, Kânun-ı evvel 1341/ Aralık 1925

Amelî Elektrik, Sene:1, No: 2, Kânun-ı sâni 1926

AMİCİS, Edmondo de; **İstanbul** (1874), Çev., Beynun Akyavaş, Ankara, TTK, 2006.

ANDI, M. Fatih; "Mustafa Sâmi Efendi (ö. 1855) **DİA**, C. 31, İstanbul, 2006.

ARMAOĞLU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, T.T.K., 1997.

ASİLTÜRK, Baki; **Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa**, İstanbul, Kaknüs Yay., 2000.

BADAY, Ömür Nihal; **Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.

BALIKHANE NAZIRI ALİ RIZA BEY; **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman 1001 Temel Eser, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Basım yılı yok

BAŞAR, Fahameddin; **Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)**, Ankara, TTK, 1997.

BENEVELO, Leonardo; **Avrupa Tarihinde Kentler**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2006.

CAN, Yılmaz; **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Ankara, T.D.V. Yayınları, 1995.

CANSEVER, Turgut; **Osmanlı Şehri**, 2. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

CANSEVER, Turgut; **İslam'da Şehir ve Mimari**, 7. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012

CANSEVER, Turgut; **Kubbeyi Yere Koymamak**, 5. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.

CHRISTMAST, Henry; **İstanbul ve Ege Yollarında**, Çev. Mustafa Özbaş, İstanbul, Kitap Yay., 2012.

COŞKUN, Mustafa Yahya; "Enerji, Tarihi Nasıl Etkiledi?", **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sy. 1, Ankara, 2007.

COŞKUN, Sezai; "Mustafa Kutlu'nun Hikâyelerinde Temel İzlek Olarak Köy-Kent Meselesi", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 5/2, Spring 2010

ÇADIRCI, Musa; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara, TTK, 1991

ÇELEBİ, M. Elif; **İstanbul'un Tarihi Otelleri (1840-1914) ve Koruma Kapsamında Galata ve Pera Otellerinin Değerlendirilmesi**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010

ÇELİK, Zeynep; **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti; Değişen İstanbul**, TVYY, 2. Baskı, İstanbul, 1998.

ÇİLLİ, Özgü; **Tanzimat Sonrası Osmanlı Otel Mimarisi ve Pera Palas**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009

DÂNİŞ; "Kuvve-i Elektrikiye", **Mecmua-i Fünûn**, İkinci Sene, İstanbul, No: 24, Zilhicce 1280/ Mayıs-Haziran 1864

DOĞAN, D. Mehmet; **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, Vadi Yay., 16. Baskı, Ankara, 2013.

Düstur, Tertip 1, Cilt 1.

ELDEM, Edhem, GOFFMANN, Daniel; MASTERS, Bruce; **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti- Halep, İzmir ve İstanbul**, Çev., Sermet Yalçın, İş Bankası Yay., Haziran 2012.

“Elektrik Santrali”, **Yeni Rehber Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul, 1993.

“Elektrik Yüzyılı”, **Çağlar Öncesinden Bugüne İnsan ve Uygarlık Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, Milliyet Yay., 1982.

“Elektrik”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul, Milliyet Yay., 1986.

“Elektrik”, **Hafta Mecmuası**, Sayı: 10, İstanbul, 26 Zilkade 1298/ 20 Ekim 1881

“Elektrik”, **Meydan Larousse- Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, C. 4, İstanbul, Meydan Yay., 1971.

“Elektrikle Aydınlanma”, **Çağlar Öncesinden Bugüne İnsan ve Uygarlık Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, Milliyet Yay., 1982.

“Elektrikle İşleyen Âlât-ı Beytiyyeye Dair Malumat” **Amelî Elektrik**, Sene:1, No: 1, Kânun-ı evvel 1341/ Aralık 1925

EMİROĞLU, Kudret; **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, 6. Basım, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

ENGELHARDT; **Tanzimat ve Türkiye**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1999.

ERGENELİ, Adnan, **Çocukluğumun Savaş Yılları Anıları**, İstanbul, İletişim Yay., 1993.

ERGİN, Osman Nuri; **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 8 Cilt, İstanbul 1995

ERKAN, Rüstem; **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Ankara, Bilimadamı Yayınları, 2004.

ESENDURAN, Mustafa; **İstanbul’da Elektrik Üretiminin Başlangıcı ve Tarihi**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010

ESİRGİN, Seda Örsten; “II. Meşrutiyet Meclis Tutanaklarına Göre “Menafii Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun”un Kabulü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara 2011, Sayı. 4, C. 60

FAROQHI, Suraiya; **Osmanlı Zanaatkârları**, Çev. Zülal Kılıç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.

FAROQHI, Suraiya; **Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?**, Çev., Zeynep Altok, TVYY, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

GERÇEK, Merve; **Fransız Devrimi'nden İtibaren, Sanayi Devrimi, 1. ve 2. Dünya Savaşları ve Sovyet Devrimi'nin Avrupa Kadın Giyimi Üzerindeki Etkileri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

GEYİKDAĞI, V. Necla; **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, İstanbul, Hil Yayın, 2008.

GÜNALTAY, M. Şemseddin; **Fennin En Son Keşfiyatından**, İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık, 1912.

HAKKUT, Şükran; "İstanbul'da Şehremaneti'nin Kuruluşu ve 1877 Belediye Kanunu Hakkında Layiha", **Hayat Tarih Mecmuası**, C. 2, Sayı: 8, İstanbul 1976

"Havagazı", **Hayat Ansiklopedisi**, C. 3, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Yayınları, sf. 1489, 1932

HAYRİ; **Elektrik Risalesi**, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1303/1887.

HORNBY, Lady; **Kırım Savaşı Sırasında İstanbul**, Çev. Kerem Işık, İstanbul, Kitap Yay., 2007.

IBANEZ, Vicente Blasco; **Fırtınadan Önce Şark: İstanbul 1907**, Çev. Neyyire Gül Işık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2007.

İBRAHİM EDHEM MESUT (Dirvana); **1889 Paris Umumi Sergisi**, Haz. Akile Çelik, İstanbul, TBMM Milli Saraylar Daire Bşk. Yay., 2010.

İNAN, Kemal, "Bilim ve Teknolojide Devrimler Yaratan Bir Olay: Elektrik (2. Bölüm)", **Elektrik Mühendisliği Dergisi**, Sayı: 413, 2002.

KAİSER, Bruno; **Keşifler ve İcatlar Ansiklopedisi (10000 Yıl Boyunca)**, Çev. Şükran Var, 5. Baskı, İstanbul, Doğan Kardeş Yay., 1966.

KALCA, Mine; **Tarihteki Ünlü Mucitler ve Buluşları**, 3. Baskı, İstanbul, Karma Kitaplar, 2010.

KALLEK, Cengiz; "Hisbe", **DİA**, C. 18, İstanbul, 1998.

KARAKAŞ, Mehmet; “Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3, S.1 Haziran 2001.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C.5, 4. Baskı, Ankara, T.T.K., 1983.

KARPAT, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

KAYA, Erol, **Kentleşme ve Kentileşme**, İstanbul, Okutan Yayınları, 2007.

KAYGALAK, Seval; “Kır, Kent ve Kapitalizme Geçiş: Bursa Örneği”, **Mülkiye Dergisi**, C. XXXI, S. 257.

KAYSERİLİOĞLU, R. Sertaç, vd.; **Osmanlı’dan Günümüze Havagazının Tarihçesi**, İstanbul, İETT Yayınları, 1999.

KELEŞ, Ruşen; **Kentleşme Politikası**, 9. Baskı, Ankara, İmge Yayınları, 2006.

KENNEDY, Paul; **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Ankara, İş Bankası Yay., 12. Basım, 2010.

KEPECİOĞLU, Kamil; **Tarih Lûgati-Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü**, 21. Ankara, Yüzyıl Yayınları, 1999.

KILINÇ, Zeynel Abidin; ÇELİK, Abdullah; “Kentsel Dönüşüm ve Kültürel Dönüşüm”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C. 12, Yıl: 9, S. 18, 2009.

KUBAN, Doğan; “Aydınlatma”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 8, TVYY, 1993.

KÜÇÜK, Serhat; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Teknolojik Değişim ve Dönüşüm: Elektrik Örneği**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

MAHMUT CELALETTİN PAŞA; **Mir’at-ı Hakikat**, İstanbul, Berekat Yayınevi, 1983.

MAZAK, Mehmet; **Gündelik Hayatından Renklerle Eski İstanbul**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2009.

MCNEILL, William H.; **Dünya Tarihi**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1985.

MCWHIRTER, Norris; **Dünya Buluşlar Kitabı**, Çev. Mehmet Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet Yay., 1983.

OKAY, M. Orhan; “Ahmet Midhat Efendi (1844-1912) **DİA**, C. 2, İstanbul, 1989.

OKTAY, Tarkan; **Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti**, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2011.

ÖNCEL, Ayşe Derin; **Apartman- Galata’da Yeni Bir Konut Tipi**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010.

ÖNEN, Nizam; Cenk, Reyhan; **Mülkten Ülkeye: Türkiye’de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)**, İstanbul, İletişim Yay., 2011.

ÖNERTOY, Yusuf; “Elektriğin Kısa Tarihçesi - 2”, **Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi**, C. 3, Sayı: 34, 1955.

ÖZER, İlbeyi; **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Yaşam ve Moda**, İstanbul, Truva Yay., 4. Baskı, 2009.

ÖZKUM, Esra; **Doğal ve Yapay Aydınlatmanın İnsan Psikolojisi Üzerindeki Etkileri**, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, İçmimarlık Ana Sanat Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

ÖZTÜRK, Ali İhsan; **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Mahalli Kamu Hizmeti İmtiyazları**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003.

ÖZÜLKÜ, Hasan; “Türkiye’de Elektriğin Tarihsel Gelişimine Özet Bakış” (1900’den 2006’ya kadar), **Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi 10. Enerji Kongresi**, İstanbul, 2006.

RAYMOND, Andre; “Osmanlı Devri Arap Kentlerinde Kamu Hizmetleri”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1**, ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996.

RUMELİ, Ahmet; “Elektrik Enerjisi ve Türkiye”, **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, Ankara, 2007.

SEMA, Sadri; **Eski İstanbul Hatıraları**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul, Kitabevi Yay., 2. Baskı, 2008.

SERBEST, Hamit; “Türkiye’de Elektrik Enerjisi Üretiminin İlk Yılları (II. Bölüm)”, **Elektrik Mühendisleri Dergisi**, Sayı: 419, Eylül 2003.

Servet-i Fünun, 13 Eylül Perşembe 1329/ 1913.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet; **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**, İstanbul, İş Bankası Yay., 2010.

SEZGİN, Candan; **Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları**, Ankara, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, No. 26, 2004.

SOMEL, Selçuk Akşin; “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

SPATARİS, Haris; **Biz İstanbullular Böyleyiz! 1906-1922**, Çev. İro Kaplangı, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

ŞENTOP, Mustafa; “Osmanlı Yerel Yönetiminde Kadılık”, **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler 1**, ed. Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul, 1996.

ŞİNASİ; “İstanbul Sokaklarının Tenviri ve Tathiri Hakkındadır”, **Tasvir-i Efkâr**, No: 192, 28 Zilkade 1280/ 23 Nisan 1864 Perşembe

Tasvir-i Efkâr, No: 188, 13 Zilkade 1280/ 20 Nisan 1864.

Tasvir-i Efkâr, No: 195, 9 Zilhicce 1280/ 16 Mayıs 1864.

Tasvir-i Efkâr, No: 212, 10 Safer 1281/ 15 Temmuz 1864.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim; **Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2004.

TEKELİ, İlhan; “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, İstanbul, TVYY, 1996.

TEKELİ, İlhan; **Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi**, İstanbul, TVYY, 2009.

TOKGÖZ, Ahmet İhsan; **Matbuat Hatıralarım (1888-1914)**, Haz. Alpay Abacalı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2012.

TOPAL, A. Kadir, “Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir?”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 6, Sayı: 1, 2004.

Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü No:1- Sosyal Bilimler, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2011.

URAL, Şafak; **Bilim Tarihi 3- Modern Çağ**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1994.

VEZİROĞLU, Nejat; “Hidrojen Medeniyeti”, **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, Ankara, 2007.

YÜLEK, Gürcan; “Dünya’da Nükleer Güç Santrallerinin Başlangıcı ve Bugünkü Durumu, **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, Ankara, 2007.

YÜLEK, Gürcan; “Türkiye’deki Nükleer Güç Santrallerine Yönelik Faaliyetler ve Unutulmaması Gerekenler”, **Ekonomik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 1, Ankara, 2007.

EKLER

EK - 1.

تصویر افکار
۱۲۷۸

نيسان ۲۳ (پنجشنبه) ۲۸ ذی القعدة
(حوادث و معارف دار عثمانی غزیه سی) سنه ۱۲۸۰ (هجرت) ۱۹۲ نومرو

هفته ده ابکی دفعه استانبولده طبع و نشر اولور. غزیه خانه سی جدید ده کائدر. معارف و امور خبریه اعلانی مجانا باصلور. بریلانی ۱۶۰ آلتی آیلانی ۸۰ اوج آیلانی ۴۰ برنجه سی ۱۰ و پوسته اجر تنک بریلانی ۲۴ آلتی آیلانی ۱۲ اوج آیلانی ۶ غروشدور.

مقدمه

استانبول سوقا قلیزیک تور و تطهیری حق شده در .
ماسوا شایه سندن دلی قطهیره چالش
پرتو حکمت و عرفان ایله تنوره آتش
(المحرره)

بیتک معناسنی قلبدن بدن و بدندن نامسکن و مدن جهت لینه
قدر تا وبل ایتک خیر ایچونسه نه دن جا تراولسون .

تصویر افکار مطالعه کذاری اولان ذواتک معلومیدر که
پای تخت سوقا قلیزیکه کیجه لری قنار لری ایتک اولمسیچون
صدور ایدن تنبیه رسمی بی ۱۸۸ نومرو و مزده نشر
ایتمیشدک .

استانبولک سوقا قلیزیک ایلروده غلطه وک اوغلی کبی غاز
ایله تنور اولنجیه قدر عادی قنار لره اکنتا اولمقی قرار گیر
اولدینی تنبیه مذکور ما لیدن اکلاشلد یغدن بشقه
برقره سنده «اهالیدن دخی بواصوله رعایتله خانه سی اوکنده
قدبل باقعه هرکس ماذون بولنه جنی جهته اول و جهله
اهالیدن کندی آرزو و خواهشله قدبل باقانه اولور ایسه
اشبوحر کنتری نزد حکومتده تحسین و تقدیر اولنه چقدر»
دیومصرح بولمیشیدی .

اهالیک دخی عموما اتباع ایلیسی حکومتجه ملزم اولان
بویله بر ماده تک حصولی ایسه مقتدر اولانلرک حال لینه
کوره مصارفک تسویه سنه و متفرعات ساره سنه نظارت
ایتک ایچون هیچ اولمازسه هر بر محله ده منتخبان اهل ایدن
هرکب براداره مخصوصه تشکیل اولمغه متوقعدر .

و بوضورت ما مور تنک مکلف اولد قلیزیک قنار ایتادی
وظیفه سنک اجرا سنجیه دخی کال مرتبه سهولتی موجب
اولور . بوکا ابکی مثال مجرب ایراد ایده یلورز .

برنجیسی سنه حالیه ربع الاولنک اون بشنجی کیجه سی
طو یخانه ده صورمه کبر بانقنک وقوع بولسی و سوء قصد
اثری اولد یقنک ملحوظ اولسی اوزرینه هججوار بولسان

فیروز انا محله سنک صره سرو بوردن آشاغی اولان سوقا غنه
بواصولده بر قاج قنار وضع اولمیشیدی . ابکیجیسی بودفعه
جغال اوغلی سمند ده مکمل براداره مخصوصه صورتی
اختیار قلمشیدر .

فی الحقیقه بواصول تمیم اولد یقنی حالده کیجه به مخصوص
اولان بر طاقم محذورات زائل و بر خیلی محسنات حاصل
اولور که بخته شابان اولانلری تعداد اولسور .

اولا هر امر لیک اجرا سنی قراکغه آلیقو مقدن بشقه
فرصت بولیان اشخاص عضره دن قوه ضابطه به تقرب
ویاتصاد قلیزیکه خیال کبی کوزدن نهان اولانلری اله کچرک
ایچون حکومتجه سهولت پیدا اولمسیدور .

ثانی اهلای بر برینه کتک و اضافی دکان کساد ایتک کبی
هم زیارت هم تجارت ماده لریک زیاد بولمسیدور .

ثالثا قنار طاشیق زحمت و مصارفدن هرکس خلاص
اولمسیدور .

رابعا سوقا قلیزیکه فوق العاده بر حال ظهورنده ضابطه
واهلایجه بدن بره ایشغک وجودینه لزوم ترتب ایدر ایسه
تدارک ایچون بر طاقم تکلفات و وقت ضایع ایتک کبی
محذورات اندفاع بولمسیدور .

خامسا سوقا قلیزیکه کز یانلر حقدده اهلایجه بر شهبه واقع
اولسه قولایقغه بر طرف اولمسیدور .

سادسا شهرده سوقا قلیزیک شهر آیین کیجه لری تنک
روشنلکینه یقین بر طافت بولمسیدور .

سوقا قلیزیکه آیدینلق اولد یقنی کیم استه منز . مکر کیجه
قراکغدن استفاده ایلین اهل فساد اوله .

خلفک روشنی اذهانه کیم قائل اولماز . وارسه عقول
مطله در که آنجیق آخرک جهلی قرائتسند بر توپ اقبال
اولور . تنه کیم یلدرز بوجکنک معانی ظلمت ایله منحصر در .

شهر من بر برای تخدیر که بالک باشنه بر دولت ذکر . واکا
مالک اولانلر ایسه بر صاحب خروجک قولنججه جهانه حکم
ایتکه مقتدر اوله یلور .

EK - 2.

تصویر افکار
۱۳۷۸

ذی القعدة ۱۳ نisan (چهارشنبه) ۸
(حوادث و معارف از عثمانی غازی) سنه ۱۲۸۰ (هجرت) ۱۸۸۰

هفته‌ده ایکی دفعه استانبولده طبع ونشراونور. غزته خانه سی جدیدده کائدر. معارف و امور خبریه اعلانی محانا باصلور. بریلانی ۱۶۰ آلتی آیلنی ۸۰ اوج آیلنی ۴۰ برنجه سی ۱۰ و پوسنه اجر تنک بریلانی ۲۴ آلتی آیلنی ۱۲ اوج آیلنی ۶ غر و شدور.

حوادث خلیفه
پای تحت
ماده رسمیہ

بودفمه چرکستاندن مالک محروسه ملوکانه به کلیلو مهاجرین کلکده اولدیغنه و دولت علیه ک مقتضای شان عالیسی اوزره بونلرک اسباب اسکان و ترفیعی ضمتده جانب میریدن اقتضایدن معاونات ایفا اولمقده ایسده ولی نعمت پیمتزا پادشاه مر احم منقبت افندمن حضرتلرینک تخفیف بار خزینه و اراحه احوال تبعه حقد همت و عنایت مخصوصه ملوکانه لری همیشه جاری و مبذول بولمقده میی مهاجرین وارده ک شمد بک مصارف عاجله سنه مقابل اولق ایچون طرف اشرف جناب جهانبايدن بالذات ۱۰ بیک کپسه آخه احسان یورلدیغی کی دائرة هما یویدن دخی بشقه جه اعانه نقدیه ترکیب یورلقده ایدوی ایشیدلش و درجه علیای مر احم و اشفاق شهنشاهی به بودخی دلیل عظیم اوله رفی شایان تشکر بولمقش اولغله اعلان کیفیتله تور و قایعنامه به ایتدار اولمادی . (تقویم وقایع)

استانبول سوقاقلرینک تنوری برمدنبرو تصور اولمقده ایکن فعله چبقارلمسنه رمضان اولمده تشبث اوله رفی قرار کبر اولمشیدی .

بودفمه صور اچرایه سنه داور صدور ایدن تنبیهنامه رسمی بوجه آتی نشر اوانور .

سوقاقلرک کچه لری قنبدیل ایله آیدینلق ایدلمسی برنجی درجه ده معیوریت و مدینته دلالت ایدر اسبایدن وعامه ک

شفعتلرینک بیوک و سائیدن اولدیغی کی برطاق او یفونسنر اشخاصک اجرای خیانته میدان بولمادلرینه مدار اوله رفی ضابطه جه دخی محسنانی مسلدر . منته تعالی اسبابه حضرت پادشاهیده ایلروده عموما غار یا قلعجه به قدر بر باشلا فنیج اولق ایچون مامورین و اهالی به خیار با قدر لسی بنه کند و شفعتلرینک استکمال ایلجه ک کوزل و لازمی برشی اولدیغندن بودفمه مجلس والای احکام عدلیه قراری اوزرینه شرفعلی ایدن اراده سنه جناب شهنشاهی مقتضای منشی اوزره یویدن بوله اولا کافه مامورین و بندکان خانه و بالیری اوکلر ده قبشلی یازلی پر و با اکتبر قنبدیل یاقعه مجبور اوله جتدر . نایب اهالیدن دخی بواجوله رعایتله خانه سی اوکنده قنبدیل یاقسنه عرکس ماذون بوله جفی جهتنه اول وجهله اهالیدن ککند و آرزو و خواهشله قنبدیل یقننر اولور ایسه اشبو حرکتلری نزد حکومتده تحسین و تقدیر اوله جتدر . نایب شهرامات بهیه سندن اصناف کتخدارینه اوله جق تنیه وجهله آرا لنده خانه موجود اولیان دکاتلر ایچایی دخی مصارف یتلرنده تسویه اولمق اوزره بریدن قرق الی آدیم اوزاقلقده قنبدیل یاقلری ایجاب ایده چکدر . رابعا قنادر عموما برطرز و رسمده اولق ایچون جانب ضبطه دن بایش و بر عددی ضابطه لره و برلش اولان نمونه به تطبیقا هر کس خسار باید رمسی لازم کله چکدر . فی ۹ ذی ۱۲۸۰ سنه

حوادث خلیفه
پای تحت
ماده رسمیہ

اوندره دن تلفرافنامه . فی ۴ نisan
پارلمنتوده بعض اعضا ک سؤالرینه جوابا لورد بالرستون
انفادات آیدینی سرد ایلدی .

İstanbul sokaklarının tenviri hakkındaki resmi tembihname

Tasvir-i Efkar, No: 188, 13 Zilkade 1280/ 20 Nisan 1864, (Çarşamba) s. 1

EK - 3.

تصویر افکار
۱۲۷۸

ذی الحجه ۹ مایس ۳ (جوادت و معارف و ارفغانی غزنی) سنه ۱۲۸۰ (هجرت) ۱۹۵

هفته ده ایکی دفعه استانبولده طبع و نشر اولور. غزیه خانه سی جدیدده کاندور. معارف و ارفغانی غزنی اعلانی جمانا باصاورد. بریلانی ۱۶۰ آلتی آیلانی ۸۰ اوج آیلانی ۴۰ برنسخه سی ۱۰ و پوسته اجرتهک بریلانی ۲۴ آلتی آیلانی ۱۲ اوج آیلانی ۶ غروشدور.

حوادث خلیفه
پای تخت

♦ جانب ضبطدن نشر اولتی اوزره تبلیغ اولسان ♦
♦ ورقه تک صورتی سدر ♦

دولت مأمورلرینک و بندکاک و دکان صاحبترینک کیچدلی خانه و ساحلخانه و عقارلری اوکنده یازلی قیشلی فئار باقلری لازم کلدجکی و اهاالیدن دخی بویه فئار یا فانلرک غیرت و جیتلری شایان تحسین اوله جتی یکنرده اعلان فلمش و بایله جتی فئارلرک ضابطه لره تعلیق قلمه جتی اولان نمونه لره تطبیق اولغسی یلدرلش ایدی. بونک اوزرینه برقاچ محله اهاالسی یینلریده مذاکره ایدوب محله لرینک هر طرفی آیدتیلق اولتی ایچون محله تک حدودنده مساوی برمسافنده و مناسب موقعلرده فئارلر وضع ایتدیرمش و برده عادی قیل ایل زیتون باغی یا قلمده مطلوب وجهله آیدتیلق اولدقدن بشقه مصرف وایشجه دخی اهلونلک بوادقنرین طولای صولی غاز باغنی ترجیح ایتشالردر.

سائر محلاتده دخی اشیبو اعلان اوزرینه اوجین اوجین فئارلر آصاوب یاپدیرلشنده اهتم اولغنده در. روش حاله و اولسان تحقیقاته نظرا اکثر محله ده اول صورتله یعنی مصرفی محله جه قدرت و حال اوزرینه بین الاهی اوده نلک اوزره بردوزی به محله تک حدودنده فئارلر بولندیریلوب هر طرفک تنور ایدلسی آرزوسی حاصل اولغده ایسه ده بونک بعض کسدر مجرد محسنات عیدده سنی کورمکسین لایقوله یله مدکلرین کیرشمک استنمزلر ایش. حالبوکه بوایده وقوع بولان تنبیه و اراده کرچه مأمور و بندکان و صاحب عقاره فخصر ایسه ده سائر باغنی استنباتلرک تحسینه شایان اربایدن اوله جقترینک اعلان اولغسی کوزل

دوشینلجه محله جه قنبدیل باقدیرلسی ضمیمه عومی برنوع تشویق دیمک اولسنه نظرا بوافکارده بولانلرک حقیقه ارباب جیتدن اولدقلری کال تقدیرایله اعلان اولور. و بونک کیرشمک استنباتلر ایه بالاده بیان اولدینی وجهله بویه بریای تخت سلطنت سنیه سوفا قلمشک فاب قراناق بولنسنده کی فئالقه روشن و آیدتیلق اولسنده کی فآده بی بریوجه دوشیز طاقدن اوله جقتری جهله بونلرک سنیه محله جه افغانه چالشلوب شونت خیره تک میدانه جیقارلسنه غیرت اولغسی و خصوصاً ایچلریده مأمورین دولدن اولوبده بونک مخالفت ایدنلر اولور ایه باب ضبطیه شکایت قلمسی و طیفه ذمت حق شناسیدن بولندینی اخطار و بیان قنور. هم عادی باغ و هیده غاز یا قلمه الوره جک صورته فئارلرک دهاییسوجک قطعده یاپدیرلسی ایجاب ایده جکی صکره دن نجره فلمش اولغده و بعض برزده دخی یک کچوک و رابطده سز فئارلر کورلکله بونک اوزرینه فئار یا بان اصنافه بریکی رسیده نمونه یاپدیرلغده اولدیرلشندن بوندن بویه یاپدیریه جتی فئارلرک اکاکوره یاپدیرلسی لازم کلور.

♦ ماده رسمیه ♦

مالیه خزینه جلله سندن تواریح مختلفه ایله جیقارلش اولان اسهام عادیه قواننیدن هنوز برات یاپدیرلش رف ایدی ناسده بولنش اولانلرک امتداد و تدوالری جهته خزینه جد معاینه لری ایجاب حالدن اولغله قوام هر قومه دن هر کیمک یدنده و ارایسه اشیبو دخول ایده جک شهر مایس اینداسندن نهایت قدر برماه ظرفده خزینه جلله مذکوره ده اسهام محاسبه سی داوه سنده اولان قوده سوننه کنوروب معاینه و تمهیر ایشدیرمیزی لازم کلدجکر. زیرا انقضای مددن صکره کنور بلان قوائک قبول اولغامسی مقرردر.

İstanbul sokaklarının tenviri hakkındaki resmi tembihnameye uyulmadığı hakkındaki varaka

Tasvir-i Efkar, No: 195, 9 Zilhicce 1280/ 16 Mayıs 1864, (Pazar) sf. 1

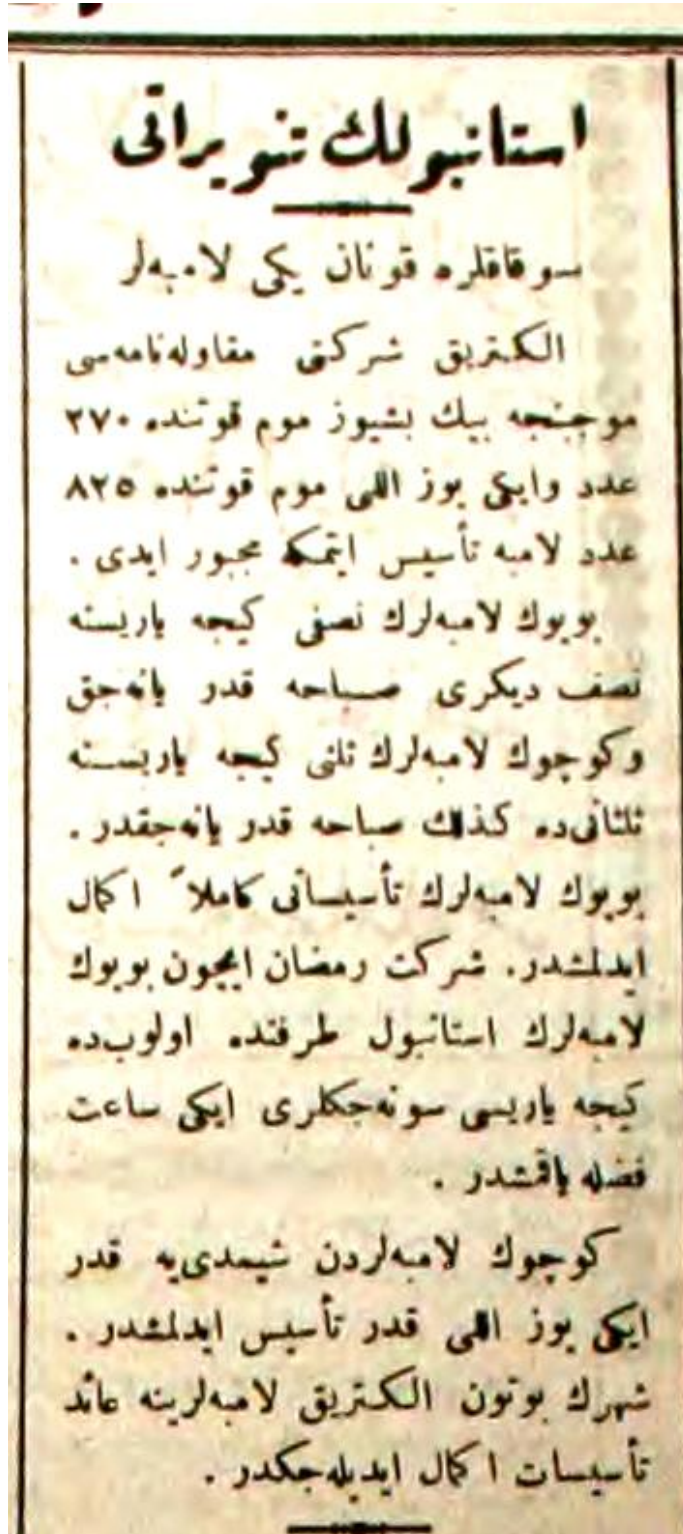
EK - 4.

* جانب ضبطیه دن نشر اولمق اوزره تبلیغ اولسان *
 * ورقه نك صورتیدر . *
 اصابت افزای سنوح و صدور بیوریلان اراده سینه
 جناب پادشاهی منظوق منیفی موجبجه بکنده اعلان
 اولدیغی وجهله مأمورین و بندکان دوات علیه ایله عقار
 صاحبلی خانه و ساحلخانه لری و عقارلری اوکلرنده کیجهری
 ایقاد قنادیل ایتمکده و بعض محله اهاپسی دخی مقتضای
 وطن پروریلری اوزره قندیلار یاقه رق محله لریک هر طرفی
 تنویر ایلمکده اولدقلری نظر خشنودی و ممنونیت ایله
 مشاهده اولمقده در . از آن جله فریقان کرامدن
 سعادتلو اسماعیل پاشا حضرتلریک برادرلری اولوب
 ایوب جوارنده چو ملکچیلر محله سی متخیران اهاپسندن
 بولنان رفعتلو نظیف افدینک حیت ذاتیه سی اقتضا سنجه
 اجرای تشویقاتله اهاالی ایله بالاتفاق محله مذکور
 سوقا قلینی قندیلار ایقاد و اشعالیه تنویره همت ایلمش
 اولدیغندن افدی مومی الیهک بویابده ابراز ایلدیکی
 حیتی و چو ملکچیلر نام محله کائن ضبطیه مرکزنده
 مستخدم یوزباشی حسین اغاک دخی وقوعه کلان غیرتی
 بادی تحسین و تقدیر اولدیغک اعلانه مبادرت
 قلدور .

İstanbul sokaklarının tenviri hakkındaki resmi tembihnameye uyanlar için teşekkür

Tasvir-i Efkâr, No: 212, 10 Safer 1281/ 15 Temmuz 1864, (Perşembe) sf. 1

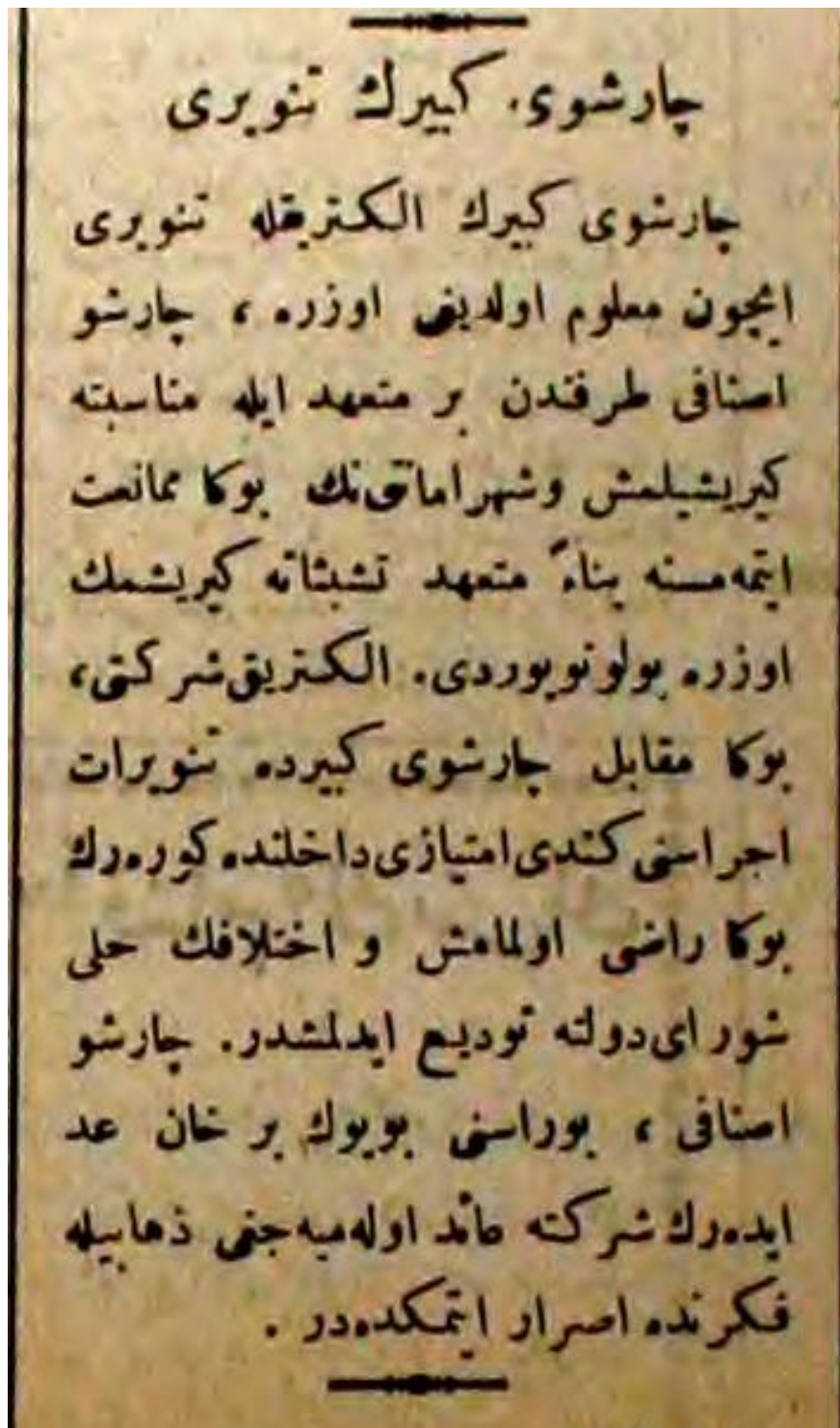
EK – 5.

“İstanbul’un tenviratı” başlıklı haber

Akşam, 2 Haziran 1922, 4. Sene, No: 1327, sf. 3

EK – 6.

“Çarşı-yı Kebir’in tenviri” başlıklı haber

Akşam, 2 Haziran 1922, 4. Sene, No: 1327, s. 3

EK - 7.

Directeur-Propriétaire
AHMED IHSAN
 Directeur-Responsable
HASSAN SAIB
 Bureaux :
Nouri-Osmanie
Stamboul
 23me Année.
 Tome XLV.
 Téléphone N. 31
 Adresse Télégraphique
SERVET-FUNUN - Cons/pla

صاحب امتیاز : احمد احسان
 مدیر مسئول : حسن سائب
 مطبعہ :
 اسکریپٹنگ : قاری شہباز
 پکری اوچتبی سنہ
 قرق پشچی جلد
 تلفون : ۳۱ :
 تلفراف آدرہسی :
 استانبول : نروت فنون

شَرِیْفُ فُنُون
 پشنبہ کوئلری جیمار ، مصور عثمانی غزنہ سیدر
SERVET-I-FUNUN
 Illustration Ottomane paraissant le Jeudi
 N° 1165
 پشنبہ ۱۹ ایلول ۱۳۲۹ - ۲ ذی القعدہ ۱۳۳۱
 عدد ۱۱۶۵

سلاحدار آغاۃ الکتریقی فابریکے سندھ سیلابین صوکرہ بر منظرہ
 Vue de l'usine électrique de Silahdar-Agha après l'inondation de lundi dernier

Sel felaketinden sonra Silahlarağa Fabrikası'nın halini gösteren manşet

Servet-i Fünun, 13 Eylül Perşembe 1329/ 1913

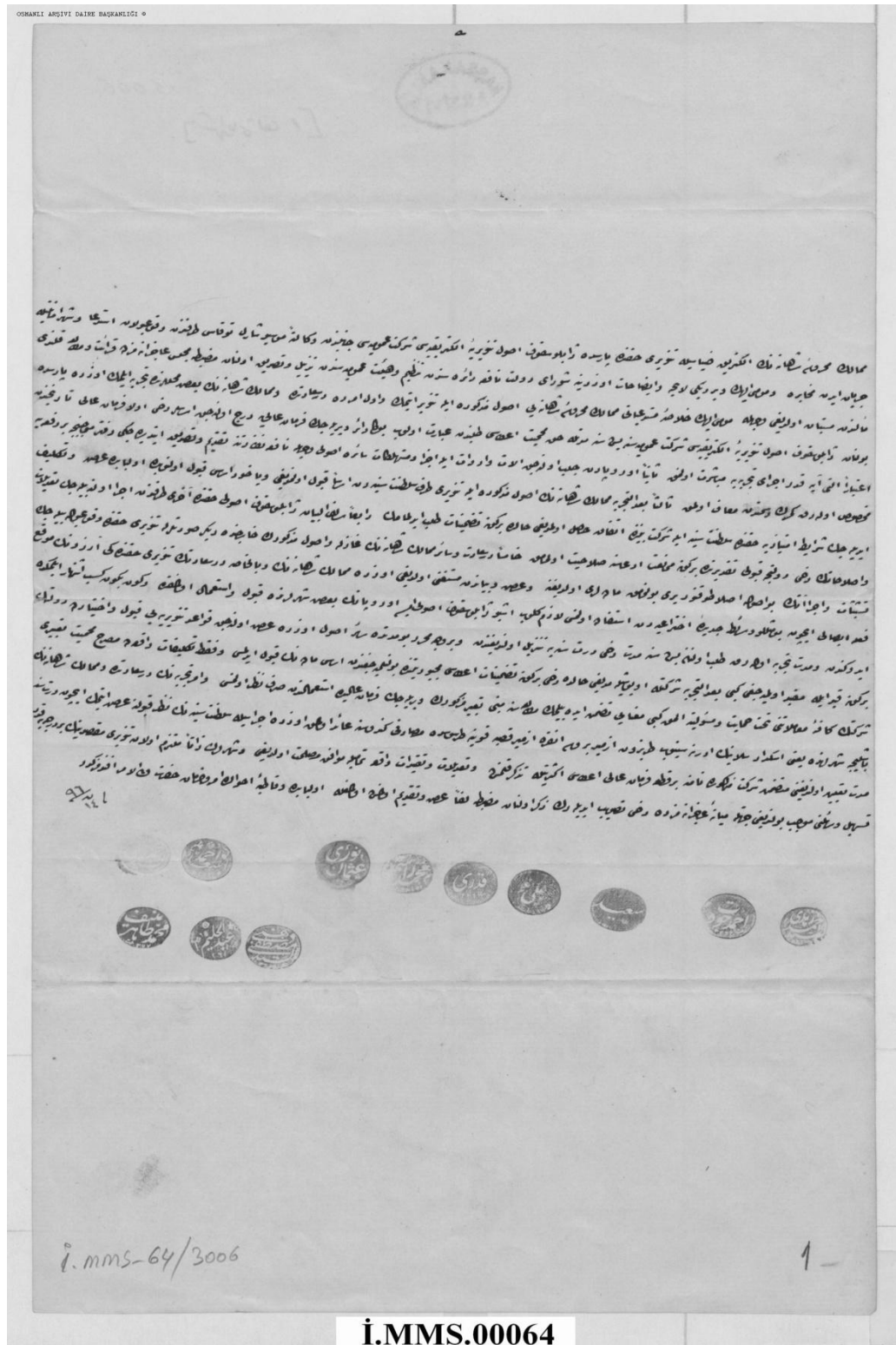
EK – 8.

“Silahdar Ağa Fabrikası” başlıklı tanıtım yazısı

Amelî Elektrik, Sene:1, No: 1, Kânun-ı evvel 1341/ Aralık 1925, s. 3

EK – 9.

Dersaadet'in elektrikle aydınlatılması hakkında Mösyö Şarl Tukas'ın müracaatı

BOA, İ. MMS., 64/3006, 15 Ramazan 1296/ 2 Eylül 1879

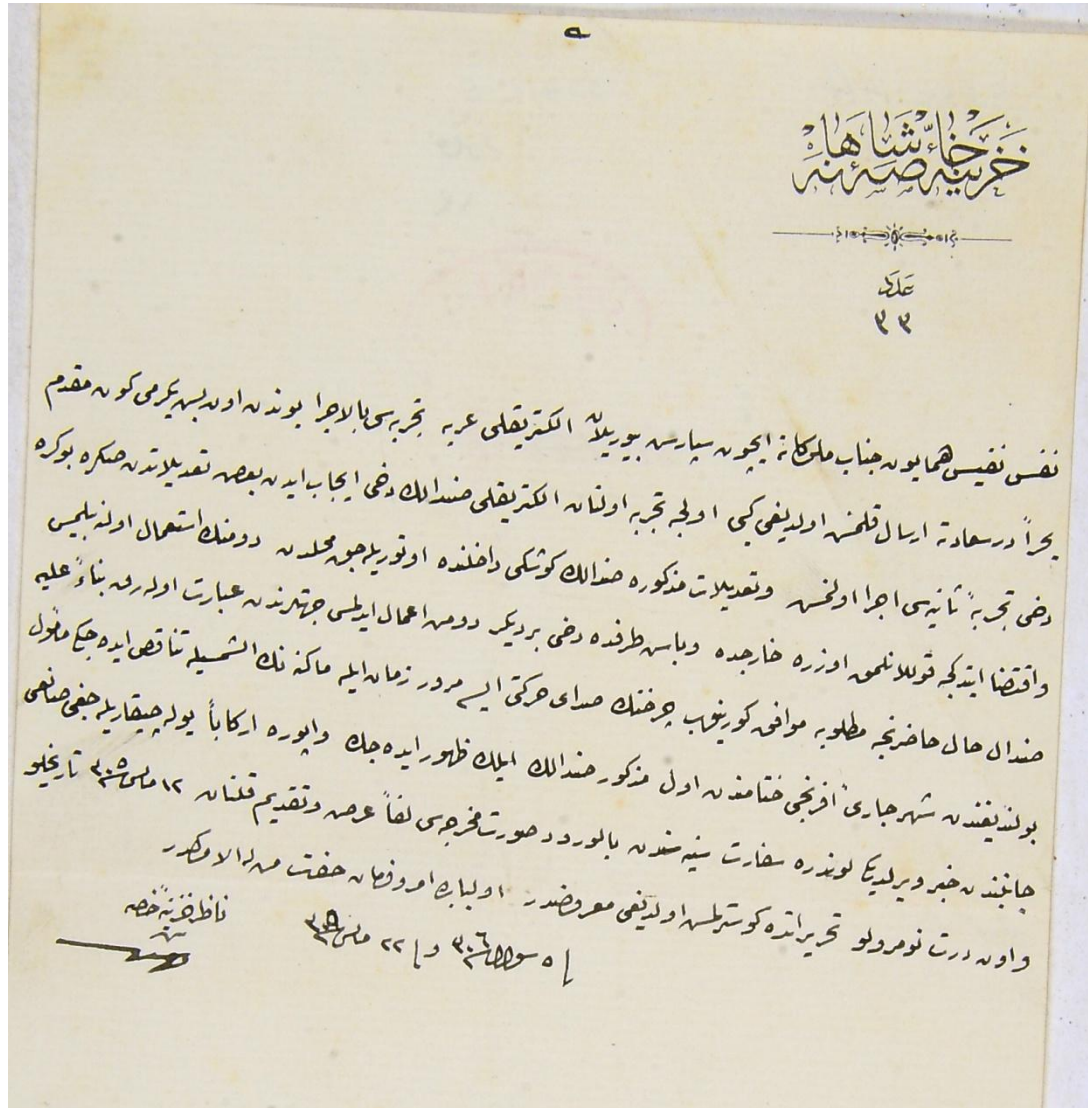
EK - 10.

Tophane Müşiri Mustafa Zeki Paşa'nın, İstanbul'un elektrik imtiyazının kandisine verilmesi
istirhamı

BOA, Y.PRK.ASK, 242/4, 6 Ramazan 1324/ 24 Ekim 1906

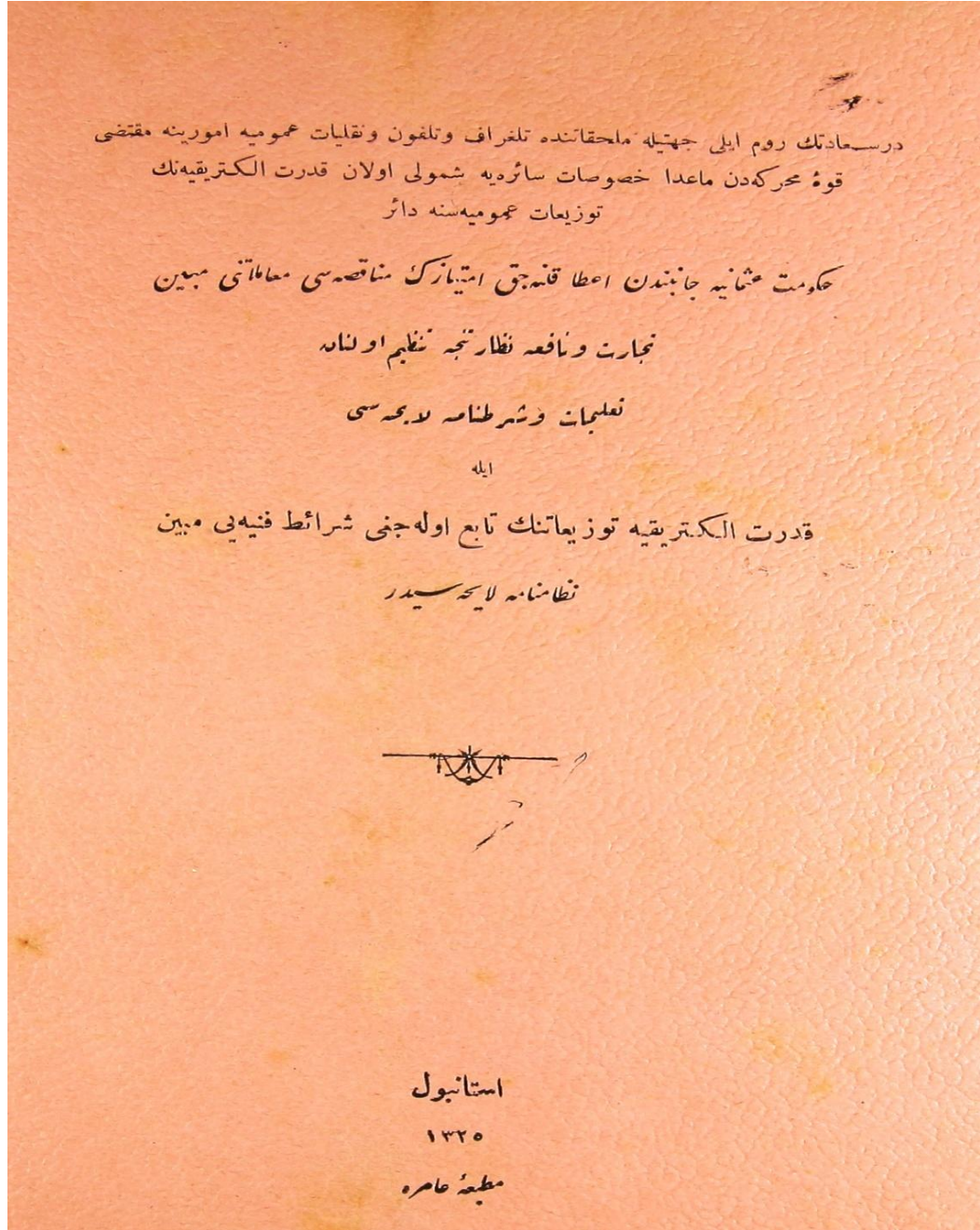
EK - 11.

Padişah için sipariş edilen elektrikli araba ve elektrikli sandalın Londra'dan Dersaadet'e gönderildiği

BOA, Y. PRK. HH, 21/40, 5 Şevval 1306/ 4 Haziran 1889

EK – 15.

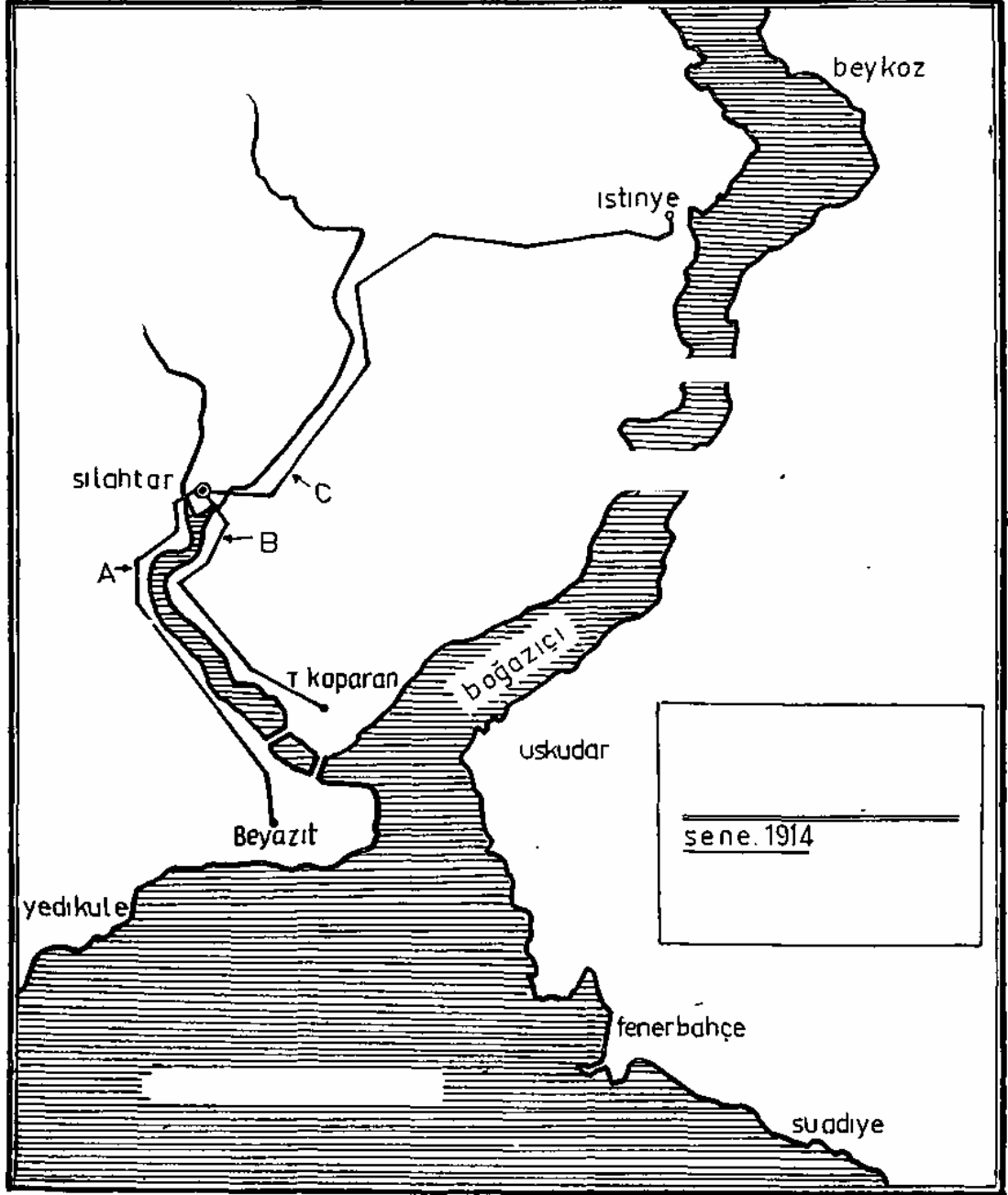

Dersaadet'in Rumeli cihetiyle mülhakatında telgraf ve telefon ve nakliyat-ı umumiye umuruna muktezi kuvve-i mahrukeden maada hususat-ı saireye şumulü olan kudret-i elektrikiyyenin tevziat-ı umumiyyesine dair Hükümet-i Osmaniye canibinden ita kılınacak imtiyazın münakasası muamelatını mebni Ticaret ve Nafia Nezareti'nce tanzim olunan talimat ve şartname layihası ile kudret-i elektrikiyye tevziatının tabi olacağı şerait-i fenniyyeyi mebni nizamname layihasıdır, Matbaa-i Amire, İstanbul 1325

BOA, BEO, 3718/ 278846, 2 Rabiülevvel 1328/ 14 Mart 1910 Birleştirme No: İU/ 116-5 (Ticaret ve Nafia)

EK – 16.

Şekil 1. İstanbul 1914 Yüksek Gerilim Şebekesi

EK – 17.

Orsam: Bütün dünyada tercihan kullanılmaktadır. (Reklam)

Ameli Elektrik, Sene:1, No: 1, Kânun-ı evvel 1341/ Aralık 1925